

Фондация "ФРИДРИХ ЕБЕРТ" TCS
Фондация "ДАРОВАНИЕ"
Софийски университет
"СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

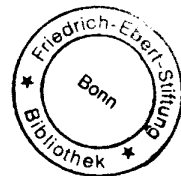
Культурата на XXI век

**КУЛТУРАТА НА XXI ВЕК -
ОТ ЕТАТИЗАЦИЯ КЪМ
САМООРГАНИЗАЦИЯ**

ot etatizacija kam samootorgani-
zacija

**РОЛЯТА И МЯСТОТО НА ДЪРЖАВНИТЕ
СУБСИДИИ**

roljata i mjastoto na
dържавните subsidii

София
1997 г.

sofija

A 98 - 00068

ISBN 954 - 9599 - 02 - 7

© Фондация "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"
Фондация "ДАРОВАННИЕ"
Софийски университет "СВ. КЛ. ОХРИДСКИ"

Материали от семинара на тема "Културата на XXI век - от
етатизация към самоорганизация", проведен на 24 и 25 април
1997 год. в Академична зала No. 1 на СУ "СВ. КЛ. Охридски"

ред. Марко Семов ...

Научен редактор - проф. д-р фил. н. Марко Семов
Техн. редактор
и компютърна обработка - доц. д-р Сашо Гергов

Печатница на издателска къща "Иван Вазов"

СЪДЪРЖАНИЕ

ОТКРИВАНЕ - Въстъпително слово Иван Попйорданов, Зам.-министър на културата	4
ДОКЛАДИ	7
Киното в прехода между държавната субсидия и самофинансирането в условията на свободен пазар Рангел Вълчанов	7
От етатизация към самоорганизация - специфичното при киноизкуството Проф. д-р Вера Найденова	17
Финансирането на културата: между държавата и самоотговорността Д-р Лазар Копринаров	28
Икономическа и жизнена мотивация в българската психология за развитието на образователната дейност Проф. д-р Марко Семов	45
Възрожденският модел на самоорганизация в националния културен живот Проф. д-р Дойно Дойнов	56
Фондове и фондации в културата на XX век Валентин Митев	67
Университетът - минало и настояще: един проект за съвременен университет Проф. д-р Богдан Богданов	76
Международни инвестиции, сътрудничество и копродук- ции между Националния оперен театър и световните културни организации Пламен Карталов	85
Тенденции и перспективи в подготовката на личности и овенища за културата Гергина Тончева	95
Международният опит за организиране на културата Доц. д-р Росица Йорданова	102
Опитът на Япония в областта на киното Йошико Минекава	114
ДИСКУСИИ	120
Заклучително слово	169

ВСТЪПИТЕЛНО СЛОВО

Иван Попйорганов, зам. министър на културата

Уважаеми господин Председател, уважаеми дами и господа, колеги! Благодаря за поканата да открия този семинар-дискусия и да кажа кои са основанията на Министерството на културата да приветства тази инициатива.

Само преди 14 дни - в Страсбург, ръководството на Министерството на културата се яви пред Комитета за културно сътрудничество при Съвета на Европа, за да защити националния доклад за културната политика на Република България. И същевременно да съпостави своя анализ и намеренията на Министерството на културата и на българската държава по отношение на бъдещото развитие на културната политика - с анализа, който експертите от съвета на Европа представиха също на вниманието на Комитета за културно сътрудничество.

Надявам се, че нашата общественост ще има възможност да се запознае, а предполагам, че специалистите вече знаят основните анализи и заключения, които се съдържат в националният доклад за културната политика на Република България. Но това, което вярвам ще ви бъде много любопитно и провокиращо за размисъл - това е и доклада на експертите. Ще отнема само две минути от времето ви, за да насоча вашето внимание в дискусиата към основните препоръки, които тази експертна комисия защити в този доклад.

Първото и много важно нещо, което всъщност ни дава основание да приветстваме тази инициатива е, че експертите препоръчват на Министерството на културата разгръщането на широк обществен дебат върху всички проблеми на културната политика и на културното пространство в

Република България. Нещо което вече е извършено в няколко страни, които също, както и България, се явиха пред този комитет, за да обосноват основните си виждания в областта на културата. Всъщност този обществен дебат, не означава според тяхното разбиране, затваряне в тесни специализирани аудитории, в които отделните изкуства или хората, свързани с определена културна сфера да разсъждават върху настоящето и бъдещето на отделните области на културата, а преди всичко ангажиране на цялото общество в приемането на най-правилните решения, които страните, намиращи се в преход, какъвто е случаят в България, трябва да приемат като линия на поведение.

В този смисъл, господин Председателю и уважаеми дами и господа, Министерството на културата е благодарно, че вашият семинар е едно такова начало на широк обществен дебат, който, започвайки от специализираните кръгове дава възможност и на Министерството на културата да получи един коректив по-нататък в мерките, които би предприело в областта на културната политика.

Ще ви отнема още съвсем малко време, за да ви кажа и другите препоръки, които експертите в Съвета на Европа считат за основни. Една от тези препоръки е, че трябва да продължи с ускорени темпове децентрализацията в управлението на културните процеси. Всичко, което досега е спъвало промяната и ефективността на културата, опира до сегашното поведение и на Министерството на културата, което със своя централизиран подход е създавало малко условия за динамично развитие на инфраструктурата.

Последното нещо, което искам да отбележа, е необходимостта от промяна както в законодателството, така и в структурата на бюджета т.е. в директното подпомагане на културата от страна на държавата. Разговорът

би бил много гълъг и мисля интересен, но аз ще се огранича с това, още един път да приветствам тази инициатива и обещанието с най-голяма благодарност да се запознаем с всички материали, които ще предостави този ваш семинар-дискусия.

На добър час и успех във вашата работа!

ДОКЛАДИ

КИНОТО В ПРЕХОДА МЕЖДУ ДЪРЖАВНАТА СУБСИДИЯ И САМОФИНАНСИРАНЕТО В УСЛОВИЯТА НА СВОБОДЕН ПАЗАР

Рангел Вълчанов

Преди да направя безсмисленото си изказване - вие скоро ще разберете, че то е такова, правя уговорката - че моята малка надежда е, дано това безсмислие събуди у вас все пак, някой мисли.

Най-напред искам да предложа нещо практично, за да има резултат от нашият семинар. Аз много се впечатлих от статията във вестник „Добринa“, която преди заседанието прочетох*.

Предлагам да се избераат, колкото се може повече, рационални неща от тази статия, да бъдат представени пред господин Петър Стоянов, пред новото правителство, пред младежите, които много весело могат да протестираат, но и съдържателно когато трябва - да застанат пред Народното събрание и да кажат: „Ние спасяваме България и ви предлагаме ето този изход!“ Извинете, че подтиквам към неподчинение, но това е едно добро неподчинение, за да се решат проблемите, щом японецът вижда такова решение.

Между другото и аз имах една налудничава идея: не би ли могло доброволно, не богатите, а бедните хора, да дадат своето злато, кой колкото има (ако трябва - да си извадят пломбите), за спасяването на България. Лозунгите на младежите, златото, колите - мерцедеси, БМВ и др. да се

*Въпросната статия (интервю) е дадена като приложение в края на книгата

приберат и вярвам, че ще се уредим по някакъв начин.

Обичам да чета спортните колони на ежедневниците, не защото кой знае колко съм запален по спорта, но чета ей така, сякаш ям семки. Чета и нищо не остава в главата ми. Това правя откакто се помня. Но веднъж, преди около 30 години, когато пак така си четях, се появи интервю на наш спортист, участвал в колоездачната обиколка на Египет. Питаха го за етапи, за спукани гуми и накрая му зададоха един общокултурен въпрос: „Какво видя в Египет?“ - Отговорът му беше ясен, простосърдечен: „Пяскъ“. От тогава, когато и мен ме питаха за нещо или за някой - аз отговарям „Пяскъ“.

Правех си шеги с този феноменално впечатлителен човек, но мина време и аз сам се натресох в подобно положение.

След 60-те години беше струва ми се, бях поканен в Чехия, тогава Чехословакия, за някаква филмова седмица. Понеже бях млад и безотговорен, реших да отида с моето леко превозно средство - марка „Москвич“. Един от първите „москвичи“, с червено знаменце и петолъчка на предния капак. И сега се чудя на акъла си, как посмях да се реша на тази авантюра. Рали Париж - Дакар е едно аматьорско състезание в сравнение с онова, което аз си разреших да предприема.

Що гъски изпозавах в Унгария. Колко пъти пуках гуми като моя колега от Египет. Най-обидно ми беше, когато колата завря и трябваше близо до Крагуевац - Югославия, да доливам вода в радиатора. Въртях се около колата, силвах вода, заобиколен от десетина момчети, югославски чешитчета. Те разглеждаха колата, боядисана в боклучно синьо, пипаха я и едно от тях ме уби с въпроса „Дали тази кола сам съм я направил“. Не проявих чувство за хумор, защото му теглих една и дадох пълна газ.

Моето безумие стигна върха си, когато помолих нашия посланик в Прага, др. Грозев да ми издаде виза, за да прескоча

до Виена. С много увъртания и телефонни справки със София, накрая получих разрешението...

Беше неделя. Тръгнах в 3 часа сутринта. Запасен със салам, хляб и сирене „Обчарче“. Беше късен следобед, когато се приближавах до Виена, със задигната за тогава скорост от 80 км/ч. Около мен фучаха непознати марки автомобили. Спомням си, че се изравних с един открит спортен автомобил, а вътре стърчаха весели младежи. Те сочеха, с диви викове моето МПС. Навеждаха се опасно навън от колата, за да липнат червеното знаменце, замръзнало на носа на Москвича. Ръкопляскаха, явно такова нещо не бяха виждали, и след като едва не катастрофирах, ме оставиха, давайки пълна газ на расовия си автомобил. Бях целия в пот, не смеех да погледна встрани и така обграден с коли отляво и отясно, отпред и отзад, аз попаднах във Виена. Гледах само светофара, цвга жълто, зелено. Газ ... Червено, жълто, зелено, газ.

По едно време си зададох разумния въпрос: Абе, ти къде искаш да ходиш? Във Виена? Но къде, на коя улица, на кой адрес?... Ами така просто във Виена. Не можех да си отговоря на този справедлив въпрос, отправен от самия мен към самия мен.

Отново червено, жълто, зелено.... И накрая разбрах, че движението ме е изпюлюло на другия край на Виена. Нямаше вече светофари. И чак сега забелязах, че бензина ми е на привършване. Спрях в едни канавки мокър и уморен. Главата ми гореше, имах температура. Беше тъмно наоколо и аз неусетно съм заспал. Събуди ме кучешки лай. Уплаших се, бързо налях от пубата бензин и завих обратно към „добре познатата“ ми Виена. Улиците бяха пусли, светофарите мигаха само с жълто. Кеф! Небезспокояван от никого спрях колата си в тих паркинг, заобиколен от добре подстригани дървета, триъгълни, четириъгълни, а зад тях - красиви сгради, скулптури. Да-а ...

това вече е Виена. Красиво, мама му стара! Главата ми все още гореше, но въодушевен и щастлив можех спокойно да си отсъхна. Отново заспах, ала скоро се събудих, защото някой чукаше по стъклото на колата ми. Двайсетина униформени полицаи ме бяха заобиколили. Гледаха ме с диво любопитство. Вероятно от времето на покойния Франц Йосиф аз бях първият който посещава неговите дворцови имения по такъв дързък начин. След глоба, и дълги обяснения от моя страна, отряг полицаи спря движението на Оперинга, за да ми стори път да изляза на булеварда. Москвича се движеше сам известно време, после беше погълнат от стаго коли. Шофьорите ме гледаха с изумление. Още същата вечер се върнах в Чехия изпълнен с презрение към своята Бай-Ганьовска личност. И после когато ме питаха какво видя във Виена, аз с гордост отговарях: „Ами пясък“.

Това беше моят път към Европа. Все пак бях спокоен, защото знам, че подобно съдържателно пътуване се практикуваше не само от мен, но и от болшинството мои съграждани. И това не е само от вчера и днес, а дълго ще продължава, в бъдещите години за наша „обща радост“, но и с надежда, че вятърът на XXI век все някога ще отвее „пясъка“ на балканските ни нрави.

Заслужава си все пак да потърсим някакво обяснение, което би смекчило нашата самоопрочия.

Цялата работа е, че сме бедни и любознателни. При лоша комбинация на тези две качества лесно може да се роди и простотията. Ако имаш съзнанието и самопреценката на тези обстоятелства, нещата стават като че ли малко тъжни и ни връщат към нашето минало, където винаги търсим утеха и извинение, но това, че се стремим към Европата освен всичко е и белег, че не сме дотам загубени. В литературата са известни два вида любов - еднопосочна и двупосочна - т.е.

споделена и несподелена. За предпочитане е, разбира се, споделената любов. Тя е естествена и здравословна.

В този смисъл ние вървим към Европа. А тя към нас? Ако е любов, нека е любов. Говоря за изкуството. В битността си на човек, който работи в тази област, съм натрупал доста обезкуражителни наблюдения. Едно от тях: През 1987 г. имаше балкански форум за киноизкуството на източните страни от Европа. Всяка страна демонстрираше по един филм. Основен докладчик и анализатор беше известния полски критик Михалек. Аз отидох тогава с филма „Лачените обувки“. В деня на прожекцията, специално се обадох на г-н Михалек с молба да сподели след прожекцията, своите впечатления. Той обаче се извини, че е поканен от полския посланик и много съжалява, но няма как. Започна прожекцията, и понеже съм малко нервък и не мога да гледам собствения си филм хиляда пъти, излязох още в първите пет минути във фоайето на залата, за да гълтам цигарен дим. И през дима забелязах една дама с дълги крака, седеше на фотьоил, а до нея и самият г-н Михалек. В ръцете им грънчаха чаши, пълни с лед и уиски. Разневих се, но след малко се усмихнах безпомощно и примирително. След известно време той се запъти към тоалетната, видя ме, усмихна се учтиво. Излезе от тоалетната, повтори гримасата и седна отново при дамата с дългите крака.

Естествено, че в доклада му липсваше България. Априори такава страна нямаше. Процесите и тенденциите в източно европейската култура си вървят без нас...

И тогава се сетих за едни биволарчета, деца от Вакарел, които някога срещнах по бауриите. Пасяха биволите и пееха с ръждивите си гласчета невероятни песни, в които се разказваше какво си мислят биволите, като отиват на паша, каква е тревата, която пасат, как си почиват на обяд и как се прибират, като залезе слънцето. Сами си бяха съчинили текста

и мелодията. Те нямаха съзнание за своя талант, не ги интересуваше дали някой ги слуша или не. Нашето радио никога няма да ги забележи, да не говорим за г-н Михалек. А може би така е по-гордо и по-красиво.

Естествено, че капсулирането на културите е знак за малокултурност и в този смисъл Европа страда от един особен Евроцентризъм. Тази болест затваря рецепторите ѝ към изчезващите растения, към малките, но гревни култури. Куриозно е, че централна Европа става регионална, а не децата от Вакарел. Има изключения, разбира се, но те не влизат в контекста, за който става дума.

И така, критерият на информационно-търговските общества - дали дадено произведение ще стане търговски продукт или не, определя съдбата му.

Ценностите - националност, етика, естетика се определят, уви, от стоковете им качества.

Търговецът, през мрежата от паричните знаци, решава какъде да се развиват бъдещите Шекспир, Гьоте, Достоевски.

Търговецът решава тенденциите в световната киноестетика. Той, търговецът създаде фитнес героя и героинята, чиито красиви линии, устни и мускули изпълват екрана. Те се разхождат със своите грами и преживявания и стесняват в много тясно пространство възможните разнообразия на човешките характеристики. Този монопол тласка изкуството в тъмна посока, както медицината събрка като навремето се обърна към химията. За мене това е невероятно престъпление, последствията от което телърва ще понасяме.

Разсъжденията ми вероятно са нереалистични, щом еволюцията е докарала днешното положение. Но струва ми се едно противопоставяне на тази логика, даже на ниво констатация, ще предизвика, вярвам, търсене на по-справедлив отговор.

Имам ли реалистична, практическа идея за решаване на проблема? Имам, но не съм съгласен със своята идея. Имам предвид икономическите и социални трудности, които държавата ни трябва да решава. Гласът ми утихва пред картината на социалното ни дереждане.

Безотговорно и срамно е да искаш пари, чиито цена е животът на хората. Може би някой от изкуствата, като киното например, трябва да отложат своите претенции за малко по-добри времена. А другите изкуства да разчитат на себе си. По времето на Христо Ботев нямаше Министерство на културата и това не попречи на гения му. Както казва дядо Вазов, човека на изкуството ще трябва от време на време да гласува, за да има хъс. От чисто прагматична гледна точка, би трябвало да се създаде закон, позволяващ да се търсят и събират средства извън бюджета - става дума за закон, регламентиращ спонсорството или международните организации, специализирани в тази област. Ще трябва комисия към Министерство на културата да разработи стратегически идеи, отнасящи се към всички раздели на културния живот в България.

Отново се връщам към въпроса: какво да се прави? Явно всеки е клекал в своята градина и копае- кой по-добре, кой по-зле. Човърка в бурените с надеждата, че ще се роди нещо хубаво. В този ред на мисли си спомням думите на мама „Защо котката се е научила да бяга? Ами, защото я гонят“.

Ще споделя един горчив, но поучителен пример, с който се свиква трудно, но друг изход няма щом сме решили да обичаме и да воюваме за своята любима работа.

От две години вече търся пари за един мой бъдещ проект със симптоматичното заглавие „Холера по време на чума“. Пишех писма до банки, бизнесмени, водех разорителни телефонни разговори и тук, и в чужбина. Приближавах се, на

една ръка разстояние, както се казва в рекламата за „Астика,, и аха, аха да я пипна проклетата „Астика“, и тя се счулваше пред очите ми. В тези две години пред мен се разиграха поне двайсетина абсурдни филма и жалко, че никога няма да видят блял свят. Срегнах се с толкова образи и ако бъда справедлив трябва да изкажа благодарност за апокалипсиса, който ме сполиташе почти всеки ден.

Ето един от образите.

Виждам фирмата на бизнесмен и влизам вътре. Широк хол, фотьойли, кресла, стъклени маси. Дело̀во преминават красавици с полчици, едва закриващи венериния хълм. Една от тях пита за кафе. Благодарих, защото това щеше да бъде четвъртото за тази сутрин. В хола долиташе мъжки глас с горнооряховски диалект: „Марче, Марче, какво стана с факса ма, мамичката им и на факса.

След десетина минути момичето с полата ме покани да вляза. Зад бюрото стоеше мъж, към четиридесет годишен, с бяла риза, разкопчани ръкави и с вратовръзка, разбира се. Той не беше пълен, а напълняващ. Има такива мъже, които още не са довършили напълняването си. Те са и най-силни във всяко отношение - мадами, кариера, бруталност, агресивност. И най-важното - самочувствие и презрение към околните. Седнах, а той продължаваше да се кара по телефона. Мислех си тихо да се измъкна, защото перспективата на бъдещия разговор беше ясна.

Когато телефонния разговор свърши, той се отпусна на стола си и с отегчение попита:

- Какво има, мой човек?

Когато се изправя пред глупак, откривам, че и аз оглулявам.

- Ами... аз... тук ще правя филм... и му обяснявам на две, на три за какво става дума.

- Ти какво работиш?
- Ами казвам се Рангел Вълчанов.
- Не те питам как се казваш, питам те какво работиш.
- Ами, правя филми, как да Ви обясня...
- Ти да не си прожекторист?
- Нещо такова.
- Тъй...тъй, та как се казваше?
- Вълчанов.
- А, Вълчанов. И какъв ти е план-печалбата?
- Не Ви разбирам.
- Питам те кога ще си върна парите?
- Ами след година, две.
- Стоп. Слушай сега, как се казваше ти?
- Вълчанов.
- А така. Слушай, Вълчанов. За мене парите са нищо. Това 10-15 милиона, въшки ги яли. Обаче план-печалбата е много важна. При мене празно няма. Товаря два камиона агнета, два камиона телета, карам ги в Гърция, в Италия, обръщам ги в банани и портокали и за една седмица давам два милиона и печеля десет. Какво ще кажеш... как викаш се казваш?
- Вълчанов.
- А така, Вълчанов, какво ще кажеш?
- Е, да! - казвам аз изпълнен с възхищение.
- Тоя филм ще бъде ли смешен, а?
- Ще бъде комедия.
- Ей, правете смешни филми, бе, Вълчанов. Аз и жена ми много обичаме смешни филми.
- С тия думи той изчезна в съседната стая като викаше с пълна сила: „Марче, Марче, какво стана с факса бе мамичката им ... Покрусен излязох на улицата и се движех с усещането, че някой е излял кофа с помя върху нещастната ми глава.
- Това ми занимание продължава и досега. Имам чувство,

че съм развил в себе си маниакален мазохизъм. Искам да проверя колко още мога да пропадам, да се самоунищожавам. Успокоявам се, че това също е форма на гордост и достойнство. Позволявам на тия хора да издевателстват над мене и по този начин да се издигнат в собствените си очи.

Нищо, как ми е, ама и на тях им е хак!

**ОТ ЕТАТИЗАЦИЯ КЪМ САМООРГАНИЗАЦИЯ -
СПЕЦИФИЧНОТО ПРИ КИНОИЗКУСТВОТО**
Проф. Вера Найгенова, НАТФИЗ „Кръстю Сарафов“

Не бях съвсем готова да приема поканата за участие в този семинар. Има хора, мислех си, които целенасочено изследват проблема, разполагат с готови обобщения, а най-вече с предложения и предначертания, така необходими в периода на промяната. И тази, която днес става у нас, и по-общата, свързана със смяната на вековете. Знам, че тук сред нас също има такива хора.

В същото време ми идваше наум, че явлението „култура“ се състои от толкова много слагаеми, компоненти и връзки между тях, че по сложност, противоречивост и парадоксалност се съизмерва с екзистенциалния човешки опит, с личността изобщо. Следователно много от истините си остават неподвластни на емпиричното обяснение, а това дава право и на неспециалиста да пофилософства, дори за отношенията с държавата, където нещата на пръв поглед изглеждат достъпни само за логичен разум. И тук е добре да участва така нареченото неразчленено знание т.е. интуицията, въображението.

Колелането ми, обаче, не ме напускаше. Давах си сметка, че по-конкретно бих могла да говоря единствено за **преминаването от държавност към самоорганизация в киноизкуството.**

Съзнавам, че темата ме изправя пред опасността да попадна в клопката на профанирането, когато културата се свежда до тесен кръг от дейности, най-вече до изкуствата и тяхното социално битие, и от нея неправомерно се изключват науката, образованието, техниката, религията ... А както ни учат добрите културолози, в случая става дума за глобално,

за цялостно явление. Понятието култура покрива още моралните и нравствените норми на хората. И на държавата. Ще подчертая: И НА ДЪРЖАВАТА. Харесва ми мисълта на Дмитрий Сергеевич Лихачов: „Културата е онова, което до голяма степен оправдава пред Бога съществуването на народа и нацията“ /„Култура и съвременност“, С., 1996 г./ Ако перефразираме казаното от него за друга държава, бихме могли да изведем още едно силно обобщение: да мислиш ясно по въпроса каква ще бъде българската култура, какви ще са институционалните ѝ основи, функционалните ѝ структури, финансирането ѝ и пр., означава преди всичко да знаеш каква ще е и каква трябва да бъде нашата икономика; концепцията за културата и културното развитие, културното ръководство е равно на концепцията за бъдещето на страната ни като цяло.

Оставям на по-компетентните от мен да преценят дали у нас има ясна социокултурна, икономическа, а и държавническа парадигма, в която бихме могли да проектираме с някаква, макар и приблизителна точност, занимаващия ни проблем. Докато пишех тези редове, научих, че Министерството на културата е представило в Съвета на Европа обстоен доклад в този дух. А така също - че се работи по създаване на доктрина за националния идеал. Но аз поне не съм открила в досега прочетените „десни“ и „леви“ политически платформи приемливи, разумно очертани контури за бъдещото битие на културата ни, нито пък начините, по които ще се върви към него. А и там, където се съзират някакви бледи шрихи, те се отнасят за едно по-далечно време. Впрочем, футуролозите предупреждават, че много по-лесно се правят прогнози за онова, което ще се случи в отдалечена перспектива, и много по-трудно се предвижда утрешният ген...

В крайна сметка реших да изразя отношението си по

въпроса „от етатизация към самоорганизация“ при киноизкуството, с убеждението, че то съдържа културна интегралност с висок коефициент, че поради синтетичния си характер, предполагащ единство на художественото творчество и индустрията, поради силното си присъствие в живота на хората от края на ХХ век, именно това изкуство заедно с производните си - телевизионните и видео филми, може да послужи като кристал, пречупващ положението на културата в цялост, а значи и въпроса за държавното участие в нейното създаване. От друга страна, навлизането в конкретните въпроси на една сравнително тясна област е и път за преминаване от необхватната широта към дълбочината на интересувания ни проблем.

И така, уважаеми гами и господа, през предишните няколко десетилетия, когато държавата ни имаше тоталитарен характер, когато опекунството ѝ над киното беше едновременно и щедро и придирчиво до дребнавост, ние имаме развито кино. /Неотдавна точно така ми каза един македонски колега: Вие господа, имаме развита кинематография/. Въпреки идеологическия контрол, деформациите в кадровия подбор, забраните върху сценарии, постановленията за спиране на филми и т.н., и т.н. българското кино се разгърна в система от жанрове и авторски стилове. Това, надявам се, всички го знаем, и едва ли е необходимо да се привеждат заглавия, имена, цифри, международни отличия и признание за едно или друго. Освен филмовото производство имаме и другата, може би по-съществена за развитието на културата предпоставка - добре устроена разпространителска мрежа, много кинотеатри и забележително активно работещи студийни кина, за които, предполагам, само най-младите в тази зала не си спомнят с благодарност.

Казано накратко - ние имаме не просто киноизкуство, а кинокултурно поле /ще добавим още филмотеката, просветната дейност, кинообразованието и др./. Вярно е, наистина, че епохата като цяло благоприятстваше развитието на седмото изкуство, после дойде съперничеството на телевизията и видеото. Функциите на кинозалоните намаляваха, но производството на филми се запазваше и дори разширяваше. Така или иначе, освен за задоволяване на ненаситните пропагандни нужди на партията - държава, българската кинокултура се развиваше в унисон с потребностите на хората. А въпреки проявите на цензура - ту по-твърда, ту по-мека, творците, които искаха, успяваха да запазят „тайната си свобода“, наличието на пари пък им обезпечаваше и външната свобода при избора на темата и формата на филма. И работеха много, някои от тях създаваха филм след филм. Подчертавам това, защото не вярвам, че изкуството може да се развива при установката: по-добре малко творби, но добри. По-добре е наистина, но никои не може да ги гарантира предварително, дори при киното, което, поради особености на производствения си процес, подлежи на предварително планиране и организиране. И тук, както при човешкия род, добрите плодове се раждат от естествения подбор, от многообразието и от свободата на избора.

А сега на въпроса, какво трябваше да се направи, когато започнахме да осъзнаваме, че десетилетия наред развитието на киното ни все пак е било прекалено екстензивно, че в името на пропагандните способности на културата са нарушавани механизми в други жизнено важни области; че държавата нито може, нито вече иска да дава безотчетни пари, а творецът от края на XX век не желае да понася и най-малките ограничения в творческата си свобода, дори в името на това да прави много филми.

Тук ми се иска да припомня, че кинематографистите у нас бяха сред първите видимо готови за промяната. Те осъществиха онези бурни събрания в Дома на киното, бламиращи властниците, магнетофонните записи от които се слушаха тайно из цялата страна. Щеше да е добре, ако тази емоционална и мисловна готовност за промяната бе съчетана и с другата, деловата, прагматичната. Т. е. ако здравият разум ни бе насочил към ритмично и по-плавно трансформиране на управленските структури, с оглед на идващия пазарен принцип, така че ползотворно да се селектира творческия потенциал, да се включи в употреба цялата твърде добра, не само за мащабите на нашата страна, материално-производствена база. Кратко казано - да се обезпечи континумът, който е определящо условие за културата.

Това е само една ретроспективна утопия, би ме репликирал някой, който знае как се сгромоляса кинопродукцията ни, каква огромна армия от безработни хора с безценни професии, тръгнала от Киноцентъра към Софийските пазарища, кафенета и пр., в търсене на прехрана. Външно грозният, но доста добре технически оборудван център, опустя. /За мен той сега е не по-малко красноречив символ за кризата, отколкото да речем, запустелите праскови градини в родния ми край/. Не, не е утопия, ще отвърна. Основание за това ми дава опитът на унгарската кинематография, която от десетилетия следя и добре познавам. В същото време, когато ние се втурнахме към радикални промени, а в някакъв смисъл, към безогледно отричане на всичко направено в миналото и на всички, които в някаква степен са го организирали, унгарските кинематографисти в негово, разбира се, по-малко идеологически грешни от нас, но горещо долу със същото по мащаб филмово дело, запазиха старите си творческо-производствени структури /т. нар. „колектив“ или

„студия“/, бавно и внимателно заприбавяха към тях нови, с частен характер, а около тях и в тях кумулираха енергията, идваща от държавните субсидии, от дарителства и спонсорства. Дадоха една част от производствената си база под аренда, отвориха широко вратите на известната с добрата си работа лаборатория за обработка на филми. В нея заприбиха още повече чуждестранни клиенти. И изобщо - трупяха се фондове. Научихме между другото, че те отдавна са правили това, тъй както и самата унгарска държава по-отдавна и по-добре се готвеше за преминаване към пазарния принцип в икономиката. И във всичко...

Не е без значение и другото - че за ръководители на продуцентските структури те преизбиха и оставяха хората с опит от миналото. Творческият съюз на кинематографистите не се трансформираше в синдикален, /не влягаше сили в поддържане на ресторанти и почивни домове, каквито въпреки никога не е имал/. Главната грижа на всички бе запазването мащаба и сериозността на националното филмово творчество. С убеждението, че то е било и трябва да бъде престижна част от съвременната култура на нацията.

Много още неща бяха направени там през годините 1989 - 1991. Със закон бе определена държавна дотация за кино, съобразена с нуждите на това по природа по-скоро струващо изкуство. Изгради се и фондация, използваща опита на Френския национален филмов център, но целесъобразно пригоден към наследените унгарски условия.

Невероятното е факт: на последния кинофестивал, състоял се през февруари 1997 г., показаните филмови заглавия бяха 98, от които 22 пълнометражни игрални филми. Фестивалът се проведе в една от шестте изградени напоследък, главно с американски инвестиции, филмови палати /мултиплекси/ с по пет, шест и девет зали за филмови и видео

прожекции. В страната работят множество дотирани от държавата и от Евроимаж арт кина /като нашите някогашни студийни/, а киносалоните по големите булеварди, прожектиращи главно американски филми, се издържат сами.

Сигурно могат да се кажат подобни неща и за съдбата на киното в Чехия, Полша, но ако вярвам на колегите, с които ежегодно се срещаме на унгарския фестивал, именно тук е постигнато някакво своеобразно чудо, от което би трябвало да черпим опит всички ние, които имаме подобна геополитическа и икономическа съдба.

Както става ясно, отново стигнахме до постулата, цитиран в началото - че битието на културата е огледало на икономиката, а и на държавата като цяло.

Какво направихме ние през същия период от време? Унищожихме колективите и се заехме на гола земя да изграждаме нови продуцентски звена. Примирияхме се с финансовите трохи, отпускани ни от държавата. За щастие съхрани се СБФД, институция с обществен характер, но според мен с не много ясни поне засега функции. Макар и с голямо закъснение, Киноцентърът се превърна в Акционерно дружество, но също с доста вяла дейност. Реституирахме някой кина, други превърнахме в бингозали... Създадохме си Обществен съвет за кино, чиято дейност безславно приключи, но така или иначе, най-голямата ни придобивка бе Националният филмов център. Много думи се изрекоха около това, дали той е прекалено френски за нашите условия, или бедата не е в това... Ако трябва най-кратко да го кажа, проблемът на НФЦ е в неговата самотност. Тя е плод на общото отсъствие на солидарност у нас, което при киното, а и в културата като цяло, води до пагубни последици. Под заглавията на въпросните унгарски, около сто филма, които по-горе споменах, най-често стоят имената на цяла редица

процентски къщи, спонсори и меценати не само с унгарски произход. Но почти навсякъде се чете съучастието между киноструктурите и телевизията. Независимо дали филмът е с подчертано голямоекранна или с TV специфика. И като зрител, и като критик, и като член известно време на Държавната комисия, раздаваща минималните субсидии за производството на филми, мога да кажа, че примерите на сътрудничество у нас са толкова малко, че дори не се запомнят. Налага се впечатлението, че онова, което е подкрепил НФЦ, е отхвърлено от БТ, и обратно. Без особена загриженост, без взаимно уважение и доверие (тук оставям перспектива за разсъждение на народопсихолозите).

Какво бихме могли да направим от тук нататък? Да се възползваме от щастливото обстоятелство, че все пак имаме и горепосочените структури, и да ги укрепваме. (Не друг, а либералът Ортега-и-Гасет е предупреждавал, че само подходящите структури на обществените институции могат да предпазят от хаоса, който е рай за авантюристите и спекулантите). Като, разбира се, проясняваме функциите им и по-специално способността им да се самоорганизират, но на основата на вече съществуващите принципи, в някои от които естатичното и свободно-предприемаческото начало съжителстват и като изградим нови такива. "В някои случаи, когато нараства опасността от беззаконие, най-важната задача е да се градят институции" - казва Ортега. Като ратуваме не само за създаване, тъй като някакви закони вече се написаха на книга, а се и задействаха правилата, обвързващи дейността на киното и телевизията в културна взаимовръзка и зависимост. Друг голям авторитет в съвременната култура, мексиканският поет-нобелист Октавио Пас предупреждаваше, че пазарният принцип няма нито съвест, нито морал, и ако искаме да го прилагаме в културата, трябва да осигурим силно

духовно противодействие. Това духовно противодействие би трябвало да се обезпечава на първо място от държавата. На каквито и политически принципи да се строи една съвременна държава, тя би следвало да е именно „духовна“, т. е. да създава страстналостта си с културата. И още, това че културата е цялост с висока интегралност. И отсъствието на всяка, било то и най-малката частица, събаря цялото. Казвам това, защото не мога да скрия удивлението си, пред безотговорността, с която решаващите държавните дела у нас загърбват нуждите на българското кино /и на културата като цяло/. В съвременния си вид филмите са толкова скъп продукт, че нито един по-амбициозен проект не би могъл да се осъществява без някакво пропорционирано държавно участие, към което да се прибавят допълнително събраните средства. През средата на 70-те години японските кинематографисти се разгневиха на държавата си и я принудиха да направи Фондация /т.е. Филмов център/, разпределящ макар и не кой знае колко голямата, но все пак държавна дотация. След дълги години борба с консервативното правителство, в Англия се случи същото - държавата създаде Център за кино, който сега изключително добре функционира. И все по подобие на въпросния Френски национален филмов център, със съответни видоизменения.

С казаното искам да окача като безплодна представата, че ще можем да създадем частни киноконцерни по подобие на американските, които впрочем имат мощ колкото една цяла малка държава. Това, както погсказах, добре го знаят и унгарците, и англичаните, и дори японците /вероятно и другите/. Кой знае защо обаче з-н Сорос, човек обхващаш с мениджърския си поглед целия свят, отказва помощ за кинематографичните начинания у нас с отговора, че киното е печеливши индустрия. И никои от осъществяващите

програмата му в България не се опитва да му обясни, че това не е така.

Минавайки към финала на разсъжденията си, бих искала да бъда правилно разбрана: не си представям тежки, промави и глезещи държавни структури, както, също така, и самотни самоорганизиращи цялото кинопроизводство продуцентски ядра, а именно законово добре уредено взаимодействие между едните и другите. Нещо, което ще е адекватно и на традициите ни, и на днешната преходна ситуация. В бъдеще нещата могат да се пропорционират по друг начин. **В този дух бих предложила да променим в някакъв смисъл темата на семинара, като изчистим от нея привкуса на дихотомичност, т.е. или етатизъм - или самоорганизация. Както обикновено, животът снима подобни „неразрешими противоречия“ в антиномии. Нашата би звучала така: И етатизъм и самоорганизация в един и същ смисъл и значение, но при пропорции конкретни и разумни за всяка област от културата и за всяка страна във всяка ситуация. При това отворени за промени в бъдеще, при съответно развитие на икономиката и културата, на обществото като цяло.**

И ако все пак остава открит въпросът, коя е силата, способна да оглави духовното противодействие срещу пазарния принцип, то бих казала - освен законодателните институции, на първо място интелегентията. Много приказки се изговориха за това може ли и трябва ли интелектуалецът да става политик. Не зная дали трябва, но може, ако има качества за това. По-сигурното обаче е, че екзистенциалното призвание на интелектуалците е да участват не само в създаването, а и в организирането на културата - във всичките ѝ нива и ширини. Така те ще решават и проблемите на народа си, на държавата. Тук ми се иска специално да подчертая

ролята на личността - съответна, разбираща конкретните проблеми, силна и волева, организираща, вдъхновяваща, отговаряща. Отсъствието на такива личности в нашия филмов център е, според мен, фатално за дейността му.

Нарочно си спестих думите за това, че киноизкуството извървя победен ход през XX век и заедно с новите си канали телевизията и видеото, сигурно ще продължи развитието си през XXI век до неизвестни за нас мащаби и форми на интернационализация. Не изпитвам нужда да говоря за това, както заради предположението си, че всички в тази зала го знаят, така, още повече, и поради убеждението в равенството между изкуствата и всички ингредиенти на културата, за което говорих в началото. То се запазва, независимо от обстоятелството, че при неравномерното си развитие някое от тях може да вземе преднина. Навярно и в идващия век, ако не киото в собствения смисъл, то филмовото творчество като цяло, ще запази първенство и по екстензивност, и по интензивност на развитието си, по социален резонанс.

P.S. Напоследък е модно да се извеждат ключовите думи в даден текст. Аз бих си позволила да посоча основните в тук предложеня: **разумност, континуитет, духовна държава, взаимодействие и взаимопълване на различни структури и принципи за ръководство и осъществяване на художествените дейности, разбиране на спецификата им, солидарност, отговорност на интелектуалците, и на интелектуалеца, уважение и доверие към личността, способна да организира и вдъхновява културна дейност.**

ФИНАНСИРАНЕТО НА КУЛТУРАТА - МЕЖДУ ДЪРЖАВАТА И САМООТГОВОРНОСТТА

Д-р Лазар Колпринаров

1. Срещу тоталните оценки

Казват, българската култура загивала. Това вече популярно твърдение идва от различни адреси и преследва различни цели. При все това - въпреки различната мотивация и разнородно търсените ефекти от това твърдение - то по-скоро скрива, отколкото откроява реалното състояние на културния ни живот.

Обикновено адресантите на този вопъл по уж загиващата ни култура са сред онези гнешни политици и интелектуалци, които не престават да се прехласват пред доскорошното ни минало. Оплаквачите все напомнят колко щедра е била държавата, колко широкодостъпно е било изкуството, колко възискателен и качествен е бил подборът при художествения „внос“, колко изобилен на мащабни прояви е бил културният ни живот. В този поплак за съдбата на българската култура често се притаиwa не толкова реална загриженост за националното духовно здраве, колкото все още страхувашото се от директен израз външние, че либералната демократия е културна злина и национална беда.

За културна катастрофа говорят обаче не само политически лицемери, но и хора, истински загрижени за състоянието на българската култура. Хора, които посрещат с искрено безпокойство факта, че цената на книгите вече е като че ли само по джоба на онези, които нито се нуждаят от тях, нито ги разбират. Че за да си позволиш желан концерт, спектакъл, картина, филм, българинът трябва буквално да откъсне от и без това оскъдния си залък. Че по получаваните доходи писателят, артистът, художникът са в самото дъно

на официалната статистика, като повечето от тях живеят на ръба на мизерията или са също така на дъното на мизерията.

Ако се валегае в днешния културен живот със стремежа за обективност, „без гняв и пристрастие“, както са казвали гревните, ще установим, че българската култура изпитва огромни затруднения, но все пак е твърде далеч от леталната диагноза, която мнозина ѝ поставят. Защото ако е вярно, че става все по-трудно да се издаде книга и е невъзможно авторът ѝ да се издържа с хонорара до следващата книга, истината има и друго лице. Статистиката сочи, че издадените заглавия дори през най-трудната, виденовата 1996 г., са повече, отколкото в „ника“ на социализма. При това ясно се очертава очевидно положителната тенденция да се увеличава делът на детско-юношеската книга, на художествената и справочната литература. Не е отчайваща ситуацията и на терена на киното, което сред изкуствата понесе може би най-тежкия удар. Сега годишно се създават само 3-4 български фудожествени филма. Броят на премиерните филми по българските екрани обаче не е намалял, ако се сравни с премиерите в миналото. Нещо повече, нашият зрители може да види световните „кинохитове“ в същия месец, в който ги гледат и в големите европейски столици. Подобна поредица от противоречиви тенденции - на икономически и ресурсни ограничения, задушаващи изкуството и културния живот, но и на изблик на творческа енергия, на инициатива, на богата продуктивност - може да бъде удостоверена във всяка област на днешната българска култура.

Тоталните определения за катастрофа или, обратно, за възход на културата ни през годините на прехода са еднакво неверни и предвзети. Тяхното, макар и спорно място, би трябвало да се заеме от конкретен анализ на състоянието,

проблемите и тенденциите в различните културни полета. Както и от конкретни проекти за излизане от натрупаните кризисни състояния и затруднения.

На този фон и при тези ориентации предлагам няколко констатации, малко размишления и някои предложения за промени във финансирането на културата в България.

2. Двама аспекта на темата, която разискваме

Темата, струва ми се ще се съгласите, е от изключителна важност. От една страна в нея са съсредоточени особено болезнени взаимоотношения между обществото и хората на изкуството. От друга страна, финансирането на културата принадлежи към най-мощните и същевременно все още силно подценяваните и пренебрегвани инструменти в българската културна политика.

Защо финансирането се оказва болезнения възел в отношенията между артиста и обществото?

Често определят хората на изкуството като „сетищото“ на обществото. Същевременно те се вписват сред най-чувствителните, сред най-уязвимите от икономическата криза слоеве. Артистите, в смисъла на хора на изкуството, са силно раними, защото упражняват професия, която в икономически план е една от най-рисковите, непредсказуемите, неустановените професии. Те са особено чувствителни и поради себеосъзнаването си като носители на мисия. Това самосъзнание, от една страна, се дължи на усещането - казано с думите на Томас Ман - за „лично съпричастие в свръхличното достойнство на изкуството“. От друга страна, високото самооценяване идва от факта, че чрез своята индивидуална творческа дейност артистът създава необикновено значим обществен продукт. Особеното в професията на човека на изкуството е, че, както отбелязват Т. Парсънз и редица други

социолози, по силата на упражняваната професия артистът е в правото да мисли себе си „като възможен претендент за лидерство“, при това - самопретирайки се като категориално, като носител на особена професия, а не като отделен индивид. Съответно, затова хората на изкуството са особено склонни да се чувстват с непоправимо нахвърнени права и оскърбени от обществото, ако преценяват, че то не им предлага благоприятни условия за живот и творчество.

При подобно професионално самосъзнание става разбираем комплексът от преживявания, съпровождащ битието на много от художествените творци в контекста на разглеждания преход - когато страната е в икономически колапс, при рязко намален потенциал за подпомагане на изкуството, без формиран културен пазар и с очевидно обществено пренебрежение към драстично изострилите се проблеми на културния живот. Показателен факт за това пренебрежително отношение са доходите на заетите в културния сектор. През всичките седем години на т.н. преход, те неизменно са заемали предпоследното място в класирането на националната статистика - само пред заетите в горското и селското стопанство. Още по-красноречиво говори съотношението между заплатата в културния сектор и средната и максималната заплата за страната в съответния период. През 1992 г. средномесечните приходи на заетите в културния сектор са представлявали 78 % от средната и 48,8 % от максималната за страната. През последното тримесечие на 1996 г. това съотношение се промени драстично, но не в полза на хората, заети с културни дейности. Съотношението в края на миналата година беше, съответно, 60 % от средната и само 20,2 % от максималната заплата.

Освободен от предишните сковаващи го идеологически и политически рамки, артистът попада на при посткомунизма

в нова клопка: големите икономически лишения, които изпитват значителна част от хората на изкуството, ги карат да чувстват себе си излишни, а обществото - неблагодарно. Масовото, обикновено принудително, юридически и икономически неподготвеното и почти светкавично преминаване към статуса на свободната професия от хората на изкуството, се оказва изключително болезнен, драматичен процес, засягащ всички възможни измерения на този статус - от самочувствието на артиста до обществения респект към него. Придобиването на статуса на свободната професия, напълно нормален за хората на изкуството в страните с развит културен пазар, се превърна у нас в истинска жизнена драма.

След руската революция от 1917 г. Борис Айхенбаум отбелязва, че за руския писател въпросът „как да се пише“ се е изместил и усложнил от въпроса „как да бъдеш писател“. Днешните писатели, артисти, музиканти, художници в България търсят отговорите на още по-сложен комплекс от въпроси - наред с поетиката и позицията под въпрос са поставени и парите, необходими за творчеството и бита им. Няма нищо по-очевидно от това, че днес хората на изкуството у нас са по-свободни от всякога във възможността да се самоизразяват и да проявяват автентичната си гражданска позиция. Но както е очевидна освободеността на съвременния артист, така е очевиден и болезненият икономически статус на повечето хора на изкуството.

И така, финансирането на културата пряко оформя, засяга издълбоко или поне слага траен отпечатък върху общественото отношение към артиста и върху отношението на артиста към обществото.

В същото време обемът, начините и каналите за финансиране на културните дейности и институции

принадлежат към ключовите средства на всяка демократична културна политика. Обемът на парите за култура и качеството на тяхното използване имат ключово значение при формирането и осъществяването на определена културно-политическа стратегия. По принцип това значение произтича от потребността да се повишава икономическата рационалност в културния сектор. Културата става все по-скъпо струваща дейност. Затова за всяко съвременно общество - и за икономически проспериращите, и за икономически кризисните страни - е от изключителна важност обществените средства за култура да се изразходват по най-целесъобразния и ефективен начин. Особено голямо би трябвало да е значението на този инструмент в културната политика на България: първо, защото трябва да се изживее наследството на онова време, когато културната политика се свеждаше до субективистичното определяне на приоритети и до осъществяването им с административни мерки; второ, защото на фона на намалелите възможности на държавата е престъпление да не се търсят оптималните варианти за използване на ограничените финансови ресурси за култура.

Но бидейки така важен, този инструмент на културната политика продължава да бъде пренебрегван. Начините, обемът и приоритетите при финансиране на културата не са тема на широк обществен дебат. Макар че обществото трябва да е уверено, че парите за култура се изразходват по най-добрия начин, защото това са неговите пари, превърнати в държавен бюджет. Икономиката на културата като теория продължава да бъде в зачатъчно състояние. Макар че поставянето на културата на пазарна основа или в пазарен контекст настоятелно изисква и у нас да се развие тази научна дисциплина. Липсват информационни източници, които да обслужват теоретичните и обществените обсъждания и да

подпомагат вземането на оптимални решения в областта на финансирането на културата. Макар че без такива източници и без тяхната широка достъпност не може да се очаква нито ползотворен обществен дебат, нито развитие на икономиката на културата.

3. Индикатори на финансирането

Обективното оценяване на състоянието и тенденциите в общественото финансиране на културата е невъзможно, ако за тази цел не се използва поредица от обективни индикатори. В противен случай има опасност да се изпадне в плен на личните впечатления и на прибрзаните, емпирично и емоционално предизвиканите впечатления.

Особено полезна роля при проследяване на най-общите тенденции в общественото финансиране на културата играят следните четири индикатора. Първият визира относителния дял на разходите за култура от всички разходи в държавния бюджет. Този индикатор показва в икономическо измерение политическото отношение към културния потенциал на нацията. Промените в него, фиксирани за един продължителен период, говорят най-общо за повишаване или намаляване вниманието към потребностите на културния сектор, за значението, което се приписва на тази сфера в общественото развитие.

Вторият индикатор е съотношението между разходите за култура в републиканския бюджет и в бюджетите на местната власт. От този индикатор могат да се правят изводи за степента на децентрализация в културата. Разбирането на децентрализацията като характеристика на пространственото разполагане на културните институти е повърхностно разбиране на това понятие. Децентрализацията е пространствено разнообразяване, на ред с него и нещо

повече - тя е най-вече плурализация на субектите, имащи финансови възможности за регулиране на културния живот. Децентрализацията в случая означава умножаване на отговорностите в културната политика.

Третият индикатор, от който ще се възползвам, визира ефективността на субсидиите за културните институти. Той е резултат от сравнението между обема на усвояваните субсидии и обема на приходите от собствената дейност на културните институти.

Четвъртият индикатор се отнася до динамиката в структурата на субсидиите. Анализът на промените в структурните съотношения може да покаже дали има привилегирани, приоритетни културни институти и дейности.

На базата на посочените индикатори могат да се направят няколко констатации:

Първо. През последните 7 години е налице устойчива тенденция за намаляване на обществените разходи за култура.

Дялът на разходите за култура от общите разходи на консолидирания бюджет и от брутния вътрешен продукт са дадени в таблица 1.

Таблица 1 [в млн. лв.]

култура	1988	1990	1992	1995
разходи за култура в консолидирания бюджет	491	497	1655	5164
% от брутния вътрешен продукт	1.28	1.09	0.85	0.58
% от общите разходи на консолидирания бюджет	2.15	1.84	1.79	1.37

Източник: по материали на Министерство на финансите

Много или малко са посочените проценти? Ако се сравни с данните за някои развити в икономическо отношение страни,

ще се открие, че относителният дял на разходите за култура от общите разходи в консолидирания бюджет в България в редица случаи е по-висок. В Австрия, например, в периода между 1976 г. и 1989 г. процентът на относителния дял се движи между 1.26 % и 1.36 %. През 1993 г. този процент възлиза на 1.4 %. През същата година в България е бил 1.5 %. Но от това не следва, че в България културата е получила по това време повече средства, отколкото в Австрия. Защото при наличието на развит културен пазар главните финансови източници за културата не идват от държавата, а от домакинствата. Второ, защото е важен не само дялът за култура от общите разходи, но и дялът на тези разходи от брутния вътрешен продукт. През годините на прехода е намалявал и брутният вътрешен продукт, и дялът на разходите за култура от него.

Анализът на разходите за култура от консолидирания бюджет показва, че през годините на прехода тези разходи са се увеличили в номинално изражение над 10 пъти, но реалната им стойност при база 1990 г. е спаднала близо 5 пъти.

Второ. Основен и водещ източник за финансиране на културата продължава да бъде държавното бюджетно субсидиране. Спонсорството и финансирането от фондации, две перспективни завоевания на последните години, заемат незначителен дял. Този факт е обясним с липсата на традиции и на достатъчно силни данъчни привилегии, които да действат в тази посока. Най-значителен в подкрепа на горната констатация е обаче фактът, че относителният дял на разходите за култура на домакинствата не е претърпял съществени промени през последните години. Според данни на Националния статистически институт през 1988 г. тези разходи са представлявали 3.5 % от общите разходи на домакинствата, а през 1993 г. те са 3.4 %.

Ако се излезе от конкретните данни и се направи едно

прогнозно обобщение, може да се каже, че в близките години не бива да се очакват радикални промени в ролята на българската държава като главен източник на средства за издръжка на културата. В страни като Франция, например, съотношението между разходите на домакинствата за култура и на държавата през 1990 г. е 76.7 % срещу 23.3 % в полза на домакинствата. Разходите на домакинствата в България са силно ограничени поради масовото обедняване. Това означава, че държавата ще продължи да бъде главен и определящ източник на субсидии за културния сектор.

Трето. Децентрализацията във финансирането на културата, ако се съди за нея по съотношението между разходите за култура в републиканския и в общинските бюджети, не се е променила съществено след 1989 г. Най-голям е бил дялът на общинските разходи за култура от общите разходи за култура в консолидирания бюджет през 1993 г., а най-малък - през 1990 г.

Четвърто. Ефективността на субсидиите е твърде ниска. По данни на Министерство на културата за 1996 г. срещу 100 лв. бюджетна субсидия са получени от основната дейност на културните институти едва 8.66 лв.

Пето. Динамиката в структурата на държавните субсидии е в полза на националните електронни медии. На практика единствените привилегироваани културни институти през изминалия период са БНТ и БНР. През 1990 г. дялът на субсидиите за БНР е бил 10.3 % от всички разходи за култура, пет години по-късно достига 15.4 %. При БНТ ръстът е съответно от 18 % през 1990 г. на 21 % през 1995 г. В същото време аудиторията на държавните електронни медии е намаляла за сметка на частните радиостанции и телевизионни канали. Държавата е привилегирвала държавните медии, въпреки отгърпването на данъкоплатеца от тях.

4. Възможните перспективи

Очевидно и в следващите години държавата ще продължи да бъде главен меценат на културата. Но по силата на трайните си икономически затруднения и дефицити държавата вероятно няма да може да отделя повече средства за културния сектор от тези, които е отделяла през последно време. Следователно, ако не се потърсят нови пътища, културата ще разполага с намаляващ или най-малкото с недостатъчен финансов ресурс.

Макар от дълго време да се обсъжда, смяната на модела за финансиране на културата тепърва предстои. Досега са направени само първите стъпки. Съществуват няколко водещи възможни посоки на необходимата промяна.

Първата посока е да се търсят възможности за децентрализация и плурализъм на формите и източниците на финансиране.

Най-общо, съществуват две основни форми на държавното директно финансиране на културата: финансиране на институции и финансиране на проекти. В първия случай се търси осигуряване на мрежата от държавни културни институти, във втория - субсидиране на творчески проекти. При единия случай се плащат най-вече заплати, при другия се създават условия за насочване на обществените фондове за култура и към неинституционализираните форми на културен живот. Когато се финансират преимуществено институциите, тогава обикновено се стига до блокиране на иновационните групи сред хората на изкуството. Обратно, колкото повече нараства дялът на средствата за конкуриращи се художествени проекти, толкова по-голям става шансът да се динамизира културния живот, да се мотивира „гражданското общество“ сред творците. В последните 3-4 години Министерството на културата прилага и двете форми

на финансиране. Но субсидиите за проекти не надхвърлят 1-2 % от общите субсидии, т.е. те фактически изграят несъществена роля.

Важен елемент в развитието на формите за финансово подпомагане е въвеждането и активното използване на четири принципа:

а) принципът за възвръщаемостта, т.е. за увеличаване или намаляване на субсидиите за даден културен институт в зависимост от приходите от собствената му дейност;

б) принципът на конкурсното начало при равнопоставеност на държавните и частните институти, трупи и индивидуални лица;

в) принципът на съчетаване на субсидията с кредитиране;

г) принципът за баланс между престижните за науката и ориентирани към малката общност проекти.

С тях ще могат да се осъществят поне две важни цели: да се възнаграждава предприемчивостта и успеха и да се наказва пасивността; да се постигне баланс между политиката в подкрепа на творчеството и политиката в подкрепа на публиката.

От значение е и разнообразяване на източниците за финансиране. Доколкото частният сектор все още е слаб, друг сериозен източник могат да бъдат фондациите. Субсидиите за култура, идващи от различните фондации, вероятно никога няма да достигнат много голям обем, но те са особено важни поради възможността да финансират авангардни проекти и поради голямата гъвкавост при разпределяне на субсидиите на тези институции.

Разнообразяването на източниците за финансиране трябва да се търси и по пътя на международното културно сътрудничество. За тази цел е нужно обаче коренно

преосмисляне на дейността на съответното управление в Министерство на културата, което трябва да се превърне в активен посредник между отделните български творци и институти, от една страна, и чуждите фондации, мрежи, институции.

По света се използват за финансиране на културата и множество други, нетрадиционни форми за набавяне на средства - например лотария в полза на културата; системата *planning gain* във Великобритания, хотелските отчисления в полза на съхраняване на културното наследство /Австрия/ и т.н. Всичко това е осъществимо и при нашите условия.

Втората посока е развитие на косвеното финансиране чрез промени в данъчното законодателство.

В общественото мнение на хората на изкуството присъстват две полюсни виждания за необходимото отношение на държавата към финансирането на културата, които вероятно са отзвук на чуждия либерален опит или на носталгията по нашия предишен опит. Едното мнение е, че държавата не бива да има никакви задължения към културата. Обратно, другото, което е по-разпространеното, пледира за досегашното попечителско отношение: културата, бидейки изключителна обществена ценност, трябва да бъде изцяло издържана от държавата. Съответно, според едното виждане държавата не бива да дава, но не трябва и да взема от хората на изкуството - „без субсидии, но също и без данъци“. В другото виждане се налага едно тотално очакване към държавата. Очевидно и двете ориентации са неосъществими в българските условия. За реализацията на първото виждане няма традиции, няма развит културен пазар, няма силен частен сектор и т.н. За реализацията на второто виждане държавата не разполага с достатъчно ресурси. От нереализуемостта и на двата варианта следва: държавата, която изживява тежка и

продължителна икономическа криза, може отчасти да се освободи от финансовите си задължения към културата, като вместо субсидии гарантира възможности за самоиздържка на културните институции и хората на изкуството. А това е постижимо чрез облекчаване на данъчния им режим. Промените в данъчния режим обаче трябва да се правят диференцирано. Широкото прилагане на данъчни облекчения е трудно постижимо при наличието на държавен бюджет с голям дефицит. Затова е от изключително значение за развитието на културната политика да се преценят и изведат приоритетите ѝ, за да може да се наложи в обществото и държавата необходимостта от диференцирани данъчни облекчения.

Важна роля може да изиграе една евентуална промяна в данъчното законодателство, отчитаща по-адекватно особеностите на артистичния труд. Ще бъде от полза, например, да се въведе т.н. „разхвърляне на доходите“, чрез което да се изравнят условията за облагане на заплатите и на големите хонорари. Еднократният значителен като сума хонорар може да се разположи в няколкогодишен период, да се изчисли средномесечния доход и тъкмо той да се обложи със съответната данъчна стойност. В противен случай прогресивният данък подлага на дискриминация артиста, който като субект на свободна професия обикновено получава относително големи, но редки хонорари, докато хората с други професии получават ниска, но постоянна заплата.

Третата посока е достигането до разбирането, че финансирането на културата не е изолирано от цялата система на финансовите регулативи в променящото се общество.

Финансирането на културата е свързано по косвени пътища с много фактори, които изглеждат далечни, но на

практика са изключително важни тъкмо за бъдещето на културното развитие. Например, ако кривата на ставката за данък общ доход расте така, че да товари най-вече раждащата се средна класа, тогава разслоението между супербогати и отчайващо бедни хора ще се увеличава. Впрочем тази тенденция е налична. Населението с доходи под 50 % от средния доход е съставлявало през 1990 г. 8 %, докато три години по-късно възлиза вече на 20 %. От своя страна масовото обедняване на населението още повече подкопава възможността за съществуване на средна класа, защото средната класа е заета най-вече с дейности, произвеждащи услуги и стоки за широко ползване. Рязкото разслоение при засилено обедняване на голямата част от населението е една от най-големите заплахи за културата. То означава, че ще намаляват възможностите за развитие на културния пазар, защото главният потребител на този пазар е тъкмо средната класа. С други думи, бъдещите пари за музите ще зависят от това, дали ще има бъдеще за средната класа в обществото ни. А отговорът на този въпрос е комплекс от политически, законодателни и икономически действия, подпомагащи формирането и поддържането на средна класа в България.

Четвъртата насока е формирането на обществено мнение в подкрепа на културата.

Перспективите на културата са обвързани с това, дали и как ще се промени „гледната точка към въпросите, чиито отговор дава изкуството“. Ако на него се гледа като на лукс, като на житейски десерт, едва ли някое правителство или парламент ще проявят щедрост към културния бюджет. И тук е важно не само как правителството и депутатите оценяват обществените потребности от култура. При едно демократично общество е много важно какво лице има

културата, какъв е имиджът на водещите ѝ представители, в каква степен широките кръгове в обществото разбират, че културата е и индустрия, от която обществото може да печели; която създава работни места; която привлича туристически потоци и т.н. Когато се решава бюджетът за културата, политиките не могат да действат в голям разрез с обществените нагласи за справедливост. Щом средствата са малко, а са много сферите, които жизнено се нуждаят от средства, общественото съгласие за това, колко да се отделят за културния сектор, зависи до голяма степен от престижа на културата и от разбирането за нейната обществена стойност. Подобреноото финансиране за културата предполага подобрена работа на органите, чертаещи и осъществяващи културната политика, за формиране на благоприятно обществено мнение за културата.

Накрая заслужава да се постави и въпросът „колко култура“ можем да си позволим. Той се отнася от една страна до необходимостта да си дадем сметка за голямата ножица между това да искаш, да можеш и да го направиш, когато става дума за издръжката на културата. Очевидно е, че мегаломански изградената културна инфраструктура и свръхпроизводството на хора с претенциите на творци не може повече да се поддържа в досегашните мащаби. От друга страна на хората на изкуството, приучени да живеят с романтичния мит за себе си като избрана каста, на която обществото е вечен дължник, ще се наложи да се осмислят по новому своя обществен статус и своята самоотговорност. Животът при демокрация и сред пазар е пълен с рискове. Това се отнася и до хората на изкуството. В доклада на експертите на Съвета на Европа за българската културна политика се пита: „Справедливо ли е, когато липсват работни места за хората от другите професии, те да се насърчават да се преквалифицират, а ако

творец остане без работа, да не се упражнява подобен натиск?" /с. 106/. Авторите поставят този въпрос като една от дилемите, пред които сме изправени. Изкуството вече не може да разчита само на държавната субсидия. Подпомогнати със субсидии, хората на изкуството трябва да се самоорганизират, поемайки тежестите на професионалното си битие.

ИКОНОМИЧЕСКА И ЖИЗНЕНА МОТИВАЦИЯ В БЪЛГАРСКАТА ПСИХОЛОГИЯ ЗА РАЗВИТИЕТО НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ

Проф. g-р фил. н. Марко Семов

Колкото и да е странно, своята най-голяма мечта и страст историческият българин е превърнал и в своя най-голяма привилегия. И в най-тежките и най-кръвави времена, до своята нравствена икона на труда - като надежда и упование да оцелее и пребъде, той винаги е поставял една трудно обяснима на пръв поглед, но безусловно вечна жажда към знанието, почитта си пред образования човек.

Колкото и днес да са на мода в някои среди идеите, че народите са равни в своите най-интимни и исконни стремления, безусловно поставям жертвоготовността пред знанието като типично отличителна българска черта. Комай преди да имаме ковашки работилници, преди да умеем да тъчем и да леем метал - ние имаме духовни школи, имаме търновското, преславското, охридското духовни средища, откъдето грееха слънцата на знанието и на сигурността, че с делото на двамата братя и на учениците им - никога повече мрак няма да легне в душите ни, че българите имат едно сетиво повече от другите съседни нам народи. А за времето си това е едно огромно историческо предимство. Така още в оня далечен девети век - ние вече знаем цената на словото, цената на образоваността. От тук нататък тя ще ни даде нови оръжия за самоотвърждаване; ще ни каже нови истини за човешкия живот и неговия смисъл.

Превърна ли се този факт в мотивация за друго жизнено кредо на българския народ в следващите векове? Безусловно - да!...

Защото идват тежки векове - на едно владичество, после

на друго. И там, в знанието, в книгата, в словото се къта недосегаема за неграмотния владетел, за неговите груби нрав и страсти - магията на едно тайнство, което ще остави българите за още много векове на това съдбовно кръстовище живи и жизнени... Не, че през онези, както днес ги наричаме робски 500 години, сме имали социологически изследвания за мисията на знанието в оцеляването ни като народ. Не сме имали ни Сова Пет, ни Галъп, ни MBMD. Не сме имали и институти по социология и психология, нито дори един университет, където официално да прозвучи оратория и възхвала на словото и знанието. Тях не сме имали, но интуиция за тяхната сила народът ни е имал. И църквата, както е известно, върши своето - тя укрива най-будните умове, най-светлите текстове, най-потайното и най-българското, което на свободна България отново ще ѝ трябва. Само с интуиция - дълбока и народностна, до периода на Възраждането, до появата на Паисий - може да се обясни - жертвосилата, с която цял един народ се опитва да опази в рамките на пет века спомена и знанието за себе си. Руско-турската война от 1850 г. даже е безсилна да напомни на вече развита се и напреднала Европа, че на Балканите има един забравен народ, свит, смален и обезличен, за който - и Европа на хубавите крави и на конете с едри копита, и Европа на просвещението, вече отдавна нищо не си спомня. Паисий ще счули черупката, ще тръгне из отечеството си, болен и гневен срещу забравата и самоотрицанието на някой българин. Ще го чуе ли Европа - отговорът все още не е толкова важен, по-важното е, че ще го чуят много българи. И онова, което е кътано в словото и чрез словото, ще се възбере и разгори, ще лумне пожарът на Възраждането, на съживяването, на опомнянето.

На едно второ ниво на народностната си интуиция българският народ ще осъзнае нуждата от догонването - не

толкова духовно, въпреки че и от толкова има необходимост, колкото икономическо, стопанско, държавническо...

Ние заставаме на прага на свободата си с една готова формула: тя е, че знанието и образоваността са наша сила, че това са крилето, с които прелетяхме пепелищата и посечените места на националното си тяло, за да се изправим пред прага на първоначалното натрупване на капитала, жадни за наместване и изравняване с Европа.

В началото на века, още по-точно в края на миналия век - само в Лайпциг има пет хиляди българчета, отишли да учат, за да внесат в забравеното си пет века и от Бога и от царя Отечество знания по медицина, по точните науки, по хуманитаристика...

Можем да проведем дълги и крайно любопитни статистики за броя на учителите, лекарите, инженерите, за първите, които още в годините на робството и особено в първоначалното натрупване на капитала, се завръщат в България с европейско образование и култура, тъй необходима на духовното и икономическо догонване, в което волю или неволю вече е впримчена България.

Всички те едно и също ще ни кажат - жаждата към знанието, нуждата от образованост, са се превърнали в генетичен белег на нацията ни - още млада, още неоформена, но достатъчно жадна да достигне европейското равнище, на което между впрочем именно по духовност, тя никога не бе отстъпвала...

Всъщност няма европейски университетски център в началото на века, където да няма българи. Одеса, Киев, Лайпциг, Берлин, Париж, Марсилия, Женева, Цюрих, отпреди това Цариград - нашествието на жадния за знания млад българин не спира. Това е времето, когато бащите и синовете са готови калта от ноктите си да продават, хляб от царевични кочани

да ядат, пешком от София до Перник да вървят, за да се докоснат с ум и сърце до тайнството на знанието. Проф. Ал. Балабанов, този наш блестящ историк на най-ранните световни цивилизации, е велик пример от къде идва и през какви пътища минава тази българска жажда за знанието. Само в рамките на двадесет - тридесет години, веднага след Освобождението, се столпява една огромна част от наследената неграмотност. Колко народи го имат това ново златно време, този втори златен век след Симеон.

Третото ниво на тази несекваща потреба от знание идва с нуждите на т.н. от Тофлър „Втора вълна“, вълната на индустриализацията, в която България влиза по своето. Влиза тя чрез занаятите и средносерийното производство, без да достигне мащабите на големите индустриални империи, но ще излезе от нея, което става именно днес, с огромна привилегия - с изключително високата образованост на народа си!

Иван Хаджийски описва прекалено добре, за да не кажем гениално, съдбата на българския занаятчия. Но там в работилницата, над тезеята, в торбичката с чирашки хляб и домашна гостница - имаше винаги и една книга. Питайте Захари Стоянов да ви разкаже как се съчетава чирашка съдба и страст към книгата, докато учи шивачка в Русе. И ми посочете колко други такива примери знаете от световната литература. Дали на чирака и на бъдещия майстор на бурета и търмъци, му бяха нужни толкова много знания за неговата пряка, непосредствена работа. Едва ли. И днес има майстори на народните занаяти, някой от тях със световна известност, които в една дума правят по три правописни грешки. А са майстори и хартисват!... Отговорът не трябва да се търси в конкретната потреба от знанието за оцеляването на отделния човек, колкото за оцеляването на нацията ни. То все

още не е доход, за да бъде привилегия, ала то е една гениално усетена инвестиция за бъдещето!...

Логичен е въпросът - беше ли стремежът към знанието и културата у нас мотивиран от икономическия интерес? Отговорът на този въпрос и днес има своята актуалност, тъй като той е непосредствено свързан с темата, която разискваме, защото се намираме до голяма степен в сходни исторически, икономически и политически условия.

Отговорът на този въпрос - за мотивацията има и своето „да“ и своето „не“. Своето „да“, защото някога, в първите години от Освобождението ни от турско робство, веднага след отварянето на Софийския университет, ректорът на този университет получава заплатата колкото министър председателя на България. Ала това беше някога и никога повече не се повтори. И своето „не“! Защото неговата заплата до преди няколко години бе с **пъти** по-малка от тази на министър председателя, все едно онзи до кое отделение или клас е ходил да учи. Един български професор, един добър литератор, математик или физик до вчера вземаше два пъти по-малко от един среден партийен функционер.

Днес, в края на XX век, един учител получава заплатата по-малка от заплатата на чистачка в банка, от която и да било секретарка в частна фирма. Днес един писател или учен - за една книга, която струва години труд, ще получат колкото един собственик на дюкян в средноголям град, получава от месечен наем за дюкяна си... Днес един лекар се подписва под вedomост, върху която цифрите са по-малки от тези на един шофьор на частна фирма...

Ето защо на някакво ниво на анализ, мотивацията към знанието в националната ни съдба, не може да се разглежда извън сферата на националната ни нравственост и морал.

Да изучи чедото си, за българина преди всичко е било

поведение от порядъка на най-високите морални победи над живота, то го поставяше в класификатора на житейски преуспялите, независимо от цената на жертвите, които е правил за този успех. Не сте ли чували да се говори за някого: "Каквото и да приказваме, каквото и да е - той изучи чедото си". По това, кой е успял да изучи чедото си и кой не е успял, години наред се подреждаше класацията на жизнения успех на българина и от селото, и от бедната градска махала, и от големия град. Даже нещо повече - образованието у нас винаги е било най-силният компенсаторен факт на бедността. Ако беден човек гаде на детето си образование, в очите на околните, той престава да е беден. И обратното - ако един богат човек не успее да направи това, то най-честото, което може да се чуе за него е: абе остави го, толкова пари има, а детето си не можа да изучи.

Дори когато един българин не носи най-високите обществени оценки за морал и нравственост - когато е крадял, мързелувал, лъгал - ако въпреки тези анатемосани от националната ни нравственост недостатъци, е успял да гаде образование на детето си - общественото мнение е склонно да му прости греховете, обществената присъда става рязко снизходителна. Това е един от най-редките случаи в нашата масова национална психология, когато един или сума от недостатъци могат да бъдат компенсирани или дори заличени само поради действието на този факт.

Мисля, че тези обществени критерии и мерки за ролята на усилието да се вдигне равнището на образоваността на поколението, което идва след тебе, са твърде уникални за България. Те не могат да минат без нашата благодарствена признателност днес...

Да се отрича разбира се напълно икономическата мотивация за получаването на образование и да се обяснява

тя само с идеални подбуди, е и ненаучно и несериозно...

Българинът искаше чедото му да учи, защото, освен че някога учението носеше слава и обществена почит, то отделяше образования човек от крадите, от овцете, от нивите и буците, от мотиката и ралото, с една дума от нисшия стопански живот и го слагаше зад писалище, в църква, в лекарски кабинет. За българина това беше и едно свято дело, но и едно изкубване от тежката работа, над която и той, и баща му и дядо му, бяха превиждали гръб. За него нерядко образованието е служба. А между службата и работата той винаги беше правил разлика. Човекът на служба командва, държи сметка, но не коси ливади, не оре ниви.

Едно е от писалката да зависи живота ти, друго от времето, от силата на слънцето, или вятъра - духне, разбеснее се - ошмули сливите и ябълките, над които селянинът цяла година е треперил. Падне гъжд, изсипе се град, набие пшеницата в земята - гладът е готов. Мине гържавата, набичи ти данъци - опънат се вратните ти жили от зор - плащай данъци, когато нищо не си изкарал!

А в канцеларията няма изкарал - неизкарал, докато писалка има в ръката - гържавата плаща.

Имаше, разбира се, и друго. Като пратеше чедото си да учи, като пратеше и второто, като ги „изучеше“, както той обичаше да казва, им даваше хляб в ръцете, но не им даваше земя. Тя оставаше за неученото от децата, по този начин се опазваше неразкъсана, събрана на едно място и в едни ръце...

Не малко българи, за съжаление не и политиците ни, видяха и другата власт на знанието, а именно, че там - в канцеларията, в лабораторията, в очите, които книгата отваря - има повече жито, повече машини, повече хляб, че това което го произвежда науката, стъкленичката, химическата мензурка, не може да го произведе нито нивата, нито кравата.

То беше най-често далече от конкретното, от опредметеното и сметкаджийско мислене и стеснения духовен хоризонт на българския държавник!

Помните ли го дядо Петко Славеиќов, когато се главил за учител и селския съвет му казал: „ние гуѓарю (на говедаря - б.м.) не плащаме толкова - та на тебе ли?... Можем да простим на севлиевските селяни - говедарят е вършел важна работа за селото - но да простим ли на българските политици, които винаги смятаха интелигенцията за втора ръка, за помощен персонал, а не за най-първа движеща сила на общественото развитие. Като по-витална, буржоазията пъргаво оцени ролята на интелигенцията и се зае да я купува. Тази е една от силните страни на буржоазното общество. За съжаление при социализма на немалко полуерамотни, но високопоставените партийни другари, тя винаги им намирсваше на „нещо гнило“.

Фанатизираното разбиране на първенстващата роля на пролетариата постави интелигенцията встрани, ограничи я и по този начин обществото самоограничи себе си, а както се видя се и самовзриви. То в крайна сметка умря от собствената си идеология.

Но и новата „демократична вълна“ в живота ни се плисна с видими антиинтелигентски пориви. В парламента нахлуха не толкова патриоти, колкото партизани. В бизнеса се настаниха не малко лумпени. И днес интелигенцията у нас е унижена, смачкана, докарана почти до нищото. Политиците ни себе си гледат и себе си виждат.

Неприязненото отношение към интелигенцията идва у нас и от отсъствието на традиция. В България каквото е имало да става, най-първо е падала главата на интелигенцията. Едно, че от ясно по-ясно е - падне ли главата, падне ли умът, от там нататък победата над тялото е лесна. От друга - тази глава трябва да падне и за това, защото тя винаги е

страшна конкуренция за неграмотния партизанин. Бенковски, гениален за действието на революцията, е неук. И той и Захари Стоянов недолюбват учените глави. Те са конкуренция за утре. През 1876 година беше първата масова сеч на интелигентски глави. Колко от тях преплуваха онази кървава река на 1876 година: Стамболов, Захари Стоянов, Петко Рачов Славеиќов, Васил Друмев, Вазов... И кой още?...

1923 - 1925 година. Втора жестока сеч на умните и интелигентните глави на българската нация. Каквито и да са причините, фактът си е факт. Изчезна цветът на нашата, току що поникнала нова интелигенция. Двадесет години по-късно, 1941-1947 година - двукратна сеч - фашизма ни сече антифашистите, а след 09.09.1944 година, те пък сякоха главите на буржоазните синове и учени хора. Вместо в индустрията, в науката, в другите области, те отидоха в лагерите и в земята.

Следва периодът на „социализма“ със своята двузначност - от една страна масов образователен подем в държавата, от друга - „интелигенция ли е, не ми я хвали“... Забравили ли сте времето, когато свиренето на пиано, говоренето на западни езици, умението да се изразяваш красиво и да имаш богат речник, беше сигурен знак за буржоазен произход и достатъчен повод за преследване.

Днес интелигенцията не е посечена физически, тя е все още жива, но всега също тъй е изхвърлена от живота, стъписана, смачкана, гладна, и най-вече - безнадеждна... Тя събира стотинки за да кара Москвичите си, с мъка издава книгите си, гоизносва старите си грешки под арогантния и ироничен поглед на къси и дебели вратове, на неграмотни новобогаташи.

Няма да е лесно изтриването на това отношение, защото лесно съжба не се изтрива. Но трудните работи също трябва да се вършат и срамните петна да се изтриват. Ще

станем „Европа“ не когато напълним парламента си с още полуграмотни хора, които вместо разум, да ни предлагат пътища - към Истанбул, или към Женева, а когато вътре влезнат хора, които като чуят за знание, да се прекръстят, да станат прави и да не мръщят неграмотни чела, а така както вън пише: „Съединението прави силата“, тъй и вътре да се тури друг надпис: „Знанието е по-голяма сила и от съединението“. Тогава умственото усилие не ще е по-евтино от физическата умора, тогава навярно ще сме дорасли за да надживеем този тъй остър парадокс в своя български характер, в своето национално възпитание. И тогава ще бъдем навярно по-европейска страна от европейските...

Наблизваме в началото на новото лятоброе, като държава и народ, без известните класически национални богатства. Нямаме полезни изкопаеми, нямаме златни залежи, нямаме гори и други рудни и нерудни богатства. Нямаме и кой знае какви национални капитали! Новото хилядолетие идва обаче с разменени ценности, с различна мярка за тяхната значимост. Това е лятоброе на образованите, даже на свръхобразованите. Социализмът много ни отне, но той ни даде едно поколение в разцвета на своите сили от хора високо образовани. Именно затова ние сме и най-богати, защото по своята образованост и свръхобразованост, стоим на едно от първите места в света - програмисти, математици, кибернетици - нашите българи никому не отстъпват. Така, благодарение на своята генетична предопределеност, бих казал благодарение и на сложната си житейска мотивация да учим повече и да знаем повече от другите, ние се озоваваме на прага на новото хилядолетие колкото бедни и низши, толкова и потенциално богати, заредени с енергията на бъдещата трета цивилизация, повече отколкото много от най-развитите народи. Ето го плода на онези векове на инвестиция

на народа ни, и ако ние го изпуснем, ако си позволим това богатство да ни бъде изтръгнато или похабено - това не означава нищо друго освен, че сме извършили едно от най-значимите си национални предателства.

Да направим всичко потребно, това да не се случи. И най-сетне образованият българин да познае цената на признанието, и оценка на обществото и времето за онова, което е!

ВЪЗРОЖДЕНСКИЯТ МОДЕЛ НА САМООРГАНИЗАЦИЯ НА НАЦИОНАЛНИЯ КУЛТУРЕН ЖИВОТ

Проф. г-р Дойно Дойнов

Искам да изкажа преди всичко благодарността си на организаторите на настоящия семинар-дискусия на тема „Културата на XXI век от етатизация към самоорганизация“. Проблемът е не само интернационален - намираме се във времето на преход от тоталитарните режими, в които държавата имаше централизирана роля, финансираше, но и дирижираше културния процес - проблемът, повтарям, не е само интернационален, той е национален, съществен и актуален за нас българите. Българската култура днес страда не само от безпаричие и търси финансови средства за съществуване, но преди всичко е изправена пред необходимостта от събуждане инициативата на индивида и общностите за създаване и потребление на културни ценности от преустройство на културните институции, от раждането на граждански сдружения - въобще от самоорганизацията на обществото като цяло за пълнокръвен национален културен живот.

Сега съществено и необходимо е съживяването, разнообразяването и осмислянето на културните процеси. Това е задача, която не само ще доведе до демократизирането на културата, но ще бъде и оная същностна черта, която стои в основата на формирането на гражданско общество - общество, което в етапа на промените и демократизацията се стремим да изградим и което отдавна вече функционира и е познато в цивилизования свят, в модерните държави.

Пътищата за постигането на тези съвременни цели в областта на културата, образованието, просветата, както и за отделните жанрове на литературата и изкуствата са много и разнообразни. За тях ще чуем докладите на

предвидените в програмата уважаеми автори и творци, а на мен се падна задачата да направя едно припомняне на минали истини.

В случая изхождам от една универсална за всички страни и народи максима - в синтеза на новата култура, наред с възприемане достиженията на другите, да се отстояват и обогатяват жизнуетвърждаващите национални традиции. Само така се създава едно органично единство на култура, съзвучна с обществените ценности, но култура с национален облик и самоличност, премахнала безредието, а с това и безцветието, сивотата и пошлостта на шестивущата днес масова култура.

Струва ми се, без да правя излишни характеристики и изводи - за всички епохи в многовековната българска история, да изкажа утвърденото вече мнение на сериозните учени, че времето на Възраждането е най-плодотворната епоха, в която се изявява самоорганизацията на българина за функциониране на културния му живот, полага се началото на ценни традиции, изгражда се система и своеобразен национален модел на културна дейност и творчество.

И така, конкретно на темата. Българското възраждане - т.е. времето през XVIII - XIX век, е време, в което, макар и под чуждо господство, българското общество извършва прехода от средновековието към новото време, ражда се Новата буржоазна класа, формира се българската наука, изгражда се ново национално съзнание на българите, населяващи преимуществено областите Мизия, Добруджа, Тракия и Македония.

Това е време на висок материален и духовен възход, който дава отражение във почти всички области на живота. Но това е преди всичко време на мощно и перспективно национално строителство.

Вярно е, че възрожденската култура не изниква на гола почва - тя се основава на постиженията на българската култура през първата и втората българска държава, възхвалява и се оплодява от Кирило-методиевите книжовни и литературни традиции, ползва се от запазените образци на светска и релефозна живопис.

Но, въпреки тази несъмнена приемствена основа, културата на българското възраждане е и нова, по характер, и по съдържание, и по организация. Изграждат се и нови институции, които поемат в свои ръце осъществяването на културния живот. Разнообразяват се жанровете на литературата и изкуството. Религиозно-схоластичния облик на старото наследство се заменя от проникващите хуманистични елементи, с все повече утвърждаващата се светска тенденция във всички области на изкуството и културата.

Макар и съществуващи, всички тези особености обаче не определят изцяло нито понятието, нито специфичното за „Български национален модел“ на културния ни живот през Възраждането. Подобни особености са типични за всички страни и народи, преминали и изживяли великата епоха на Ренесанса.

Българският модел на национален културен живот обаче има една забележима и уникална особеност: това е обстоятелството, че българската култура в основата си се създава, развива и утвърждава на основата на самоорганизация, на пълната и абсолютна самодейност на българското общество като цяло.

Той се създава и функционира при отсъствие на собствена държава, дори в противовес на ограничителните мерки на чуждата турска администрация и държавност. Неговото национално съдържание и прояви са открито спъвани

до 1870-72 г. - времето на създаването на Първата официално призната институция - Българската екзархия.

Втората уникалност на възрожденската ни култура намираме в нейната народна, обществена самоиздръжка, самофинансирането на почти всички културни, просветни и други институции, в общественото субсидиране на книжовни, театрални и други прояви, в помоществователството, като основа за издаване и разпространение на българската книжнина - богословска, учебникарска, патриотична и друга, в раждането и разпространението на българския печат.

Една особена черта на българската култура през Възраждането, която ѝ дава не само легитимност, но и общодостъпност е разнообразието на културните институции и процеси: в нея срещаме освен училищата, читалищата, театралните трупи и формирането на институции от най-висок критерий, каквото е Българското книжовно дружество. Тук следва да изтъкнем особено място и неповторимост като национално явление на българското читалище. То не е само библиотека или читалня, които Европа и балканските страни познават, то е организатор и двигател на националния културен живот и школа за подготовка на обществени и политически дейци, разсадник на идеи, които раждат българските духовници и революционери.

Българските читалища, наред с всебългарския празник на светите братя Кирил и Методий не само са знак за формирането и консолидирането на българската нация, тяхното географско разпространение чертае и границите на българската нация на Балканския полуостров.

Всички изследователи на българската възрожденска култура са изтъквали демократизма и достойнствата ѝ - достойнства, които са дали отражение на процесите за формирането на литературния, книжовния български език като

разбираем и комуникативен за всички слоеве на българското общество, на българската проза, белетристика, печат, живопис, театър, музика, дори и карикатурата и художествената критика. Изтъквали са, наред с ренесансовите ѝ - хуманистични насоки и патриотизма, и патриотичния патос, който пълни съдържанието на почти цялото лично и народно творческо дело. Културата и просветата стават база за определяне на индивида и самоличността на българина - от конкретно-личностното до народностното и националното, включително до формирането на обществено активни личности - борци за национална църква и истинско освобождение.

И ако това е подчертавано и познато, струва ми се, че по-малко внимание е обръщано на взаимовръзката за единството и взаимопомощта на отделните институции, обществени организации, културни и просветни дружества в общите дела и в осъществяване на културната личност. Това е по мое мнение една особеност и ценно качество на българския културен модел през Възраждането.

За подпомагането, финансирането и функционирането на читалищата; за закупуване на книги и вестници, за даване стипендии на даровити ученици да учат в местни и чужди училища обединяват усилията си българските общини, църковните, училищни и читалищни настоятелства, еснафските сдружения, учителските, ученическите и женските дружества, търговски, овчарски и други сдружения.

Личното ми мнение е, че тази взаимовръзка е една система на самоорганизацията на националния ни културен живот, и макар да няма устави и утвърдени правилници, действа именно като една морално задължителна система. Това дава - наред с всички други обективно съществуващи предпоставки на един възходящ исторически период като

Възраждането, големите възможности за развитието на културата, за нейните обективно високи постижения и резултати и в цялостния ни национален живот.

Накрая, искам да изтъкна още една характерна предпоставка, както за развитието на културата през Възраждането, така и за нейната специфична черта през онзи период - самоорганизацията ѝ. Това е мотивацията на възрожденския българин за обществен живот. Този обществен живот през епохата на чуждо владичество, който носи прилично най-легитимна физиономия, дава и широко поле, както за осъществяване на преките интереси на българина - консумиране на културни достижения като книги, вестници, списания, за театър, за обучението на децата му, така и възможност за лично осъществяване, за обществени контакти, за нравствено удовлетворение и благодарност. Но преди всичко за осъществяване на нарастналото патриотично чувство.

Без личностната мотивация, която стои в основата и на колективистичните идеи и движения на българската наука през Възраждането, резултатите на националния ни културен живот едва ли биха били толкова значими, нито пък така чисти, благородни и хуманни.

До тук говорих за културния живот, или по-точно духовния живот на възрожденския българин като цяло. Отделните сфери обаче имат своя история, своя специфика и конкретното им разглеждане дава най-добър и конкретен отговор на въпроса за самоорганизацията на националния културен живот през Възраждането. Първостепенна роля в това отношение - уникалността на нашето Възраждане бих казал, е българското образование. Още навремето Константин Иречек пише: „Цялата история на българското възраждане е и история на българското училище“.

В него се изявява нуждата от знания на начеващите промишленици, на преуспяващите търговци, на армията от занаятчии в техните общения на нашия и чужд пазар. Тук се изявяват присъщите за българите етническо, народностно и национално самосъзнание, както и нарастващата конкуренция на българите за еманципация със съседните и по-далечни, преди всичко Европейски народи.

Килийните училища - манастирски, общински, частни, продължават да са особено разпространени до края на XVIII и до 30-те години на XIX в. Това е последният етап на съществуването им. Тяхната дейност и роля се подхранват от два духовни източника - културно-просветните традиции на древната българска държава и религиозно-християнските стремления на православния български народ по време не само на чуждогържавно робство, но и на хегемонизма на другояверската религия. Нещо повече, килийното училище е изпълнило една историческа мисия - допринесло е за запазването на религиозното и народностното чувство, за да отстъпи място на следващ етап - Новите светски училища - елиногръцки, взаимни, колежи, гимназии, при това мъжки и девически. Религиозно-народностните задачи сега, в новите училища са заменени с друго идейно съдържание и чувство - патриотичното. Това са вече училищата на новото време - ново по характер, по учебно и образователно съдържание, по програми, по хуманистични задачи. Сега, на прага на новото време българския творчески дух изживява изпитанието да приеме, осмисли и преработи чуждите постижения - гръцки, руски, сръбски и особено - европейски.

Габровското училище „В. Априлов“ е един безспорен връх, но и начало на развитието и разцвета на новобългарското образование. Последвалото откриване на класни училища в почти всички градове и много села на страната показва, че

времето на втората четвърт и средата на XIX век е големия взрив и подем в развитието на българското образователно дело - подем, обусловен от социално-икономическия ръст на българското общество, но и от настъпилите изменения в културното състояние, интереси и стремежи на българския народ.

Не е без значение и факта, че се развият и специализирани училища - търговско в Свищов, богословски в Лясковския манастир в Самоков, неделни и девически училища. Възникват и католически и протестантски училища в страната, както и елитни такива - в Цариград и Солун, предназначени предимно за християнчета.

Училищата в България се развият при неблагоприятни условия - пречките на гръцкото духовенство, особено в Македония, Одринско, Лозенградско, както и опитите на Мидхат паша през 60-те години за сливане на българските с мюсюлмански училища, опит за бъдеща османизация на българската нация!

И въпреки това - какви са резултатите?

Така, през епохата на Възраждането, по-точно през XIX век, според известните вече статистики до 1835 г. - откриването на Габровското светско училище, в българските земи са функционирали 189 училища - 33 градски и 156 селски. Само за 20 години - до 1855 г. техният брой се увеличава на 583, а в навечерието на Освобождението те са вече 1504, от които 1435 в селата и 72 в градовете, т.е. за около 40 години от началото на новобългарското образование броят е скочил седем и половина пъти. Към тази цифра следва да се прибавят училищата на българската емиграция в Румъния - 42, а също така в Бесарабия, Банат и пр. Общият брой на създадените и действащи български училища според сериозни изследователи обаче надхвърля цифрата 2000. Географският

им ареал е Мизия, Тракия, Македония, както и Влашко, Молдова, Бесарабия, Русия, Банат.

Ако приемем, че българското население в посоченото време е брояло около 4 млн. души, то едно училище се пада на 2000 души. Ако сравним броя на училищата в европейски и балкански държави, ще видим, че по същото време едно училище в Прусия се падало на 756 души, в Австрия - на 1555 души, в Гърция - на 1250 души, в Сърбия на 2890 човека, в Русия - на 3000 души.

Сравнителната таблица показва, че българските училища по показатели са някъде на средното ниво, но при липсата на държава. А, известно е, че при наличието на държавата - с нейните институции, бюджет, централизирано ръководство и средства, на възможностите за задължителните и принуди, се създават галеч по-благоприятни условия - за по-бързо, масово и организирано учебно дело.

Успехът на българското училище „българската Светиня“, както го нарича Ботев, се дължи главно и единствено на самоотвержените усилия на българската общественост. Издръжката на училищата, разходите за заплатите на учителите, средствата за постройка на училищни сгради изцяло се покриват от доброволните пожертвования на населението.

Издръжката се осъществява от три източника: църковната община, занаятчийските организации и личната благотворителност на гражданите.

Църква, манастири, отделни духовници са дарявали редовно средства и сами са поддържали собствени училища. Религиозните общини, които през 40-те - 70-те години засилват своите прерогативи и роля, наричат се вече „български общини“ и на много места полагат не само основни грижи, но и контрол над редовното функциониране на местните училища. Занаятчийските организации - еснафите,

имат все по-нарастващ интерес и подпомагат също така училищното дело. Още през 1826 година Шуменското сдружение на българските еснафи призовава: „всяка година един еснаф да издържа училищата“. Наред с определени средства, еснафските сдружения подаряват имоти, дюкяни, складове, ханове, от чиито редовни приходи - като трайни обществени фондове следвало да се поддържат училища, учители, ученици, пансиони.

Друг източник са били помощите, които периодично се събирали при национални и патронни празници, както и щедрите дарения от благодетели - богати българи, хаджи и други. За това имаме многобройни примери.

Обикновено се подчертава, че помощите и даренията се основавали на религиозно-морални традиции и Християнския завет за жертвата, на милосърдието и състраданието. Една част от даренията наистина почиват върху подобни принципи, но внимателното анализиране на отделните дарителски акти ни показва и друго - че народностното чувство, ревността за българското, са изява на равенство сред другите развити народности - т. е. патриотичното чувство стои в основата на дарителството за развитието на българското училище и образование.

Най-типични примери са тези на В. Априлов, братя Миртакови, Н.М.Тошков, братята Евлоги и Христо Георгиеви, Иван Денкоглу, габровецът Христо Рачков и още много други.

На тази патриотична основа възникват и благотворителни и културно-просветни дружества, като „Македонската дружина“ в Цариград, благотворително братство „Просвещение“, Одеското дружество, Добруджанската дружинка, дружество „Напредък“ във Виена, Българското цариградско читалище, които си поставят за цел да подпомагат учители и училища в застрашени от чуждите аспирации български земи и училища като напр. в Македония,

Тракия, Огринско и Лозенградско, Добруджа.

Така училищата и образователното дело стават не само двигатели на знанието и просвещението, но и сърцевината на националния културен живот. Те дават възможност за формиране на българска интелигенция, нормират базата за широки културни интереси, за жизнената необходимост от контакт с напредналата Европейска образованост и култура. Но те формират у нея ясен народен елемент, който стои в основата на борбите за национална революция, за българското освобождение.

Несъмнено, всичко изложено до тук показва своеобразието на българската възрожденска култура. И все пак можем ли да твърдим, че имаме оформен възрожденски модел на националния ни културен живот?

Убеден съм, че отговорът може да е само положителен. В този модел главното е самоорганизацията на обществения културен живот, в който се включва и самоизгръжката, управлението, контролирането и пр. в цялостната му дейност.

Всичко това дава отпечатък и на самодействието, и на демократичността на национално-културните процеси в епохата на Възраждането, както и на позитивните резултати от тази дейност в личностен и национален план.

Може ли да се приложи подобен модел днес? Очевидно е, че отделни черти, традиции - главно обществени, както и лично и институционно спомоществувание, е напълно приложимо. Нещо повече - не само рационалните му предимства, но и емпресионалния му, историко-национален привкус, могат да стимулират днешния и утрешния българин за нова самоорганизация и ново българско Възраждане, в което отново културния живот може и трябва да бъдат началния тласък, начеващата пионерска роля.

ФОНДОВЕ И ФОНДАЦИИ В КУЛТУРАТА НА ХХІ ВЕК

**Валентин Митев, изпълнителен директор
на фондация „Гражданско общество“**

Уважаеми дами и господа,

Високо ценя поканата на организаторите на конференцията, с която ме подтикнаха да излеза от обичайното ежедневие на човек, притиснат между телефона и компютъра и да сложа шапката на пътешественик за един опит за пътуване, почиващ по-скоро на идеи и лични приумици, отколкото на рационално обмислен план, добре стегнат и подреген багаж и точно начертан маршрут.

Искушението към подобно пътешествие не гарантира качествата на пътеписа. За съжаление в случая рискът се поема от всички присъстващи, отговорността, разбира се, е единствено на говорещия.

В бъдещето не може да се навлиза без идеализъм и увереност, че сме способни и можем да се опитаме да го предвиждаме и да го правим разбираемо. От значение е и готовността ни да приемем, че то ще бъде различно от настоящето, както и да развием нагласите си да се отворим към възможните промени и дори да провокираме раждането им, да влияем на посоката им и на включването на гражданите в осъществяването им.

Последните седем години не дадоха на българите възможността да изградят по-съдържателна представа за ХХІ век, освен повърхностното усещане на фона на ежедневното ни битие за извънисторическо време и пространство, а не за една непосредствена действителност, от която ни дели кратък исторически миг. Сто години, които обещава да бъдат не по-малко вълнуващи, динамични и наситени със събития, отколкото отиващият си ХХ век.

Не са необходими специални познания, за да се опита човек да улови общите тенденции, с които човечеството навлиза в XXI век - глобализацията на политическите, икономическите, технологичните, информационните, социално-културни процеси и среди; глобализация и на проблемите - опазването на околната среда, бедността, сигурността, межкултурните взаимодействия и т.н. Тези общи тенденции и проблеми обаче, все по-ясно рефлектират в проявленията на човешките общности на регионално и местно равнище.

Промените, които настъпват с новия век, неминуемо ще доведат до възникването на нови колективни и индивидуални идентичности, раждането на нов тип общности, които ще са надраснали етническата и националната принадлежност и граници, които ще изправят индивида пред нови изпитания и отговорности, но също така и пред нови пространства на личната свобода и възможности.

Можем да допуснем, че това ще бъде време също така и на по-ясно осъзнат конфликт между обществените и индивидуалните интереси, при който колективните блага и колективното съзидание ще отстъпват пред инициативността, предприемчивостта и творческия дух на индивида.

И без голямо въображение може да се види, че съвременният свят е една голяма непечелива операция - правителствата са притиснати от непреодолими бюджетни дефицити и дългове, корпорациите са печеливши, единствено когато успяват да си осигурят привилегии. Досегашните модели на генериране, разпределение и осъществяване на власт и блага вече не предлагат най-ефективните и привлекателни решения за XXI век.

Вероятно е излишно пред тази аудитория да се прави

уточнение за обхвата на темата. Противоречивата практика налага необходимостта от пояснение, че тя се ограничава само до фондациите като една специфична форма, един особен случай на нестопански организации, каквито в обикновения случай са гражданските сдружения, разбираани преди всичко като обединения на хора, събрани заедно от общи интереси, идеи, идеали и стремления. Така че по-нататък, под фондация, ще се има предвид имуществото, капитала, а не прякото обединение на хора. В обикновения случай, Фондът носи част от белезите на фондацията, но се отличава с по-тясна цел, зависимост от друго юридическо лице и не е самостоятелен правен субект, което определя обикновено и ограничен срок на съществуване.

Ако отправната точка в нашето пътешествие в тази тема е твърдението „Една фондация се създава, за да бъде вечна“ - твърдение на ръководителя на една от най-големите европейски фондации, което и до днес звучи внушително и убедително, ако фондацията се разбира предимно като значително имущество от завешание или дарение, не би имало основание да се съмняваме във валидността му, стига от ген на ген радикалните промени в света да не налагат да се промени това ни разбиране за фондациите.

Очевидно е, че дори днес случаят вече не е такъв.

Отговорността за създаването, достъпа и разпределението на блага, достъпът и гарантирането на политическите, социални, образователни, културни и други права в обществото вече не е само отговорност на един посветен и ограничен елит. Характерът и обхватът на проблемите отваря тази отговорност за всички граждани, пред които стои изборът между самоизолацията или поемането на отговорността за собствения живот и съдба в свои ръце.

XXI век несъмнено ще бъде век на ускоряване на тенденцията от филантропичност към развитие на самоорганизираността на гражданите и на способностите и възможностите им да разкриват, мобилизират и комбинират традиционни и нови ресурси - финансови, но също така човешки (интелектуални, управленски и др.) и материални.

Изследванията недвусмислено показват намаляване на притока на средства към гражданския сектор от държавни източници, намаляване на частните дарения и растяща конкуренция, което обуславя завишения интерес към маркетинга и използването на маркетинговите подходи в проучване на нуждите, развитието и предлагането на продуктите в нестопанската сфера и което в пълна сила важи и често има специално значение в областта на културата.

Отнесена към фондациите подобна тенденция налага излизане от класическите модели на създаване и дейност на една фондация - от дарение и завеждане на акумулирано богатство към разнообразяване на начините на агрегиране на ресурсите и на формите на обобществяване на частния капитал и обособяване на държавен.

Фондациите и фондовете предлагат удобна и лесна, а също така по-висша и абстрактна форма за стимулиране и реализиране на социализация на капитала и чрез него един от начините на гражданското участие в обществения живот.

Разбира се, един такъв подход предполага и нова гражданска култура, нов обществен морален ред и индивиди, които са носители на нови идеали и ценности, т.е. едно пренаареждане на индивидуалните идентитети и общите морални задължения.

Едно от големите достойнства на фондациите, ако ги оприличим на банки за социални инвестиции, или на инструменти за инвестиране в социалната икономика, е

способността им да капитализират и включват в обществения оборот на основните ценности и потенциал, на които е носител човек, зареден с божествения дар да твори и създава, защото са насочени най-напред към умножаването именно на този капитал, служейки като енергийни ядра за самоорганизация на гражданите, на човешкото развитие.

В този смисъл може да се определи като позитивна всяка тенденция от благотворителност, която е социално приемлива, но утвърждава зависимост и в дългосрочен план реално ограничава достъпа на гражданите до възможности, права и блага, към действена гражданска култура, на акумулиране и агрегиране на разнообразни частни ресурси и стимулиране на пряка реализация на граждански интереси и действие, социално предприемачество в една отворена и насърчаваща обществена среда.

Тези качества на частния „непечеливш“ капитал проличават в растящата му способност да се съчетава с други видове държавни, общински и частно търговски капитали и ресурси при осъществяване на инвестиции в т.н. социална икономика. Подобно комбиниране генерира стабилност, устойчивост на инвестициите и ги прави по-ефективни. Различните видове капитали „търсят“ гаранция за резултатите, като привличат и се коалират с други видове капитали, които носят допълнителни характеристики и от самото им комбиниране се създава допълнителна придатна стойност.

Модели

Светът е принуден да се променя и фондациите са една от формите, чрез които може да се стимулира, приема и управлява промяната в най-добрия интерес на гражданите и обществото.

Освобождавайки се от предразсъдъците и ограниченията

на днешната практика в България бихме могли да очертаем няколко модела на фондации, които се утвърждават и са доказали перспективността си в различни части на света.

Делегирани фондации

Управленски, координационни и финансиращи функции в областта на културата биха могли да се делегират или изцяло поемат от независими фондации. В случая може да се говори за приватизация на определени дейности и услуги, които да се осъществяват от частни организации с общественостоползни цели. Въпрос на конкретен подход, а също така и на разграничаване на отделни фази в процеса е дали подобни функции да се разпределят между няколко организации или да се поемат от една организация и как да се разпределят отговорностите на централно и регионално равнище. В това отношение създаването на национални центрове по различните изкуства преди няколко години бе един добър опит в тази насока. А това е другият възможен подход - държавата сама да иницира процес на раздържавяване.

В случая не става дума за загърбване или пренебрегване на общностния интерес, а за възможности той да се защити и реализира чрез много по-ефективни, гъвкави, децентрализирани и устойчиви стратегии в една динамична структура на по-преки и адаптивни форми на синтезиране на общите от индивидуални и групови политики.

Търговски фондации

По същество това е търговско дружество, което действа под шапката на юридическия статут на фондация и ползва определени данъчни привилегии в сравнение с обикновените стопански организации в резултат на обособяването на имуществото само по себе си, без да има конкретен частен собственик. Търговската фондация се ръководи от управителен съвет, печалбата не се разпределя

между собственици или акционери, каквито няма, а се реинвестира за развитие на дейността и за осъществяване на общественостоползни начинания - финансирането на дейности и проекти в сферата на културата, социалната защита и т.н.. Дейността на търговската фондация се осъществява в области, където възможностите за печалби са ограничени, в отделни индустрии, които обслужват слабо платежоспособни групи, а продуктите и услугите им имат висока себестойност. В същото време те са необходими за устойчивост и стабилност в обществото и за осигуряването и предоставянето на важни блага. Подходящият пример в тази област е датската фондация „Егмонд“, чието издателство в България е добре известно с изданията за деца. Тази фондация в днешно време притежава и управлява печатници, предприятия в химическата и целулозната промишленост и други сфери в не една или две страни в Европа. В тази насока биха могли да се конституират и реформират културни институции, специализирани издателства, културни и исторически обекти и т.н.

Комунални фондации

Основната функция на този вид фондации е да акумулира и преразпределя средства на местно равнище. Те взаимодействат активно с всички основни агенти в дадена общност - формални и неформални лидери, органите на местно самоуправление, граждански сдружения и т.н. При създаването им не е от голямо значение конкретното имущество или капитал, с който се стартира, а перспективите да се набират и преразпределят по независим, но признат от общността прозрачен начин. Фондацията се владее от общността и служи на общността за задоволяване на нужди и потребности, такива каквито са определени от самата общност.

Фондове и фондации от приватизация

Има сериозни политически, икономически, социални, културни и етични основания да се генерират ресурси за гражданското общество в процеса на реструктуриране на икономиката. Тези възможности са по-явни в периоди на значителни промени в обществото, но в една или друга степен те съществуват и се възпроизвеждат постоянно. Една минимална част от приходите от приватизационни сделки, да речем от порядъка на 1-5 % биха допринесли значително за намаляване на социалната цена на икономическите реформи. Същевременно те биха генерирали значително богатство на фона на съществуващите обеми в сферата на нестопанския сектор и ще улеснят държавната и общинската администрация в освобождаването ѝ от несвойствени функции и дейности. От друга страна, за фирмите подобен подход би бил полезен със създаването на по-устойчива и благоприятна среда за развитие и бизнес.

Корпоративни фондации

Не само филантропични и идеалистични мотиви или пък данъчните преференции стоят в основата на ангажираността на бизнеса в благотворителни, социални, културни и други програми. Обособяването на такива фондове и дейности, които фирмите така или иначе имат, дава възможност за много по-ефективно, ефективно и продължително използване на финансовите и особено на човешките ресурси, с които фирмите разполагат или създават. Например, специалистите, които трябва да се пенсионира, вместо да загубят контакт с фирмата биха могли да продължат да работят за нея в нестопанската сфера и може би дори за същите клиенти, но за задоволяването на други техни потребности, т.е. фирмата би следвало да има интерес към качествено възпроизвеждане на клиентите си.

Биха могли да се предложат и други идеи и възможности на базата на съществуващи или зараждащи се практики, на преосмисляне на опит от миналото или да се търсят нови характеристики на бъдещето.

Важното за днешния ден е преди всичко какви възможности и какъв алгоритъм на развитие ще бъдат заложиени в отношенията държава-гражданин.

Именно затова е от изключително значение каква правна и данъчна уредба ще се приеме в тази област. Без да отхвърля традициите и като отчита днешната реалност законът трябва да даде ясна перспектива, да разкрепости възможностите за развитие на социалното предприемачество и създаде основата за реалното му подпомагане включително чрез използването на инструментите на социалните банки - фондовете и фондации. Законът не би следвало да обхваща напълно, още по-малко да регулира и свива действителността, а да заложи нормата и стандартите на нов тип обществено, на нов тип отношения между държавата и гражданите.

Не по-маловажно е състоянието на обществените нагласи и култура да възприеме и използва социалните инструменти в тази област, част от които са фондации и фондовете. Това е свързано и с годността и желанието да се поеме конкретна отговорност, а не да се търсят и създават условия, които дават мними свободи, но раждат безправие.

УНИВЕРСИТЕТЪТ - МИНАЛО И НАСТОЯЩЕ
Един проект за съвременен университет
Проф. г-р Богдан Богданов

За университета може да се говори в много плановете - и исторически и по-конкретно, с оглед на практиката. Но както и да се постави темата, в нея непременно се намесва като един вид подмолен коректив - обикновената, всекидневна представа за университет. Именно на нея си струва да наблегнем най-напред, защото бидейки неосъзната, тя скрито мотивира нашите разсъждения.

Значението на образованието като нещо ценно само по себе си е първата съставка на тази представа. Но образование не означава непременно знание. Разбирано като социална ценност, то по-скоро се схваща като вид осигуреност и гаранция за стъпване в по-висок социален статус и отпък като въпрос на личен престиж. На свой ред и университетското образование означава издигане и вреждане сред по-добрите, по-ценните и в крайна сметка по-щастливи хора - университетската диплома е и обикновен знак за по-високата стойност на своя притежател. Ако продължим тълкуването в тази посока, университет значи още и отстраняване от грижите на обществото, един вид временна безметежност в гнездото на едно малко общество, което предоставя независимост и по-различен живот от обикновения, на своите питомци. Като вземем предвид това, че в момента много от нас искат да бъдат някъде другаде, няма как да не забележим, че с особено ценене на идеята на университета, се отговаря скрито и на подобно желание. Разбира се, да бъдеш другаде и същевременно да оставаш в своето общество е исконна човешка нужда. Може би университетът има толкова дълга традиция и поради това, че някак я удовлетворява.

Всекидневната представа за университета е по-проста и същевременно по-абстрактна от мисията му, заложена в неговата историческа форма. С много и не винаги видимо действащи елементи, тя реализира в своето развитие противоположни жестове. Да вземем за пример лекционното обучение, което днес ни се струва едва ли не светая светих на университетското общуване. Твърде древно наследство от Платоновата школа в Атина, лекцията продължава да владее отношението между професори и студенти в съвременните висши училища у нас. Да се замислим примерно над възможния смисъл на положението на говорещия преподавател в университетската аудитория. Опрян на катедра, той стои над студентите може би защото знае, че те се намират по-ниско, сякаш за да получат свише нужната истина, която възприемат пасивно, като сигурна даденост. Човек по начало изпитва нужда да му се вестяват истини. Отпък авторитетът на университетския преподавател с чин.

Лекцията монолог на знаещия професор не винаги е била основното средство на университетското общуване. В средновековието диспутът е по-честата форма на обучение и ако днес той се налага на вниманието ни в променения вид на това, което по-скоро бихме нарекли конференция, би трябвало да осъзнаем общото на двата жеста. То е изразено в по-равното разполагане на всички участници и размиването на границата между повече и по-малко знаещите. Именно в това е парадоксалността на историческата форма на университета. В определено отношение порядките в някои средновековни университети са по-близо до съвременните ни нужди. Съзнателно или несъзнателно днес вървим в следа на тяхната егалитарност, разнообразие и работещ хаос.

Многообразието на дългия исторически опит на университета позволява да гледаме по-сложно на възможните

промени във висшето образование, стига само да не свеждаме този опит до една или друга негова фаза. За съжаление случаят у нас не е такъв. Поради безспорно високото си реноме Софийският университет се е превърнал в примерно положение за университетско устройство и дейност, с елементи в един вид удостоверители на университетската форма. И ако примерно за институцията на общото събрание, което избира ректора и академичния съвет, все пак се знае, че може да отсъства в строежа на едно висше училище, за факултета, обединяващ катедри, се мисли като за абсолютен елемент на университетската структура.

Очевидно формата на устройване, която сме заели при основаването на Софийския университет от определени западни образци и която след силното съветско влияние сме повторили в останалите висши училища у нас, трудно се поддава на промени. Независимо дали са нови или стари, българските университети, създадени по образеца на Софийския университет, са с прекалено стабилна и затворена организация. Тя предполага оценяване във времето и независимост от външните обстоятелства, т.е. нещо по-добро, но и същевременно лошо, доколкото от съвременните университети се очаква по-адекватно реагиране на промените в съвременното българско общество.

Това не е нито критика, нито повик за радикална промяна на така оформилото се у нас висше университетско образование. Нужно е да го уважаваме не само защото е създало толкова учени хора и толкова учители, които на свой ред са дали лицето на нашето, с право високо оценявано, средно образование. Университетското устройство и типът образование, поддържано от висшите училища по примера на Софийския университет, трябва да се пазят и като символ на държавния ред, като носители на идеята за йерархията на

общественото уреждане. Но те трябва да се ограничат до степенята на полезна и неизбежна алтернатива, да не се извеждат в принцип и да не се разпростират посредством униформена законова уредба върху цялото пространство на нашето висше образование.

Между конкретните проявления на реда, пазен във формата на държавния университет в България, на първо място трябва да се посочи обучението в тесните рамки на затворени номенклатурни специалности, провеждано на коридорен принцип. Обученият знае за какъв се подготвя от деня на своето постъпване в университета. Той се врежда в една неизменна мрежа от професии, за която не е прието да се пита. Това му дава сигурност и го подготвя за бъдещото включване в обществената йерархия, приучва го на подчинението, очаквано по-скоро от поданика, отколкото от граждани. Този ред е свързан с парадокси. Студентът по българска филология например не изучава по план и не може да избере курс на българска история. Ако все пак избере втора специалност история, изключено е да слуша курс по философия. Филологията, историята и философията се преподават в различни факултети, преградите между които не са лесно преодолими. Още по-твърди са те към факултетите с природна насоченост.

Не без връзка с това, е пасивната позиция на студента. Тъй като от него основно се изисква да възприема и възпроизвежда, той се отчуждава от всичко неорганизирано и възпроизвежда, той се отчуждава от всичко неорганизирано и непобиращо се в рамките на твърдия ред, като се облекчава от тежестите му по детски или средновековен начин в „хаоса“ на бурни празници или политически бунтове, насочени по правило навън към обществото. Защо системата не допуска студентите да се държат критически и социално вътре в университетската среда. Въпросът не е в неосъзнаването на

тази консервативна стихия на традиционния университет. Тя се поддържа не само от самата себе си, а и от държавното субсидиране на висшето образование и прекалената зависимост на университетите от Министерството на образованието, което следи за изпълнението на един закон, детайлизиран до степенята на правилник.

Както и да характеризираме тази форма, дълбинно, или в повърхността на зависимостите на българските държавни университети от държавното субсидиране, тя трябва да съществува успоредно с други по-свободни форми, които изложени на една или друга несигурност, по-бързо ще изпитват корекцията на новите обстоятелства, в по-висока степен ще зависят от реалността и същевременно ще чувстват принудата да я изучават. Ако Софийският университет е призван да пази номенклатурата на държавните специалности и професии, новите университети би трябвало да изпробват нови възможности в тази насока и нови начини на обучение, подготвящи специалисти готови да посрещат промените и да се нагласяват към тях. Би било погрешно това да се препоръчва на традиционния български университет и да му се налагат едни или други радикални промени, които биха противоречили на неговата постановка. Но не по-малко погрешно би било в името на реда да се налагат чрез законова уредба типът на устройство и обучение, пазени в образца на Софийския университет.

Българското висше образование трябва да мисли за утрешния ден, за разнообразието на повече и по-сложни обществени задачи. Затова не бива да се пречи на неговата динамика, тя да се спира или контролира с една или друга унифицираща законова уредба. Редно е да се допусне те да бъдат място за проби и експерименти, разбира се, не във вреда на тези, които се учат. Наблюдавани от държавата,

недържавните висши учебни заведения би трябвало да се оставят на естествения коректив на образувалите се в тях общности и на обществеността. Нека обществото, а не пряко държавата да се произнесе за тяхната валидност по естествения път на развитието или отпадането им. От това би имала полза и алтернативата на държавното образование.

Във вихъра на събитията след 1989 г. у нас беше законово утвърдена алтернативната форма на частни висши учебни заведения, които не разчитат на държавно субсидиране. От това не последваха механично промени в традиционната линия на университетско общуване. Новите недържавни университети по-скоро повториха утвърдената форма на университетско устройство. Но разполагаме и с два любопитни опыта за промяна. Единият е на Американския университет в Благоевград, който пренесе у нас силно различния ред на университета в Мейн, а другият на основания в 1991 г. Нов български университет, който реализира една либерална философия на университетско устройване и общуване.

Наличието на такава философия и усилието да се действа по-конкретно в посоката на следващи от нея приоритети е нещо принципно ново. Ще се опитам да представя някои нейни пунктове.

Основното **ново** е свързано със самофинансирането и активността на отделните университетски звена в това отношение. Факултети, департаменти и институти зависят финансово във висока степен от собствената си дейност - по набирание на студенти, поддържане на добро ниво на образование и активност в привличането на средства по международни проекти. По-лошото състояние на едно звено не предизвиква автоматично трус в целия университет. Разбира се, това е един вид несигурност, която в дълготраен

план има отрицателни последици. Но за момента тя лекува от пасивността, наследена от старата система. Ръководството на университета, учителите, членовете на общности по правенето на програми, се оказват в зависимост от вътрешни и външни обстоятелства, принудени са да изучават реалността, да съобразяват учебните програми с действителното търсене на специалисти и да работят по налагането на нови специалности. На свой ред тази система на познаване кое колко струва прави по-активни самите студенти. Постига се работеща ситуация на зависимост, откритост и отговорност между организатори, учители и учещи.

Другият важен момент в институционалната философия на Новия български университет е постоянното конструиране на динамика и следващият от нея импулс за промяна и развитие. С оглед на тази цел университетът е устроен по-равнинно и децентрализирано, отколкото е обичайно. Факултетите са функционални звена за организирането на учебния процес по степени и видове обучение, а департаментите са независими от тях неформални общности от преподаватели за научна и проучвателна дейност по създаването и социалното реализиране на учебните програми. Именно те най-вече са носители на граждански дух, защото са в естествена критическа позиция спрямо институционализирането, което се поддържа от университетската администрация.

На тази структура съответстват модулните учебни програми в три степени - с широка дву- или тригодишна основа, бакалавърска степен от една или две години и магистърско ниво за фундаментално специализиране. Високата изборност на курсовете гарантира постигането на оригинални интердисциплинарни комбинации от знания. Така се постига неустойчивост и променливост, които са в състояние да водят

до формирането на нови професии и гледни точки към променящата се реалност. Пълното образование в степени се съчетава с по-кратко за квалификация и преквалификация, със свободно, което не завършва с диплома, и най-после с дистанционно и продължаващо обучение. Един от резултатите е привличането на студенти в по-напреднала възраст, в което, както е известно нашата страна е особено изостанала.

Важен момент в институционалната философия на НБУ е пренасянето на определени световни стандарти в системата на българското висше образование. Между тях е принципната отвореност към другите образователни и научни институции в страната, търсенето на преподаватели практики, привличането на международни екипи. И като последици - осъществяването на продължаващото обучение за студентите другаде. С оглед на това, университетът експериментира оценяването с кредити. То на свой ред позволява да се кредитират не само традиционните форми на обучение - лекцията, упражнението и семинара, но и други практически и индивидуални дейности на студентите, предвидени от самите програми.

Това не е пълно изложение на философията на НБУ и нейните последици, а само скица, която представя посоката на нашите усилия. Съществено постижение е, че системата на висшето образование в България допусна подобни места за проби и експерименти. Разбира се, държавата следи за спазването на определени стандарти и за това експериментите да не са във вреда на тези, които се учат. Същевременно сме длъжни да напомняме на държавата, че следенето не бива да отнема на частните висши учебни заведения правото да бъдат естествен коректив на прекалената институционализираност, чрез активността на своите общности от преподаватели и студенти. От това биха

имали полза както традиционното ни висше образование, така и българската култура.

Не само в България сме склонни да приемаме безрезервно определен ред в името на непроменящата се осигуреност и да смятаме разнообразието за хаос. Въпросът не е в избирането на едното или другото, а в трудността на комбинирането и постоянното изпитване на ефективите на реда и на нарушаването му в променящата се реалност.

МЕЖДУНАРОДНИ ИНВЕСТИЦИИ, СЪТРУДНИЧЕСТВО И КОПРОДУКЦИИ МЕЖДУ НАЦИОНАЛНИЯ ОПЕРЕН ТЕАТЪР И СВЕТОВНИТЕ КУЛТУРНИ ОРГАНИЗАЦИИ

Пламен Кармалов, директор на Националния театър
за опера и балет

Благодаря на организаторите за идеята и гостоприемството на една такава важна дискусия.

Дълги години се проточи „мълчаливо мъчителния“ диалог между хората на изкуството и духа, с неговите онаследени права и новото демократично време. В шумотевицата на отекващите от площадите еуфорични екстази и очаквания от нов месия и от нови илюзии за по-добро утре на българина, дали и този път от знамето, с което влизаме в суматохата, ще остане грозно да стърчи само изтънялата му дръжка, като озъбен и освирепял кол, изоставен и стърчащ самотен.

Животът на обществото ни е не само променен, но и объркан от неефективността на поредица политико-икономически експерименти. При променения бит на българина, духовността и душевността са между най-големите изкупителни жертви, защото безкултурието и празното духовно пространство на демократично самоовластяващи се лидери на обществото ни, едва ли само с обещания и надежди ще ни отворят вратите на мечтаната богата държава, с богати населяващи я поданица.

Изкуството е отдавна доказал се знак във всички богати духовно цивилизации. Знак, който и дарява, и вдъхновява хората с невидимата си сила и енергия.

Музикалната и театрална музика моделират и създават човешките характери, възпитават и образоват хората, които представляват образа на една нация, моделират населението и в културно, и художествено олицетворение.

Изкуството на музиката е една малка част от хоризонта на културното пространство на едно общество. Изкуството не само е преживяло, но то е и надживяло всички войни, политически борби, променливите реструктурирани на световни и регионални интереси. Благодарение на фантазията и изобретателността на творците на различните изкуства, се е запечатвало винаги по нещо и във всеки кът на човешката цивилизация още от сътворението на света. Каквито и жертви да е струвал, поривът към нови идеи не е умирал. И нашата история на българи не е бедна на такива примери, но дали съвременникът ни има търпение да ги разоткрива вече.

Днешния семинар има важна значимост за дискутиране именно на разоткриването ни на българи като част, като феноменален фактор от световната човешка цивилизация със свое място в съвременния динамичен и прогресивен свят.

Но защо да няма самочувствие българинът, когато именно фантазията и изобретателността му на личност с обособена индивидуалност, са давали неведнъж тласък, в не една област, на велики и прогресиращи гържави.

Ще се спра на област, в която пряко работя - музикално-сценичното изкуство.

Приех поканата да участвам в семинара с голямо удоволствие, защото в този диалог с аудиторията тук можете да чувате неща, които едва ли подозирате, че могат да се случат на полето на едно също струващо и луксозно изкуство, каквото е днес операта в целия свят.

Преди 400 години тя се е създала като изкуство в най-аристократичните флорентински дворци за най-избрани аристократични фамилии. И днес скъпоструващите билети на елитарни фестивали като в Байройт, театри като MET и много други доказват, че право да влизат в тези зали имат онези, които могат добре да плащат.

У нас в последните 40 години се доказваше обратното - изкуството, като бъде по-близо до народа, цената му е малка, себестойността възможна и достъпна. И това беше привилегия за всички. За публиката, която гледа почти безплатно скъпоструващ на запад художествен уникат, и за творците, на които е осигурен хляб чрез щатна работа, без значение дали един добре ще я вършат а други ще са закачени за гърба им. До живот те са заедно и осигурени еднакво.

Демокрацията изведнъж изглед хляба на децата си, озарени с божия дарба, които в епохата на т.н. социализъм имаха една особено важна роля в обществото - наричана престижно творческа интелигенция. Винаги съм имал алергия към това определение, защото именно избрани и привилегировани можеха да се окичат с това обозначение.

Копнежът, тайно викан - към свобода, изведнъж се оказа днес наистина капан, както вчера се каза за свободния художник - творец. Както канарчето освободило се от кафеза - затвор, но попаднало в прегръдката на дебнещия го хитър котарак?

В моята област - операта, преди години си мислех, че ако работя на запад, с моята уникалност, трудоспособност и идеи, ще бъда заплащан високо и оценяван не редом с посредствения си и мързелив колега. Даже, мечтаех за собствен театър, имах енергия да го създам, при пазарни условия, както днес казваме.

Разликата между тези две епохи, на дистанция 7 години една от друга, в които днес живеем има две ужасни лица - да работиш с още по-малко средства и в още по-властно ширеща се посредственост и бетонизирано мислене. Загубихме държавната опека и планово финансиране - спечелихме свободата си да избираме мизерното оцеляване - работихме и живеехме с много малко средства, без право на избор. Мизерното оцеляване ни притисна. Тази дума е ужасна, защото

тия ни принуждава да се съюзяваме със същите лица на бездарника, доносника, онаследили белязания със звания и облаги „гений“, чакащия от държавната трапеза, каквото винаги му се е полагало, без да го интересува как се компенсирало усилието, да получава сигурност с цената на компромиса. Операта - като структура, организация и поле за изява на ярки индивиди, белязани с талант и професионализъм, е сложен организъм на взаимовъздействащи художествено-творчески, технико-производствени и административни процеси. Това е една фабрика, където предприемат, което не произвежда масова продукция, а уникали. Винаги неповторими. Трудът в тази фантастична фабрика не бива да се подценява, той е заетостта и съпоставка /колко години са нужни за да се създаде един цигулар, певец, балетист и т.н./. Стойността на този труд се свързва с онова, което наричаме художествен факт и ще допринесе по индукция в живота на другите производствени дейности.

Защо не се направи проучване какъв е в момента косвения икономически принос в другите производствени и непроизводствени дейности. Или да речем се направи съпоставка с разходите за музика и другите сектори на държавно управление.

Не се обяснява в името на какво изкуството днес е призовано към жертви.

Всички сме убедени, че всеки разход, дори най-скромния, трябва да бъде отпуснат за ясно определена цел. И още, че възвръщането на културния разход би трябвало да се разпределя върху всички.

Не ми е известно да има научна разработка за финансиране на културната потребност, оразмерена с параметрите на доказана обществена необходимост.

Вместо хленчене или излишна битка с вятърни мелници

т.е. неразбиращи чиновници, които също избягват битки с повиселостоящи чиновници, реших да изпробвам доказателството за право на съществуване без държавни средства, на правенето на съвременен оперен театър на идеалистична основа - самостоятелен избор, огромна отговорност и независимост. Т.е. след като не се дават полагаемите се средства за държавната културна институция, наречена и национална, то тогава да отидем към безпрецедентното предизвикателство на икономическата обстановка - като няма пари, да отговорим с друго предизвикателство. Без да разчитаме на някакво вмешателство, а на самостоятелност и самоорганизация при проектиране на цялостната творческа дейност, в зависимост от интереса и успеха на самофинансирането.

Предварително трябва да се знае, разбира се, че държавата сега осигурява само заплатите на служителите и една съвсем недостатъчна минимална част от средства за общи разходи. Доплащането на тези разходи, които главно са за издръжка на сградата и на цялостната художествена дейност, е разчетено изцяло на самофинансирането.

Признавам, че в условията на все още социалистическото устройство, система и менталитет на музикалния и културен живот в България, това е ужасно и авантюристично начинание.

Защо?

Защото влизаш в суматохата и хаоса на една ситуация като нашата в България и поемаш отговорността на слепия да води след себе си други слепци /парафраза на П. Брук за работата си с актьорите при започване на нова постановка/. И не за да се харесваш и самодоказваш колко си добър, а да вършиш една мисия, която ще бъде повече полезна за цялото общество, отколкото за тези, които ще вървят в името на нея. И когато нещата се подобрят и променят и когато

успехът е сигурното доказателство за изглаждане на благото от задръстените мозъци и непукизъм, изкачилите стръмното било, ще чуят от долу, от най-ниското кръсъците за АНАТЕМА - с етикети за авторитарното, диктаторско, еднолично и прочие видове поведение. Разбира се, че глашатаите ще бъдат будната съвест на завистника, обременените - с провидения от нечистите си дела! Бомарше най-добре е определил ситуацията на неспящите негодници „Най-виновните, най-малко прощавам“.

Казвам Ви това, защото натрупах и аз немалко излишни отрицателни емоции напоследък, след една наслада от много успешни резултати, в един крайно консервативен, но опасно близкостоящ като природа до същността на един музикално-културен институт - какъвто не трябва да бъде никога съвременния оперен театър.

И така един пример: за бюджетната година 1996 държавната субсидия е 108 000 000, от тях - 92 млн ФРЗ, 16 млн за други разходи. Това са плановите показатели за годината. Отчетът е с 46 млн в повече, т.е. това са средствата, които биха били необходими за провеждане на нужната разходна сметка на един пълен с енергия и творчески постижения сезон. Как са осигурени тези допълнителни, тези повече от 40 % допълнителни средства от целия държавен бюджет. Не е лесно, но чрез ясни и търсени пътища е възможно. А те примерно се изразиха в следните задачи:

1. Да направим операта жизнена, чрез необходимостта от поддържане тясна връзка с публиката.
2. Да активизираме творческата енергия на всеки член на театъра.
3. Да налагаме признаването на обществената полезност на нашия труд и съществуване пред

заинтересовани финансови и културни организации.

4. Да прилагаме бизнесменски методи за привличане на творческо и икономическо доверие чрез високия професионализъм, качество и гаранция за творческата ни продуктивност, която ще оправдае вложените чужди инвестиции.

Ето, това се опитвахме и се опитваме да правим със Софийска опера, за да създадем онзи минимум творчески условия, без финансовото самообзепчаване на които не биха се родили 13 нови постановки, 7 концертни програми и 4 балетни премиери, само за две и половина години работа.

Възможностите за осигуряване на този резултат бяха разнообразни и рискови, но продуктивни.

Главния смисъл на този успех е недопускане финансовата криза на обществото ни да влезе в театъра - чрез интернационализирането на нашата дейност.

Веднага искам да отбележа, че този подход отдавна е характерен за повечето западноевропейски и американски театри. Но в България кризата - и икономическа, и в манталитета, и липсата на средства, разгърната смелостта ни в рисковата отговорност да потърсим и създадем почва за международни инвестиции, без да има реципрочни изисквания за възвръщаемост. Или накратко казано - развихме трудно, но много смело и засега успешно сътрудничество с други културни организации. Също така осигурихме на театъра работа чрез копродукции с други заинтересовани театри. Въпросът за копродукциите има следния смисъл и в Америка, и в Европа, както ни го обясняват специалистите, и който важи в пълна сила и за нас.

1. Осъществяване амбициозни проекти, които иначе не биха могли да се осъществят сами.

2. Намаляване броя на стандартните заглавия, за да се

инвестираят средства в специални проекти.

3. Един нов проект е толкова необикновен, че заслужава да бъде видян и от друга публика и критици в по-трудни градове.

4. Общата финансова криза принуждава кооперирането на общи усилия.

Има и други начини на сътрудничество между учебно заведение например и между оперен театър, като начин за практикуване на бъдещите оперни артисти. Или пък, както вече започнахме да го правим, за да получаваме допълнителни приходи - ушиване костюмите от нашите ателиета за постановки на Цюрихската опера, която си плаща и ни дава безвъзмездно декори и т.н. Акумулирането на нова творческа енергия в последните две години, несъмнено се отрази на увеличението брой на постановките ни, на непрекъснато повишаваща се посещаемост, а следователно и на приходите от билети /цени от 350 лв. до 7-10 000 лв./, на непрекъснато поддържане любопитството на публиката и привличане интереса ѝ към театъра, чрез завръщането и включването в нови и стари постановки на най-големите ни певци: Гена Димитрова, Анна Томова - Синтова, Николаи Гяуров, Никола Гюзелев, Калуди Калудов, Александрина Милчева и много други талантливи българки и българи живеещи в чужбина.

Образователната ни програма „Опера - училище“ също постигна известен резултат, макар, че инерцията на училищете по музика трябваше също да се преодолява.

С тези подходи и средства, подхранващи постоянството на нашата публика, операта намираще начини да се вътче в общественя ни и преди всичко културен живот.

Без помощта на инвестирането обаче, и то предимно от чужбина, абсурдно щеше да е да се осигури дейността ни - затова СУШАРД, културната столица на Европа, Банка Македония-Тракия, Сугамерис - Бразилия, Про Хелвеня и т.н.

обезпечиха почти всички наши проекти.

Зная, че в САЩ оперите не получават никаква поддръжка от правителството. Самите американци признават, че докато гледат с копнеж през океана към европейските си колеги, които получават щедра поддръжка от правителствата си, те в Америка развиват като изкуство спонсорирането. На втората Европейска конференция в Болоня през 1995 г. американския представител на организацията „Опера Америка“ г-н Спорка, изнася следните данни: финансовите помощи от фирми, отделни членове и партньори възлизат на повече от 59 % от цялостния доход за функциониране на оперните ни театри. Останалите 50 % средно погледнато идват от продажба на билети. Силно развита абонаментна продажба на билети има и в Америка, и в Европа. В България също, но все още много плахо.

И в Европа, и в Америка „намаляването на бюджета принуждава администраторите да мислят за увеличаване на публиката, за спонсориране и образование, така както никога не сме мислили по-рано“ - признава американския представител г-н Спорка.

Така поставен, в паралел с нашите условия, стои същия проблем, който ние без да сме го изучавали, все още се опитваме да го решаваме. Именно от принудата да се самоорганизираме - с ново мислене и подход, с нови критерии! Тези наши усилия обаче се „бият“ и си противоречат с инертното мислене на дремените чиновници и с мързеливите им напъни за реформа на културните процеси. Воюват те и с морално остарелия Кодекс на труда, пазач на хора без качества, въображение и с липсата на връзка с правителствените институции, които да предоставят законова подкрепа за прогресивно сградено и регулиране на онези правила на играта, в които новото мислене да бъде в

полза на новите умения за правене на модерен културен пазар. Покровител на можешите, на високия професионализъм и морал на съвременния творец.

Дано бъдем не само мечтатели, но и участници в създаването на ново сътрудничество с най-престижните световни културни и финансови организации - гаранция и белег, че ние българите сме не само равностойни, но и водещи в правото на избор и на откривателство.

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ В ПОДГОТОВКАТА НА ЛИЧНОСТИ И ОГНИЩА ЗА КУЛТУРАТА

Гургина Тончева - Директор на Националната гимназия за древни езици и култури

Хуманитарното образование у нас има дълбок исторически корен и незаличима традиция. То започва още в IX век с духовното ни летоброеие, в което животворно се вплитат: 855 лето със създаването на славянската азбука от светите братя Кирил и Методий; 864 с покръстването на българите; 886, когато учениците на Кирил и Методий идват в България.

Християнството и писмеността определят същността и линията на тази съдба. Стават мощни стимули за развитието на държавата и за формиране на българската народност. Християнството даде вяра на духа; писмеността - светлина на ума. И ако голямото мъченичество и подвиг на Кирил и Методий са по време на Моравската мисия, то плодотворната победа на тяхното дело е тук, в България. От него се родиха двата книжовни центъра в Охрид и Преслав. Роду се кирилицата, преводните и самобитни наши писмена. Появиха се книжовници - просветители и творци: Климент Охридски, Константин Преславски, Черноризец Храбър, Йоан Екзарх, които създадоха „Панонски легенди“, „Азбучна молитва“, „Сказание за буквите“, „Шестоднев“... Роду се една нова литературна цивилизация в средновековна Европа. И тръгна от България на Изток и на Запад обилан поток от славянска книжнина. Това е краят на IX и началото на X век. Време когато западноевропейският ренесанс е твърде далече.

Просветното дело у нас е положено от велики мъже. Хуманисти по ум, хуманitari по дело, човеколюбци по всеотдайност и подвиг. И като положиha началото на

писмеността, литературата и културата, всъщност те положиха първообраза на българското училище и на българския учител. Те бяха учители в историческа измеримост. Учители създадоха България. Учители я възвисиха. Чрез тях тя оцеля и възкръсна за нов живот. Учители всега я водят към светли бъднини.

Това е една от най-големите истини, които е познал и признал народът ни - истината, че училището и учителят са неговата историческа съдба. Така и стана. След дългите робски столетия възрожденското преоткритие на Кирил и Методий бе пак съдбоносно. И както е закономерно завръщането към античността в западноевропейския ренесанс, така закономерно е завръщането към старинното наше начало по време на националното ни Възраждане. Паисий откри епоха, спасителна епоха, в която ни тласна напред чрез преосмисляне на миналото и чрез повелята: „Българино, знай своя род и език“. Жаждата за знание се сля с жаждата за свобода. И пътят на просвещението отново бе спасителен. През него мина националната ни революция. След Хилендарския монах по пътя на просвещението тръгнаха Софроний, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, г-р Петър Берон, Васил Априлов, Константин Фотинов, Любен Каравелов, даскал Добри Чинтулов, Петко Рачов Славеилов ... И Апостолът на българската свобода Левски, и геният на революцията Ботев минаха през него. Съдбата на България отново мина през светлината на училището. Затова българинът не може без своите първоучители и без възрожденската традиция, която е дълбоко хуманитарна.

С понятието класическо образование се означава изучаването на старогръцки и латински, на историята, литературата и културата на древните елини и римляни.

Нужно е да отбележим, че класическите езици са се

изучавали по българските земи още в античността. Това е много забележителен факт, който подхранва западноевропейската традиция. Но нека уточним: за класическата образованост у нас говорим в Средновековна България, в епохата на просвещението, та до наши дни. През XVI и XVII век класическото образование у нас е свързано с разпространение на католицизма в Чипровския край и изучаване на латински език и римска литература. Високообразованият Петър Богдан е първият археолог и етнограф у нас.

Дълбока следа в духовната ни култура оставят гръцките училища от епохата на Възраждането. По модела на гръцкото училище възниква елинобългарското (Свищовското например), а след него и чисто българското училище.

В нашето възрожденско училище се четат басните на Езоп, моралистични откъси на Плутарх и Лукиан.

След освобождението от турско робство класическото ни образование има за образец руската хуманитарна гимназия. Тя пак от своя страна приема за свой образец немските и австрийските училища от началото на XIX век. Проводник на руското хуманитарно влияние у нас е Нешо Бончев, завършил класическа филология в Москва. До края на живота си той е преподавател по класически езици в московските гимназии. На него дължим идеята, че класическото образование трябва да легне в основата на новото българско училище. Той дава преднина на латинския език и на древногръцката, и древноримската литература. Подготвеното дело от Нешо Бончев, води до откриването на следосвобожденските класически гимназии у нас - първата в София, още в 1878 г. През есента на 1888 г. е открит Софийският университет.

Същата година започва преподаването на старогръцки и латински от Никола Михайловски и Марко Балабанов. Едва в 1921 г. се основават специалността и катедрата по класическа

филология. Началото поставят: Александър Балабанов, Димитър Дечев, Гаврил Кацаров, специализирали в германски университети.

Тази кратка история е нужна, за да знаем от къде идем, какво носим, кому го дължим, накъде да вървим.

И още по-важно е да знаем, че класическото образование е ума и духа на хуманитарното образование. А то - хуманитарното образование е хлябът на духовното ни развитие и съществуване. Светът добре знае това и никога не е прекъсвал своята класическа хуманитарна традиция и опит. У нас, след 1944 г. класическото образование е прекъснато. Този невежествен произвол бе поправен чак през 1977 г. с откриването на Националната гимназия за древни езици и култури.

Сегашното състояние на образователната ни система дава възможности за откриване и развитие на способностите на младите хора. Тя е заредена с животворната сила на традицията ни и е провокирана от насъщните нужди и всевластните закони на живота и не може да не забележи и открие дарованията и способностите на децата.

Всяко поколение идва със своите нужди, способности и пориви. И дали сме в криза или не, таланти слава Богу се раждат. България всегда е раждала хляб, вино и рози ... И таланти, големи таланти и много таланти. Съвсем естествено е, по силата на нашите български условия, тъкмо училището да забележи, открие и развива способностите и дарбите на децата. Тук благородната и благотворна роля на учителя е незаменима.

Училището, от началното до висшето, е най-жизнената социална организационна структура за откриване и развитие на способностите на учениците и студентите.

Фактори, които допринасят за това:

- специализирани училища;
- учебният план и учебните програми;
- личността на учителя и преподавателите;
- стил на работа и взаимоотношения;
- атмосфера.

И тъй като става дума за процес на развитие, нужно е натрупване на пласт върху пласт от знания, умения, опит, които се постигат в симбиозата училище - университет - житейска практика.

Хуманитарното образование у нас се възроди и осъществява от: Националната гимназия за древни езици и култури „Константин Кирил Философ“ с класически лицей към Софийския университет „Св. Климент Охридски“; Училищата по изкуствата и културата към Министерството на културата; Априловската гимназия в Габрово; Хуманитарните гимназии в цялата страна, около двайсетина, хуманитарни паралелки към средните училища.

Университетските специалности: класическа филология, история, философия, право, култура, социология, журналистика, филологии, педагогика, психология, медицина, чертаят пътя за най-загълбоченото усвояване на хуманитарни знания у нас днес.

Успешно се прилагат и следните форми:

- кръжоци и школи - те са масова практика, уви, най-често формална;
- олимпиади - забележителни са тези от тях, които се провеждат на национално и международно равнище по литература, философия, история, руски език;
- конкурси - национални и международни. Тук имаме още са безброй;

- списания - училищни и национални - „Родна реч“, „Любословие“, „Денница“ и много други;
- състезания - на различни равнища;
- хоровете и оркестрови състави - най-разпространена форма;
- танцови състави - също така много популярни;
- граматични трупни.

Концепция за цялостно развитие на хуманитарното образование у нас няма. Както няма и цялостна история на хуманитарното образование. И двете са много необходими, защото са взаимно свързани. Трябва да се изгради цялостна мрежа от хуманитарни училища. Така повеляват и традицията, и нуждата.

Средства за хуманитарната образованост и развитие на българските граждани се осигуряват:

- за държавните училища - от държавния бюджет;
- за университетската степен - от държавния бюджет и платеното обучение;
- за разнообразните форми - от дарения, фондации, обществени и други фондове.

Национален фонд за целенасочена работа в това направление няма.

КАДРОВО ОСИГУРЯВАНЕ

Кадри по хуманитарните специалности осигурява университетското образование. Необходими са форми и школи за квалификация и развитие на надарените в тази област. Международна фондация „Св. Св. Кирил и Методий“ положи началото на педагогическа школа, която работи за сега с учители от хуманитарните дисциплини. Нужни са школи за висока педагогическа, хуманитарна образованост и опит.

Информационното осигуряване е осъдено както за нашия, така и за чуждестранния опит.

Принципът е самодеен. Който има нужда и интереси сам търси път и гради мостове. Например Националната гимназия за древни езици и култури поддържа плодотворно взаимодействие и сътрудничество с класически лицей и хуманитарни училища от цяла Европа: Класически лицей към Солунския и Атинския университети, Академичната гимназия във Виена, Музикалната гимназия в Инсбрук, Гимназия „Гьоте“ в Берлин, Класически лицей в град Бохум, Катедрално училище в град Орхус, Дания, Класически лицей в Рим и др.

Знаено е, че хуманитарното образование е отворено. То усвоява сътвореното, съхранено и натрупаното през хилядолетията от човечеството.

Дълбок и силен е коренът на хуманитарното ни образование. В него се влиита връзката ни с античността, взаимодействието ни с византийското средновековие, влиянието на Ренесанса, връзката ни със славянския, с европейския, с целия човешки свят. Върху него е лежала националната ни култура. Това е миналото галечното и вечното. А каква е историческата перспектива днес, когато проблемът за културата, за хуманитарната култура става определящ в развитието, облагорождането и оцеляването на света. Този въпрос иде от бъдещето, а отговорът, мъдрият отговор - от миналото.

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА, ОБРАЗОВАНИЕ, САМОИЗДРЪЖКА

Доц. г-р Росица Йорданова, зам. ректор
на Варненския свободен университет

Обръщането към проблематиката на европейските културни политики е съществен акцент в образователната политика на един университет, който носи спецификата на недържавно висше учебно заведение. Предимствата на създадения във Варна Свободен университет на името на Черноризец Храбър се доказват особено изразително в практиката на неговото хуманитарно насочване. Факултет „Изкуство, култура и масови комуникации“ обединява в своята структура специалностите Културология, Журналистика, Връзки с обществеността, Моден дизайн, Художествен текстил, Народна хореография и Дирижиране на народни състави. Съединяващите специализации изразяват новите тенденции в професионалната подготовка на културните дейци и артистични кадри: Мениджмънт на културата, Педагогическа културология, Връзки с обществеността, Култура и комуникации. Като съдържание и целенасоченост тези специализации са важна стъпка в академичното знание (умение към неговото прагматизиране в посока на актуалната национална и международна културна политика и културен живот).

Ще се опитаме да изведем онези въпроси на образователната политика на Факултета, които отразяват търсенето на неговата собствена идентичност като субект на културната политика.

В културната политика на предпоследното правителство /1995 - 1997 г./ са обявени следните цели:

- Признание и утвърждаване на свободата на културата и автономията на нейните форми и институти;

- Запазване на българската самобитност, на нейните традиции и постижения;

- Насърчаване на художественото творчество, създаване на условия за развитие на неговите традиционни и нови области;

- Създаване на по-добри условия за живот, обществено признание и творчество на българския писател, художник, музикант, артист, културен деец;

- Активни културни връзки и сътрудничество с други страни, културно „отваряне“ към света, запознаването му с най-доброто от българската култура - древна и съвременна;

- Препознаване на националната култура от експанзията на чужди социокултурни модели, застрашаващи културната идентичност на нацията.¹

Позволихме си приложение на пълния текст на националните цели на тъй формулираната културна политика, заради множеството въпроси, които възникват.

П ъ р в и я т се свързва със субекта на националната културна политика. Кои определя целите? Това питане се допълва с процедурите по целеполагането: дали се обсъждат; съществува ли практика на дискусии, допитвания до експерти; дали се съгласуват целите с различните общности в гражданското общество?

Каква е ролята на държавата за осъществяване на културната политика? Каква отговорност поема държавната администрация? Каква е връзката между политика, идеология и съответните им структури във формулирането ѝ, официалното ѝ оповестяване и съгласуване, както и за устойчивостта на националното ниво на целите?

В името на какви ценности се програмира културното развитие? А може би културната политика е в плен на утопията или разчита на „пленниците на утопията“?

Несъответствието между целеполагането и реалността е белязало няколко десетилетия културно развитие у нас. Кризата се прояви най-силно в тези културни институции, които бяха носители на е т а т и з и р а н и т е ценности. Обратно, надживяха кризата - финансова, политическа, административна - онези институти, които носеха устойчиви ценности и се и д е н т и ф и ц и р а х а с тях.

Шансът на една културна политика е обръщането ѝ към недржавните субекти на културна политика, чиято идеална цел се свързва със създаването и съхранението на културното наследство; с развитието на дароването и творчеството; културната идентичност; културните права; европейският и международният културен диалог.

В т о р и я т въпрос, който току що поставихме, ни препраща към ДРУГИТЕ в субекта на културната политика. Трябва да попитаме дали това са изследователските общности, звена и институти? Публикуват ли се резултатите от изследванията на културните политики? Съществуват ли условия за научни дискусии? Кои печатни органи могат да бъдат специализирани и по проблемите на културната политика? Дали тиражът на тези издания позволява достъп до информацията, която съдържат?

Приоритетно значение в днешната културна ситуация има научно обоснованата оценка на културната политика. Заслуга на ЮНЕСКО са разработваните културни образци, благодарение на които става възможно развитието на културно-политическата компаративистика.

Несъмнено субектът на културната политика ще бъде в непрекъснат диалог със собствената си култура и с другите култури. Самооценката на националната културна политика е едно от изискванията, към което с повишено внимание пристъпват повечето европейски страни. Следващият

задължителен момент е мултиплицирането на изследванията, което ще позволи както прецизиране на оценката на собствената национална културна политика, така и сравняването ѝ с други по-определени показатели.

Ще се опитаме да илюстрираме европейската културно-политическа идея с целите на културната политика, изведени от Документ за Средносрочна стратегия на ЮНЕСКО за периода 1977-1982 г. Тяхната валидност и след приемането на новата Средносрочна стратегия на ЮНЕСКО за 1996 - 2001 г. се запазва поради това, че значителна част от целите засягат пряко културното развитие.²

Общите цели на европейската културна политика са:

- Демократизация на културата;
- Издигане на културната самобитност /идентичност;
- Издигане на културните дейности;
- Издигане на културните права;
- Издигане на културните ценности;
- Развитие на комуникацията.

Съгласуването на културните цели е условие за диалога между културите, за европеизация на българската култура. Европейското културно съзнание предполага взаимно обогатяващ обмен, взаимодействие, което няма задължителни културни модели. Асиметрията в поведението спрямо ДРУГАТА култура е заложена трайно в българската културна политика. Трудно е да се говори за традиции в европеизирането на българската културна политика. Може да се напише драматична история за „културното разпятие“ на българската интелигенция между Изтока и Запада. Отсъствието на финансови средства и правната незащитеност, към които се добавят идеологическите ограничения са трите фактора, чието действие наслагва негативизъм спрямо собственото АЗ в българската култура.

Ако една културна политика не постига или не се стреми да постигне позитивната идентичност на човека, тя вече е построила бариери пред създаване на общности и комуникацията между тях. Големият проблем на образованието е постигането на културна чувствителност спрямо достойнството и свободата, ценности, без които не може да се мисли за култура. Свободата и достойнството са в основата на Всеобщата декларация на правата на човека.

В същото време културните права не са станали ключ за „управление“ на всички основни свободи. Защото по-често са обещавани и огласявани, без да бъдат гарантирани.

С развитието на демократичните процеси културните права се актуализират и като предмет на новото законодателство, и като условие за реализиране на културната политика, и като европейско самосъзнание.

Заслужава особено внимание влиянието, което оказват недържавните и неправителствени организации в областта на културното образование, което подготвя поколенията и различните общности за защита на културните права, за тяхното разширяване и гарантиране от законодателните органи, за тяхното съгласуване с другите европейски страни.

ОБРАЗОВАНИЕТО ПО КУЛТУРА (ИЗ ОПИТА НА НЯКОИ СТРАНИ)

Какво може да даде образованието по култура за обогатяване на едно от най-важните средства на културната политика - човешките ресурси? Какви професионални характеристики ще определят целите и съдържанието на подготовката, преподаването, специализацията и квалификацията на културната администрация? Прагматичната неотложност на тези въпроси се определя от дълбокачашата се криза и несъответствие между **Човешки**

и **Финансовите Ресурси**, между мащабите на **Дарованията** и **Духовните Мерки** и **границите** на тяхната свобода и автономия, които се определят от икономическите, политическите и международни ограничения.

Внимателното изучаване на европейския опит, начините по които се надживяват кризите в културната политика, ни води към една силно проявяваща се тенденция - повишаване на интереса към образованието по култура в Европа. В Холандия, например нараства броят на колежа и университетите, които въвеждат програми по културология. В Университета в Амстердам е открита специалност „Културни изследвания“ и „Изследвания в областта на културата и изкуствата“. Подобни специалности, но с практическа насоченост има във Висшите педагогически училища.

В Австрия през 1978 г. е създаден Институт по културен мениджмънт към Колежа по музика и изпълнителски изкуства. Целта на обучението е да се подготвят магистри, които са завършили бакалавърска степен в Колежа. В Института се приемат студенти с артистични професии и студенти, чиято образователна и научна дейност е свързана с изкуствата.

Целите на курса са „да посрещне нарастващите нужди на културната индустрия и на културните институти от квалифицирани мениджъри, които от една страна имат добра теоретична основа и практически опит в най-важните области на изкуствата, а от друга страна, са изучавали и владеят методите на мениджмънта“.

Образователната дейност на Института се развива успоредно с изследователската. Институтът е център за културна документация и за изследване в областта на културата и културния мениджмънт. Приемат се студенти от различни страни, в последните години и от Източна Европа, което създава условия за повишаване на ролята на образованието

в културния обмен в едно от особено трудните направления - културния пазар.

След 80-те години в Австрия се утвърждават нови цели на културната политика. Те са: да се подобри имиджа на Австрия зад границите ѝ, да се засилят връзките ѝ с другите страни, Австрия да стане привлекателна за туризма, да се подобри позицията на Виена при нарастващата интернационална конкуренция между големите градове, чрез рекламите и дизайна да се увеличат продажбите. Изкуството и културата стават печеливши инвестиция, преодоляват се опитите на политико-икономическия елит да използва културата като средство.

Променя се социалната ценност на изкуството в традиционната представа за дебаланса между високата и пазарно-ориентираната масова култура и за автономността на изкуството и културата. Опитът на Австрийската културна политика представлява интерес със създаденото културно пространство, в което се съчетават различни интереси: икономическите потребности на туризма; нарастващите нужди от самопредставяне на политическите организации; на политиките и компаниите; желанията на индивидите да потребяват култура. Чрез медиите се създават центрове, където могат да се срещнат заедно коментарите и дискусиите на познавачите и професионалистите и много други хора, доскоро отчуждени от културния живот.

Възприема се политика на „захранване“ на културата чрез големи културни проекти и събития с широко привличане на публиката, което позволява да се създаде културно пространство, съединяващо търговия и консумация с висока и масова култура едновременно, което потенциално е отворено за всеки индивид. Представлението, преди затворено в театъра, се превръща в културно събитие.

Промяната се възприема и от колежите по изкуствата, и от Академията по изящни изкуства, които предлагат серии от курсове в полето на културната администрация, организация и мениджмънт. Целта на тези курсове не е толкова да създадат професионални мениджъри в областта на културата, колкото да подготвят артистите за различните социално-икономически аспекти в тяхната професионална кариера.

Федералното министерство на образованието и изкуствата финансира новосъздадения „Курс по културен мениджмънт“ към Педагогическия институт в Горна Австрия (1989 г.). Ориентирането към бъдещите педагогически кадри, които ще получават квалификация в интердисциплинарния мениджмънт с културна ориентация, разширява субекта на културните политики. Засилването на културната роля на педагозите повишава техния обществен престиж. Познанията по бизнесмениджмънт, по методи в мениджмънта, по икономически и правни аспекти на културата, се комбинират с познания по социологическите, политическите и образователните аспекти на културата, с най-важните области на историята на изкуството и на съвременното изкуство.³

Курсът включва серия от важни инициативи, които обучават студентите в областта на комуникацията, координацията и кооперацията между различните културни фестивали и събития, провеждани в Австрия. Към Института е създаден курс по „Културно развитие, регионални култури и инициативи“, който е признат по-късно като университетски курс към Университета в Линц.

През 1990 година към Института по културни науки е създаден курс за „обучаване на координатори за музеите и изложбите по изящно изкуство“. Този курс отговаря на една отдавнашна необходимост от добре подготвен персонал, отчасти

на мениджърско равнище, за организация на изложби и за работа в областта на културната администрация. Целта на курса е да развива културна чувствителност, интензивна рефлексия в областта на изкуствата, пазарни ориентации и способност успешно и отговорно да оценяват творбите, да бъдат открити към потребностите на реципиентите.

Сред изучаваните дисциплини са теория на културата, културна политика, музеология, функционален и проективен мениджмънт, консервация, теория на комуникациите, гигактика и правни въпроси на изкуството.

Предимствата на неправителствените и недържавни обединения на специалистите в областта на хуманитаристиката могат да се открият в обявените ценности, заради които се създават. Заслужава внимание въпросът: как вижда ролята си Интернационалната асоциация за интеркултурно образование (Холандия) в перспектива до 2001 г. В официален документ от 1993 г. са предложени за обсъждане целите, задачите, дейностите и финансовите ресурси. По статут асоциацията се самоопределя като „единствена международна организация, чиято задача са проблемите на разнообразието и справедливостта в мултикултурните общности. Тя не е водеща, но не е задължена към нечи постоянни интереси“.

Като международно сдружение тя търси възможности за въздействие в национален контекст. Търси „делови възлед“ в обсъждането на структурата, финансовите източници и условията за работа, не остава на равнището „трябва“ да бъде направено. Преценява силните и слабите страни в дейността си, отнася се критично към задълженията и дейностите на персонала, т.е. към самите себе си.

Сред дейностите свързани с реализацията на целите Асоциацията поставя преди всички тези, които са на

политическо равнище. Предвижда се въздействие върху действащите политици в областта на законотворчеството, участие в обсъжданията на правната уредба (на интеркултурното образование), присъствие там, където се вземат решения. Важно е - се казва в Документа - при всичките си контакти с тези организации Асоциацията да остане независим партньор. Настоящите дейности на Асоциацията изразяват амбициите за влияние чрез издаване на списание „Интеркултурно образование“; създаване на мрежи за интеркултурно образование, конференции и семинари; коопериране с други неправителствени организации, университети; участие в подготовката на документ „Международна правна основа на интеркултурното образование“ (съвм. с ЮНЕСКО).⁴

НОВИТЕ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОЛЕТА

Варненският свободен университет се създава като: недържавна алтернативна образователна структура, която най-бързо да отчете и удовлетвори новите изисквания на пазарната икономика и новите демократични промени у нас, да приложи постиженията на напредналите страни и да отговори на изискванията за присъединяването на България към новите европейски икономически и социални структури, да допринесе за развитието на Варненски черноморски регион“.

Изпреварвайки законодателната инициатива, Варненският свободен университет създаде условия за хуманитерни факултети, адекватни на новата социокултурна ситуация и на регионалната специфика.

Образователните и изследователски цели на факултет „Изкуство, култура и масови комуникации“ включват проблематиката на културната политика:

- въвеждане културната политика на България като се анализира, оценяват и подложат на критично осмисляне

етатизираните ценности и техните последици в културното ни развитие;

- въвеждане на анализ в националните и европейски културни политики, в ретроспективен, актуален и перспективен план по отношение на специфичните промени в процеса: цел - действие - резултат - оценка на резултата;

- овладяване на културното сравнение и компаритивизма като метод за опознаване и самооценка на собствената културна политика /"погледът към себе си чрез другата култура"/.

Проблематиката на културните политики е поставена в теоретичния контекст на сравнителното културознание. Перспективата се търси в два актуални приложни аспекта: единият е този на приложното културознание, а другият - на интеркултурното образование. Професионалната подготовка в тези направления е опит да се създадат необходимите условия за включването на българските специалисти в стратегически важни изследователски и практически дейности, за които ЮНЕСКО апелира в Документ от 1996 година. „Би било целесъобразно да се усъвършенства наличния концептуален и методологически инструментариум, за да си представим, в това число на описателно равнище, тази дълбока еволюция, която преминават съвременните култури и породените от тази еволюция нови форми на културно взаимодействие“. /м.186/

Бъдещето на сравнителното културознание през XXI век се свързва със задачите на „сравнителните изследвания и международния обмен на опит в работата по осъществяване на държавна политика, позволяваща да се укрепи социалното единение в границите на многоетничните и многокултурните общества“. /м.183/

Предизвикателствата на плурализма засягат всяка

европейска страна и всички заедно, съществуващи в границите на културното разнообразие в Европа. В днешната ситуация критичната рефлексия и саморефлексия би била резултатна, ако се гради върху позитивна идентичност. Социалнопсихологическите ресурси на тази идентичност са дълбоко в народопсихологията на българите. Националната културна политика има шанс да избира между позицията на асиметричното противопоставяне и субординация спрямо **Другите** от една страна и равнопоставеността, взаимобогадващото взаимодействие, от друга. Активизирането на неправителствените, негържавни общности в ролята на „действащи лица“ в културната политика е добрата перспектива.

1. Културната политика на Република България. С; Институт по културознание, 1996 г., с.29
2. Вж. Средносрочна стратегия 1996 - 2001 г. ЮНЕСКО, 1996 г.
3. Р. Йорданова, Ив. Евтимов. Европейски културни политики /под печат/ ВСУ, 1997 г.
4. Вж. The Future of intercultural Education and the Role of the I A I E, 1993 г., с. 2.

Проф. г-р Марко Семов

Япония е страна, която познавам малко, но достатъчно, за да се възхищавам от начина, по който тя се вписва в съвременната световна цивилизация, отстоявайки по възпитателен начин националните си традиции. Бих искал да помоля г-ца Минекава, която е специалистка по кинознание в НАТФИЗ, да ни разкаже, как в областта на киното и на културата като цяло се съчетават инвестициите, идващи в страната отвън с тези, които дава японската държава или определени фондации, така че да не се губи националната физиономия.

ОПИТЪТ НА ЯПОНИЯ В ОБЛАСТТА НА КИНОТО

Йошико Минекава - Япония

Ще започна с това, че когато тръгнах към България, мен самата ме вълнуваше въпросът, как тук, у Вас става това. Знаех, че до неотдавна държавата е давала много. Нещо, което в Япония никога не се е случвало. Така че ако там при нас проблемът е как държавата да се научи /да бъде накарана/ да дава, то тук, както разбирам, сега той се състои в това как българската държава да намали грехите си за културата, без да я остави безпомощна. Следователно и в двете страни нещата са в динамична фаза и ситуацията по парадоксален начин, е сходна. От тук следва, че можем взаимно да се поучим.

Но тъй като до сегашното положение не се стига изведнъж, ще си позволя да разкажа нещо по-подробно за киното, а то важи в някаква степен и за цялата култура.

Както в по-голямата част от света и в Япония през петдесетте и шейсетте години киното изживява разцвет. Тогава големите кинокомпани „Съочикю“, „Никацу“, „Тохо“, „Тоей“, „Синтохо“, „Дайей“ произвеждат общо около 500 филма (броят на кинозалите стига до 7 000, зрителските посещения годишно са около милиард). Всяка от тях има тематична ориентация и стилистичен профил. Все още работят класиците Огзу и Нарусе, Акира Курасава и Кането Шиндо са в апогей си. Ражда се „японското ново кино“, в което вливат таланта си младите тогава Тешигахара, Ошима, Йошида, Ямада, Шинода и др. През 1994 г. залите са вече 1747, посетителите 123 млн., при население на страната 125 млн. По посещение на киното днес Япония е на едно от последните места в света.

Представени най-кратко причините са три: дейността на телевизията, появата на видео, инвазията на Холивуд. Промяната в медиите постепенно налага разслоение във

филмовото творчество. Някои от големите кинокомпани банкрутират. На тяхно място идват по-малки, „лични“, които именно създават т. нар. „ново кино“. Но след време и те изпадат в криза, главно поради интензивното развитие на телевизията. Вместо самобитните творби, печелещи популярност и авторитет за японското кино в страната и по света, идват ТВ филмчета, които доста често имат забавно феълетонен характер. При цялото си могъщество и днес телевизионните компании не са благосклонни към филмопроизводството. Така например от 157-те си милиарда йени за 1994 г. „Асахи“ е отделила само 500 млн. за филми, но именно тя създава горепосочените „феълетони“. При някои от телевизиите не съществува квота за показване на произведения от националната филмова продукция, те се прожектират много рядко и предпочитанията им са към комерсиалните произведения. На въпроса защо не произвеждат японски филми, голяма част от продуцентите вече отговарят, че това би било равно на самоубийство. Предпочитат да влагат капиталите си в американските суперпродукции. Така че днес Япония повече влага инвестиции в чуждо кино, отколкото да привлича такива за своето.

Но ако доброто японско кино, макар и притеснено, продължава да съществува, т.е. да се създава и да се гледа, то това все пак става благодарение и на помощта на държавата, макар че тя от мнозина се счита за все още твърде недостатъчна. През 1973 г. се създава система за поддържане на националното филмопроизводство, която функционира и днес. Асоциацията на продуцентите разпределя държавните средства, специална агенция осъществява връзката между държавата и творците. Така Курасава, който винаги е имал проблеми с продуцентите си, за филма си „Сънища“ бе принуден да приеме помощта на по-младите си американски колеги Спилбърг и Лукас, през 1992 г. за „магадайо“ /"Още не!"/ бе

подкрепен от японската държава. Продължава и се обновява родената още през 1926 г. традиция да се награждават /вече от държавата/ по десет филма от игралния, документалния и анимационния раздел. Богатият синдикален опит също помага. Особено внимание заслужава асоциацията на разпространителите-производители. Главно нейните членове имат заслуга за създаването на т. нар. **арткина**, които днес поддържат доброкачествен световен репертоар, а участвуват и в създаването на добрите японски филми, в разпространението им из страната и в чужбина, представянето им на фестивали и т. н. Те събират **спонсори**, понякога, макар и много рядко им се отдава да намерят и **меценати**. Преди години държавата се погрижи за построяването на нова филмотека. Но и тук тя разчиташе на частната инициатива, по-конкретно на единствената фондация за кино в Япония - „Кавакута“.

А сега на въпроса за съхраняване на националната характеристика на киното при новите условия. По-късно ще кажа нещо и за културата като цяло. Днес Япония също участва в глобалния свят, и то, в някои отношения, както е добре известно, твърде силно. Това естествено влияе върху вкуса на зрителите, а от там и върху поетиката на националното кино. В сърцевината на усилията за устояване на националната традиция е упорството, непоколебимостта на талантиливите, на големите режисьори от всички поколения. С подкрепата на определено ядро продуценти и на държавата. Мисля, че нещата ще станат по-ясни, ако се позволим на техни изказвания.

„Ситуацията на киното в Япония е такава - казва Масахиро Шинога, чийто филм „Шараку“ отразява живота на големия художник от XVIII век, свързан с театъра Кабуки (филмът бе представен в Кан през 1995 г.), че бяхме принудени

да търсим пари от много места. Големите кинокомпании не инвестираха нито стотинка. Наложих се да се обърнем към една супермаркетова верига, към една търговска къща и др. Малко ни помогна ТВ компанията „Асахи“ и Телеком нипон. Вложих и свои пари. Това направи и изпълнителят на главната роля Франки Сакаи, който е звезда на комерсиалното кино. Необходимо е - казва режисьорът - обществото да се интересува от произвеждането на сериозни филми. Но това трябва да стане по естествен път. **Аз не съм от тези, които считат, че държавата трябва да протежира киното.**“

Съзателят на „Балада за Нараяма“ /а и на „Змиорката“, поделил на последния фестивал в Кан Златната палма с иранеця Абас Киаростами - бел. ред./ счита, че държавата трябва да подпомага големите творци, за да създават сериозни и оригинални произведения, без да правят отстъпка пред масовия вкус. Тя се налага от необходимостта бързо да върнат парите на частниците, които са им ги дали.

Само на пръв поглед съществува противоречие между двете мнения. Всъщност двамата автори мислят в една перспектива. Логиката на г-н Шинога, който счита, че готовите, даром дадените пари, често отиват в ръцете на случайни хора, се продължава от г-н Имамура, който в случая пледира за подкрепа на големите творци (сред които впрочем е и самият той), доказали, че знаят как да използват средствата за създаване на добро национално престижно изкуство. Общият извод е, че държавата трябва да субсидира киното много конкретно, много целесъобразно, а не с подкрепата си да създава лениви занаятчии.

А ето и мнението на Масато Хара - независим продуцент и генерален директор на Японската асоциация на продуцентите на ТВ и киното: „За да се произвеждат филми като „Шараку“, адресиран към възрастната публика, която се

интересува от култура /напоследък в Япония се произвеждат главно анимационни филми за деца - Й.М./ е необходимо да се обърнеш към спонсори, а не към инвеститори, които искат веднага да си възвърнат парите. За събиране на средства - разказва продуцентът-разпространител, тропяхме на много врати, необходими ни бяха две години, за да придвижим проекта. Бяхме подкрепени от 110 кина, с ангажимент, че ще разпространяваме филма. Успяхме предварително да продадем 300 000 билета. Но един филм никога не се изплаща само от киното".

Като особено ценна г-н Хара изтъква помощта на компанията „Шочику“. Тя наистина заслужава по-особено внимание, тъй като обвързва театъра Кабуки, в момента много гледан и печеливш, с филмопроизводството и филморазпространението. „Шочику“ отделя по-специални грижи за произведения, свързани с историята и стила на Кабуки, а следователно с традиционната японска култура. Напоследък тя създаде привлекателния за хора от всички възрасти развлекателен „кинопарк“, приходите от който пак отиват за филмопроизводство.

Когато го питат какви са според него възможните решения на японската криза в киното, Масато Хара отговаря: „Преди всичко са необходими повече киносалони. Мисля, че мултиплексите, които американците лансират у нас, ще променят малко нещата. Необходимо е японските предприятия да кофинансират проектите за тези мултиплекси, да участват в изграждането им. Освен другото те ще доведат и до повтняване на билетите".

Важно е да се отбележи, че билетите за кино в Япония досега бяха 1500 йени - около 15 долара, а в Токио достигат 2000. Така че повтняването наистина може да върне хората към киното. Има и едно нововъведение в показването на филмите,

което може да представлява интерес за българските разпространители, а то е, че заедно с нашумял филм като „Шараку" се пуска и втори, по-малко популярен срещу общ билет с намалена цена.

Мисля, че цитираните изказвания хвърлят добра светлина върху различните страни от сегашната ситуация на киното, а оттам и в японската култура като цяло. Но бих искала по-специално да се спра на въпроса за така често изтъкваната в чужбина, а и от проф. Семов - национална специфика. Тя действително се съхранява, но при определени традиционни форми на изкуството като театрите „Но" и „Кабуки", при Чайната церемония, Икебаната, бойните изкуства и др. В това има смисъл, тъй като те се превръщат в ос, в стълб за националната култура. Но в случая се проявява и една опасност - тези ядра се превръщат във витрина на националната традиция, в своеобразна маска, зад която тече друг и все по-застрашителен процес на разграждане на националния вкус. Главно под въздействие на нахлуващата отвън чужда и не много качествена, понякога опасна некачествена, артпродукция. А тъй като, както е добре известно, японската култура дълго време е съществувала много затворено, сблъскването ѝ с чуждото е по-болезнено. Ако, да речем, за българите холивудските филми или латиноамериканските сериали, дори когато са с по-ниско качество, са изградени в поетика, близка до театъра, литературата, киното и пр., които той носи в генетичната си памет, то японецът при тези случаи се сблъсква с нещо дълбоко чуждо. При възприемането на произведения от този род зрителят, читателят и т.н. не достига до желания и ползотворен при общуването с изкуството катарзис. Като резултат от това се поражда още по-силен ефект на повърхностност и консумативизъм в културата, за който обаче в чужбина малко знаят...

ДИСКУСИИ

Водещият заседанието - проф. д-р Вера Найденова, открива дискусията по поставените в докладите проблеми.

Иван Попйорданов

Моля да се възприеме моята реплика или изказване, не като мисли на държавен чиновник, тъй като нашият мандат вече практически изтече, нито като политик - не съм бил политик и няма да бъда, както се пее в една песен по друг повод

Аз благодаря на професор Вера Найденова - дълбокоуважаван наш колега, човек, свързан с киното дълги години - която в своя доклад направи един много обстоен анализ на цялата предистория или на всичко това, което се случи на терена на българското кино през последните седем години.

Считам за неправомерно обаче, какъвто и конкретен въпрос, свързан с терена на българската култура, да бъде разглеждан отделно от общото състояние на държавата през тия последни 7 години.

Неправомерно в според мене също така да правим аналогии дори с Унгария и с Чехия, защото както тяхното развитие в рамките на развития социализъм, така и последващото поведение на хората, на държавните органи и на политиките в тези страни, бяха коренно различни от поведението им в България. Затова ние се оказваме сега, в 1997 година, „лошият ученик“ не на Европа, а на Източна Европа. Вярно е, че имам пристрастия и госпожа Найденова го знае, и Рангел Вълчанов - също към това, което се опитвахме да правим веднага след промяната.

Намирам, че не трябва да разглеждаме културата си, и в частност киното, без да си дадем сметка какво се случи в държавата ни, какво направиха политиките, какво направиха и

политическите партии. Да започнеш една промяна, това означава да се променят целият терен на законодателството, а оттам и философията на държавната подкрепа на културата. Ние започнахме наивно една промяна, която носеше радикален характер и аз съм съгласен с това, което каза професор Найденова, но всъщност не бяхме подкрепени нито от политическите сили в тази държава, нито от държавните институции, по отношение на осигуряването на необходимата законодателна основа, на която да се развива по-нататък приспособяването на част от културата към пазарните традиции. Киното като част от културното пространство, също се оказа изолирано и изоставено, макар че то беше най-смело в своето поведение в първите дни след промяната. Това, което се случи с него не стана нито в областта на театъра, нито в музиката. Може да се каже, че всички останали изкуства останаха със същия статут.

Но искам да кажа още нещо, за да се опитам да репликирам някои позиции в изложението на професор Найденова. Имам един унгарски колега. Точно на прага на 1989-90 година каза, че повечето хора в унгарското кино се държат като абориген, който иска да си купи нов бумеранг, но се страхува да изхвърли стария. Става дума за тип поведение и мислене, което, аз си разрешавам да кажа, за шест години не е претърпяло абсолютно никаква промяна. И това важи за абсолютно всички среди, свързани с културата в България. Особено драстично този консерватизъм се наблюдава в областта на театъра.

Но да се върна към неправомерността на някои аналогии с Унгария и Чехия. За едната казах. Тя е свързана със самото поведение на държавните институции и на политиките, които се появиха на сцената през последните 7 години. Втората неправомерност, според мен, се състои в това, че Унгария

винаги е била много по-отворена и като държава, и като система, и като икономическо поведение в сравнение с България. Нека не забравяме - унгарското кино има огромна история, има огромно лоби в целия свят, при това - лоби на хора, които са пряко свързани със световните процеси в киното. Ние нямаме такова. Това едно. Второ! Трябва да си дадем ясна сметка за едно страшно обстоятелство, свързано с последните 7 години в живота ни. Ние българите, и особено хората от областта на културата, като че ли не можем да разберем едно просто нещо. Интеграционните процеси в света върват с такива темпове, че ако ние продължим с нашата алергия и чувствителност, че виждате ли тука е влязла примерно американска инвестиция, която иска да купи част от киноцентъра, друга иска да влезе в Ефир 2 - това моментално го възприемаме като опит за узурпиране на културното пространство на България.

А какво се случи в Унгария и какво в Чехия? Още в 1991 година в Чехия се появи американски инвеститор, който сложи на масата 62 милиона долара и чехите не се колебаха да дадат трета национална телевизионна честота и да се появи нова телевизия в Прага. И г-н Вълчанов, и г-жа Найденова знаят, че още в края на 1991 година - в ефира на Чехия се появи конкурентна, т.е. силна телевизионна програма, която съвсем не разсипа чешката култура, нито идентичността на чешката нация, а създаде една нова, много силна медийна система.

Аз ще ви дам две цифри, а вие си направете заключение. Какво представлява рекламният пазар в България в момента? По непотвърдени данни, защото нямаме и добра статистика, рекламният пазар е не повече от 20 милиона долара годишно. В Чешката Република, която е сравнима по територия и по население с нас, а при едно медиепланиране това са много важни фактори, в момента има 280 милиона долара годишно рекламен

пазар. Съотношението е повече от 1:10. Тези фактори обуславят възможността да бъдат акумулирани средства за аудиовизуалната сфера...

Нищо от онова, което се случи в Чехия и Унгария не се случи в България. Защо? Кой попречи да се създадат свободни електронни медии в България? Въпросът го задавам риторично. Отговора го знаете. Защо не се създаде една трета национална честота на една независима национална телевизия? Докога ще продължават илюзиите, че български бизнесмени ще инвестират само в сериозен канал или в бъдещото развитие на филмопроизводството?

Искам да задам следния въпрос на г-жа Найденова: възможно ли е да продължаваме с илюзията, че да, закрепихме киноцентъра (и слава богу там се появиха светни хора - добри стопани. Поне той сега съществува, има го), но ако днес това търговско дружество с държавна част, каквото е „Бояна филм“, и което обединява анимационната студия, лабораторията и техническата студия за игрални филми завършва, примерно с 10 милиона печалба, това достатъчен аргумент ли е, че ще оживее тази национална филмопроизводствена база? Аз отговарям - не. Защото ако няма възможност за инвестиране, и то със свежи пари, и то в голямо количество, тази производствена база вече се превръща в музей. Тя става един архаизъм, който никога няма да влезе в XXI век в аудиовизуалното пространство, даже в регионален мащаб. Следователно, ако отговорим на въпроса какво трябва да се случи, трябва да отговорим - нужен е приватизационен процес с държавно участие на тези мощности, с които разполага държавата. По-нататъшното отлагане на подобно решение означава да живеем с илюзии и да си мислим, че можем по някакъв начин да запазим стратегически позиции, в които да има изцяло влияние - 100% държавата. Абсолютно погрешно

мислене. Една Германия изобщо не си зададе въпроса, че там влиза френски консорциум, който купува бившата ДЕФА и още по-бившата УФА. Така ли е, госпожо Найденова? Просто тя бе продадена на тези, които могат да инвестират.

Приключвам тези си разсъждения като допълнение към онова, което изложи така интересно проф. Найденова, с още една добавка: политиката на изолационизъм в аудиовизуалната сфера, т.е. запазване на всяка цена на националното като гаранция за запазване на влиянието на тази сфера върху културата на една страна е също доста съмнителна теза. Ще ви кажа защо. Така или иначе, едва ли на вас тук ще доказвам, че Европа отчаяно се мъчи да се защити от инвазията на американския аудиовизуален продукт. Нещо повече - дори една Франция, която прави може би най-сериозните инвестиции в областта на аудиовизуалната сфера не може да си позволи това удоволствие. Преди една седмица в „Монд“ излезе един огромен „чаршаф“, в който се пише дословно следното: „Ако френското кино не се прелее в телевизионните структури на Франция, след три години няма да има френско кино.“ И започва анализът със следния факт: най-големият проект на Франция тази година - на Жерар Депардио - е четирисерийния филм по Граф Монте Кристо с 10 милиона долара американска инвестиция. Този мащабен вече и като бюджет филм, се осъществява благодарение на Първи Френски Канал, който дава основната част на тези пари, но не и без чужда инвестиция.

Следователно, аз искам да приключа със следното: трябва да ни бъде ясно, че нашата България може по-нататък да реши проблемите за аудиовизуалната продукция като част от националната култура, само чрез интеграцията на филмовия потенциал и възможностите, които държавата ще даде, за да се инвестира в киното и чрез телевизията. В това

отношение бяха направени първите крачки със задължителни квоти, които БНТ ще трябва да спазва.

Второто нещо, от което ако ние не се отърсим и то не ние (аз се чувствам като част от професионалните филмови среди), а нашите политици - да престанат да спекулират с националните ценности в смисъл на потенциал, и не влязат или не направят всички решителни стъпки да дойдат тук мащабни инвестиции, говорейки за мащабите на България, ние едва ли ще посрещнем XX век с по-ведри разсъждения, специално за аудиовизуалното културно пространство на България.

Благодаря ви за вниманието!

Проф. В. Найденова

От стremeж към краткост в доклада си съм пропуснала някои акценти. Национална продукция днес може да се прави само с голямо участие на телевизията и то във форми, които за съжаление ние сме занемарили. За сметка на това филмовото производство, истинският филм е много скъп. И дори държава не може да си позволи да осъществи един амбициозен проект. В подобни случаи се обединяват силите на няколко държави, концерни, фирми и прочие. Ще подчертая и друго - интернационализацията не е само финансова, тя е и културна, поради което сега за всеки филм могат да се видят имена на французи, тайванци, англичани и то с творческо участие. Така че проблемът за националните ценности, без да се сменя и още по-малко да умира, все пак също се видоизменя в навечерието на XXI век - и за това също трябва да мислим.

Тук, разбира се, нещата не са толкова прости. Не е изключено поради интернационализацията в творчеството асимилационните процеси да се засилват. Затова също е необходима духовна слепотива. Имам специализантка от Япония, тя е тук и ни слуша внимателно. Това добре го знаят в

нейната страна, т.е. как да се приобщава чужда култура, като се брани своята.

А що се отнася до киноцентъра, никога не ми е минавало през ум идеята, че трябва да си пазим базата, докато се разпадне от само себе си. За да живее, тя трябва да се използва, но остава проблемът - Как?

Към казаното за унгарците, чехите, поляците бих повторила отново: Битието на културата е озледало на държавата като цяло. Не само сега те не постъпиха радикално, а и през 1945-49 година. Запазиха част от частния сектор, много от формите, които именно решават тази преходност в културата. Тя не обича радикални жестове. Добре знаем какво са донесли те - събарянето на църквите, които сега наново се строят в Москва. Това трябва да ни е добър урок.

П. Петров - специалист по нова българска история в СУ „Св. Климент Охридски“

Първо ще отговоря на предизвикателството на професор Марко Семов. Думата „етатизация“, която предполагам, на по-голямата част от слушателите не е ясна, си има точен български съответ - „одръжавяване“. Става дума за одръжавяване на културата. „Ета“ на френски, написано с главна буква, значи държава. „Етатизация“- дори във френския език, такава дума рядко се употребява. Умишлено няма да се занимавам с другите чуждици, които тука се използваха (чуват се възгласи на несъгласие с лингвистичните познания на оратора).

Някои възражения към доклада на професор Дойно Дойнов. Не можах да разбера защо Добруджа беше спомената като отделна област, когато тя си е част от Мизия. Друго нещо - тук се твърди, че в българското възрожденско общество

липсвало - ето една мъчнопроизносима дума „антиклерикализъм“, сиреч „противоцърковничество“. Е как да няма противоцърковничество, когато най-видните наши националреволюционери - Любен Каравелов и Христо Ботев са изявени противоцърковници. Ще приведа само няколко примера от единия и от другия. Ето например, стихът на Любен Каравелов: „...Аз не вярвам, че калугер ще спаси раята/ свободата не ще екзарх, иска караджата“. У Ботев - една от гатанките му: „Ти го какаш да се роди, аз гугам „умряло е“. Що е то? Патриотизмът на дядо Владику. Да вземем и цялото негово стихотворение „Моята молитва“. Мисля, че тези примери са гостатъчни. Това по този въпрос.

Професор Дойнов говори за патриотизъм, но като че ли умишлено избягва термина „национализъм“, при положение че този термин е застъпен, и то съвсем правомерно, в трудовете на наши видни изследвачи от миналото. Имам предвид професор Михаил Арнаудов, имам предвид професор Любомир Владикин, също така и Георги Константинов. Така че трябва да се говори за национализъм. Именно през Възраждането българският национализъм се очертава ясно. И ако някой все още придава на термина „национализъм“ отрицателна сянка и го отъждествява с шовинизъм, това е за негова сметка.

И другото, което беше засегнато тук. В един от докладите беше засегната децентрализацията и самоорганизацията. Ами децентрализация, простичко казано, означава „раздробяване“. Всяка там църковна, училищна организация нещо си гради. Тъй като е известно, че основа на всяка национална култура е националният език, как се отразява това раздробяване на националния език? Ами в България който е издавал книга, си е писал тогава на собствен правопис. Още няма строги изследвания даже колко са били тези правописи, но все пак имаме две основни правописни школи - две етимологични

и една фонетична- поне така се смята в официалната историопис: Пловдивската книжовна школа и Търновската книжовна школа, които застъпват етимологическото начало. И тази на Никола Първанов, който е бил възпитаник на белградския професор Джура Даничич, който се застъпва за един опростен, аз бих казал опростачен правопис. И отпък идва това тежчение за раздробяване на културата. Наистина екзархията неслучайно, като едно всебългарско учреждение, прегръща възгледите на етимологическите школи. Защото, това е очевидно, етимологическият правопис обезпечава единството на всички български говори и по този начин, обединени, те водят до едно всеобщо българско културно обединение.

Но какво виждаме от страна на българската национал-революционна емиграция? Ами тъкмо Любен Каравелов и Ботев пишат през онова време на един най-много опростачен правопис. Те не са проявявали просто разбиране по този въпрос и за това бих казал, че техният национализъм не е бил цялостен. Даже може да се твърди, че по-цялостен е бил национализъм в средите на българската екзархия. И, както се казва, гърците са имали силиоси и други учреждения, просто защото тогава е имало Гръцка държава, освен че е имало патриаршия, която от своя страна е имала много стройна уредба. Така че, колкото е предимство, когато се говори за демократичност на една култура, колкото е предимство, че е имало някаква самостоятелност на властта, толкова това е донякъде във вреда на единството на културата.

С тези бележки искам да приключа.

Проф. Марко Семов

Никак не ми прозвуча добре, като чух да се говори, че Ботев е писал на опростачен правопис. Най-малкото

националната ни сваят трябва да реагира, когато и срещу Ботев се изправяме със своите днешни низки и къси духовни мерки да мерим върхове, които стоят толкова високо над нас.

Тук се разви дискусия по въпроса доколко национално и доколко международно участие, да речем в областта на киното, трябва да се допуска. Киното, с това съм напълно съгласен с господин Попйорданов, е част от културата, а част от духовната култура е част от политическата култура. Следователно стигахме до въпроса: чия е вина за това, че ние за разлика и от унгарците, и от чехите, сринахме духовните си центрове - почти всички. Май излиза, че трябва да виним своята национална психология - може би това е точната дума. Или психологията и поведението на своите политици? Тъй като въпросът до голяма степен беше и политически. А може би трябва да виним нашето отношение изобщо към минало, когато при всяка голяма историческа промяна ние традиционно срутаме всичко до основи и започваме отново оттам - от нулата, поради което в историята си винаги сме губили огромна социална енергия. Както я губим и сега.

Имам въпрос в този смисъл към професор Найденова - как вижда тя браненето и къде вижда мястото на националното в бъдещия век, когато са възможни по-мощни интернационални движения на духа? До къде и как да се опази националното в сферата на киното? Това се отнася, разбира се и до другите сфери на културата!

Проф. Дойно Дойнов

Бих искал да възразя на някои категорични и субективистични твърдения на г-н Петър Петров. Той възразява защо споменавам Добруджа, когато говоря например за Мизия. Ако говорим за точност на историческата

топонимия, се налага да говорим за Горна и за Долна Мизия. Добруджа в онзи исторически период има определено своеобразие, затова казвам Мизия, Тракия и Македония, като прибавям и Добруджа, тъй като условията към Добруджа са малко по-специфични.

Без да навлизам в големи подробности следва да добавя следното: Добруджа е специфична в демографско отношение. Освен българското население в нея има едно, немногобройно, румънско население; има гагузко население, има руско население, въобще има един неоформен все още характер и затова отношението на българската интелигенция е било да се спечели българския характер, българската култура, българската просвета, въобще българския национален дух в Добруджа, т. е. налице тогава е било едно подчертано отношение към нея като специфична област.

Често пъти казваме Тракия, но споменаваме отделно Одринско - също така заради спецификата. Съзнавам много добре, че ако говорим за оформени области, трябва да посочваме трите области.

Българското общество, възразява по-нататък г-н Петров, не е пощадено от антиклерикализма. Трябва да кажа, че българското общество иманентно носи източното православие-християнството и основава българската задача за българската църква като национална задача. Нещо повече - в българската църква и в църковна идея за самостоятелност, стои основата за националното ни формиране.

Трябва да кажа, че националосвободителната революция у нас има три основни елемента - просветата, откъдето започва всичко, националното обособяване, което изведе българската нация като еманципирана и призната в Османската империя и църковно-националната борба, завършила със създаването на Екзархията. Преди да имаме

гържава, ние имаме една национална организация. И ако Ренесансът на Запада върви в противовес по идеи срещу църквата като цяло, то у нас църквата върви дори начело в националната борба и националното възраждане. Има ли антиклерикализъм? Смятам, че доколкото може да се говори за подобно нещо, това са прояви на късното просвещение, и в този смисъл Ботев е един от късните просветенци в България.

Междувпрочем има и една статия на Тодор Икономов, която аз слагам като начало на опит за антиклерикални идеи и просветения. Тя е публикувана в списание „Българско читалище“ през 1872 година. Тодор Икономов, който е типичен представител на консерватизма е първият, който пише в духа на общо-европейското просветенческо антиклерикално звучене. И се надига един огромен поет - Лазар Йовчев, бъдещият патриарх Йосиф и ред други, и пишат остри статии срещу антиклерикализма у нас, заченат от Т. Икономов. Що се отнася до Ботев, аз пак казвам - „Моята молитва“ е едно своеобразно явление от късното просвещение. Когато през 1891 година Вазов решава да преосмисли творчеството на Ботев (това е първата му, и според мен единствена научно-монографическа работа), като признава поетическата мощ, дар, постижения на Ботев, казва следното: „Моята молитва“ е онова чуждо яйце по идеи, които Ботев се опита да пренесе на българска почва. И точно то е неверно, защото българското православие създаде всъщност основата на националния възрив.“ В това отношение Ботев върви, както казах, паралелно с европейската мисъл. Толкова и такива са проявите на антиклерикализма у нас. Всичко друго, обаче, е българската национална специфика.

За бележката по отношение на национализма ще кажа следното: всъщност аз през всичкото време говорих за национализма, защото същността на българското

Възраждане това е българският национализъм. И затова никак не се плаша от употребата на тая дума. Нещо повече да добавя: Симеон Радев, в предговора си към „Строителите на съвременна България“ (за съжаление при новото издание този предговор е изхвърлен), прави един от най-сериозните разбори на българското Възраждане. Та там той посочва, че типична черта на българското Възраждане беше неговият национализъм. Нещо повече, Иван Шишманов в своята работа върху българското Възраждане говори изключително категорично, че то (българското Възраждане) е придружено и с възбуждения национализъм. Но защо да изпуснем и думата патриотизъм или родолюбие? Тя е толкова понятна и тя е точно проява на националното чувство, на национализъм. Така че аз не ги противопоставям в никакъв случай.

Що се отнася до последния въпрос - за мястото на националното и на общочовешкото във формирането на културата, които поставя проф. Марко Семов, ще кажа, че това е големият въпрос, който си поставяхме в миналото, с още по-голяма тревога си го поставяме и днес.

Свидетели сме на прехода към XXI век. Излязоха вече няколко работи и за сблъсъка на цивилизацията, и за бъдещето на нациите, на нациите - държавите. Това са проблеми, които много сериозно се разработват от учени от цял свят. Всички тенденции показват, че XXI век ще бъде век на глобализация на икономиката и преди всичко на глобалното шествие на корпорациите. Националните икономики постепенно ще губят мястото си и много сериозни изследователи поставят въпроса за стесняването на националните икономики. Някои автори основателно питат: „А къде ще бъде мястото на държавите в нациите или на нациите в държавите? Те ще отмират ли? Не са ли в миналото?“. Този въпрос сериозно тревожи човечеството.

От друга страна съм свидетел, че в последните десетилетия вместо уедряване на нациите и държавите, се получава точно обратното-сепарирането. В Европа след версайската система се появиха около 20- 22 държави. В последно време при същите тези господстващи тенденции на раздробяване се появиха 52 европейски държави. Дори класически страни на федеративна основа, с всичките преимущества на федерациите като Чехословакия, се разделиха на две държави - нации. Следователно през XXI век, при тези мощни процеси на урбанизация, на интернационализиране на икономиката, неизбежно ще се появи феноменът на отпреаргирването. И той ще бъде чрез националната култура и самосъзнание. И струва ми се, че националната култура е разковничето, смисълът, съдържанието, през което и чрез което ще проличат обединителните и разделителните тенденции! Защото националната култура, националните ценности и особености са всъщност богатството и своеобразието на човешката цивилизация.

Проф. В. Наугенова

Най-напред няколко думи по въпроса за националното и универсалното, въпрос, който бе поставян тук многократно. И напълно основателно.

Бумът на националните култури се прояви в началото на 80-те години, когато се разпаднаха колониалните системи, когато малките нации се идентифицираха в културата чрез своите изяви. Каква ще бъде съдбата на държавите и на нациите не мога да кажа. Дали ако се редуват такива процеси на сепариране, на идентификация, и на универсализация културата ще спечели също е въпрос. Човек иска да се усети каква част от общото е - в това съм убедена. Но пък, от друга страна, успехът на американското кино, който признават и

онези, които не го обичат, навярно се дължи и на смесването на култури. То взема отвсякъде онова, което счита за интересно - фолклор, митология, литература и пр.. Това не е единствената причина за неговия бум, но сигурно е една от предпоставките.

Г-н Рангел Вълчанов, когото обикновено посочват като пример за творец на националното, никога според мен в своите филми не се е любувал на националното именно като „уникално“. Той го прави дотолкова, доколкото е творец, който има свои вкус и представи, но никога от него, или в негов филм, не съм чула призив: назад към националното. Или да се държим за него като удавници за сламка. Вероятно и в бъдеще творческите личности ще определят пропорцията на самобитността. Бидейки в същото време универсални.

В Япония са изправени пред същата криза, там също се плашат от американизацията, но изглежда си дават добра сметка за универсалните процеси, които текат в съвременната култура. В изказването си Йошико каза, че културата е взаимодействие и диалог между равни хора. Аз ѝ благодаря за тази красива мисъл.

Рангел Вълчанов

Страхувам, че мисля много еретично. Не знам защо, сутрин, когато се събудя, мисля по един начин, вечерта мисля по друг начин и като че ли ако направя една система, в нея всичко ще изглежда много объркано. А може би и самият ми личен живот има пръст в тази обърканост. Бившият управител на кооперацията, в която живея, винаги казваше: „Господин Вълчанов, който сега е с неустановено семейно положение...“, т.е. иска да каже, че съм един човек, който не трябва да се взема на сериозно.

Затова, когато, говорим за национално и за интернационално, аз споделям изказаните възгледи, че действително

ние се движим с единия крак към бъдещето, а другия влечим след себе си. И това е естественият инстинкт да не би да се разрежем на две половини. Тази симбиоза между минало и бъдеще е, която ни плаши. Без да съзнаваме миналото ни е скъпо и мило. Но същевременно не желая да държа толкова много за него, защото съзнавам, че без бъдещето, миналото е безсмислено. Когато сме крайни националисти или крайни космополити, струва ми се правим грешка. Смятам, че това не е много добра позиция и, за да имам собствено спокойствие, търся си място - някъде посредата.

Засягам този въпрос, въодушевен от професор Семов, който неотдавна на едно представяне на третата книга на неговата „Народопсихология“ повдигна редица такива важни народни психологически моменти, които имат особена важност и деликатност при търсене на перспективата за развитието на нашето общество.

Здравка Караиванова - завеждащ редакция „Педагогически издания“ - МОНТ

Господин Богданов, изкушавам се от емоционалното слово на господин Вълчанов да задам въпроса си също по този начин. Ще научи ли частното висше училище младото поколение на България на такта 16/32? Ще има ли социална реализация на този такт и когато бъде платена цената на обучението, защото безспорно отиваме натам - не можем да не плащаме. Макар че не съм съгласна с твърдението, че по-рано не сме плащали. Плащали сме, но не така пряко от джоба си, както сега. Това ще даде ли възможност на възпитаниците на частните училища да играят, както мисля че Софийският университет продължава да учи възпитаниците си, на такта 3/4 и това да им донесе така необходимата социална реализация. Позволявам си да ви попитам с достатъчно добър екип от

анализатори и прогностици ли разполага Вашето частно висше училище, за да може да прецени в тази динамика на времето какво точно ще бъде необходимо в деня, когато излезе първият випуск на Новия Български Университет и на другите частни университети?

Морис Фагел-студент от Нов български университет

Моят въпрос към Рангел Вълчанов е следния: действително неговото изказване беше прекрасно риторически построено, беше много цветисто, но има нещо в него, което ме притеснява. Това е сякаш едно поведение на значителна част от интелигенцията, което продължава вече седем години, а именно - склонността ѝ да се оплаква. Оплаква се колко не я разбираат, колко е поставена външната страна, колко е зле платена. И тука бих искал да задам въпроса си: какво трябва да се направи, за да бъдат оценени по достойнство интелектуалците на България, та да спре тази съзливост?

Женя Петева - студентка от Юридическия факултет на СУ"Св. Климент Охридски"

Въпросът ми е към господин Богдан Богданов. Първо, разбира се, бих искала да благодаря за задълбочените изказвания, които чух. В кръга на шегата казвам, че бих била поласкана, ако към определението за университета беше споменато определението на Булгари от XIII век, а именно че университетът е учебно заведение, в което двата базови факултета са Юридически и Богословски.

Първият ми въпрос е свързан преди всичко с финансовата програма на частните висши учебни заведения, а именно възможността за осигуряване на финансова помощ на студентите. Бих споменала опыта на Американския Университет в Благоевград. През 1994 година бях приета за

студентка както в Американския Университет, така и в Софийския Университет. Макар че следвам редовно обучение, оказа се, че ако бях приела обучението си в частно учебно заведение, бих била финансово облекчена, защото в Американския Университет, преди постъпването, на студента му предоставят един тест с въпроси, отнасящи се до финансовите възможности на обучаващия се; за неговото семейно положение. Това най-често води до предоставянето на ред облекчения и изгодни заеми. Също така особено важно е, че за цената, която се плаща за семестриално обучение, университетът предлага общежития, спорт и други подобни услуги.

Друг важен въпрос, който ме интересува, е отношението между двете общности, а именно общността на студентите и общността на преподавателите. Дали трябва да се спазва строго разграничение, а именно, че преподавателите само преподават, извинявайте за тафтологията, а студентите са само обучаващи се? Какви са идеите за развитие на интелектуалната мисъл на студентите, приложението на широко практикуваната в западните университети форма на есета и други подобни форми за проверяване на знанията?

Интересува ме на трето място формата на провеждане на семестриалните изпити: дали трябва да се спазва анонимността? Позволявам си да сподея още нещо, свързано с формата на държавното обучение: ние плащаме данъци, а не получаваме качествено обучение. Дали това не спомага за развитието на отдавна известната липса на чувство на българина за държавност? Така ли стоят тези проблеми и в един частен университет?

Росица Борисова - фондация „Фридрих Еберт“

Не знам дали не дублирам въпроса на студентката, но аз

не Ви разбрах, Професор Богданов, като казахте: „Родителите не плащат таксите“. А кой ги плаща? Конкретно как се организира и как се финансира изобщо Университета- само от таксите на студентите ли или и по други начини?

Проф. Богдан Богданов

Най-напред искам да кажа, че някои неща са ясни, други, че се променят. Това е така. Г-жа Караиванова, която ми зададе въпрос, имаше така да се каже един скрит отговор т.е. дълбоко съмнение, че един университет може да научи на друг такт, след като Софийският учи на 3/4. В Новия български университет преподават много различни хора. Голяма част от преподавателите са от БАН и ние сме много доволни от тях, една голяма част се оказаха отлични преподаватели. Имаме много преподаватели и от Софийския университет, и от други учебни заведения.

В Новия български университет има само около петдесетина души редовни преподаватели. Ние силно се колебаем кое е по-добро - дали да „затворим“ нашите преподаватели, като им кажем „другаде няма да преподавате“, или да продължаваме да използваме труда на други преподаватели, които намират удоволствие в разликата. Не искам да кажа, че при нас те преподават по-добре, отколкото в своето учебно заведение, затова защото разликата, фактически, е това, за което ние се борим. И точно тази разлика е, която ще осигури другия такт.

Но за да се осигури другия такт, ние наистина трябва „да се отворим“ и това, което аз бих допълнил към прекрасното слово на Рангел Вълчанов е, че за да можем да се отворим към Европа и да нямаме комплекс от нея, ние трябва да направим едно друго отваряне, което не сме го извършили до този момент - да се отворим към самите себе си. Аз не виждам българския

гражданин по-близо до този такт, отколкото който и да бил европейец. В този смисъл, вместо да се обръщаме и да се наговаряме, че той не разбира този прекрасен такт, по-скоро бих се обърнал и бих допринесъл за това - ние, които също сме далеч от този такт, да влезем в него.

Но не става въпрос само за такта. Не става въпрос само за хубавата селска култура. Не става въпрос само за голямата и древна култура, която съществува по българските земи и която трябва да бъде оценена. Става въпрос за разнообразието, което е на нашата земя и което разнообразие не се възприема. То не се възприема най-напред от нашата интелигенция. Тя предпочита да бъде в лошо настроение за това, че не е европейска и за това, че Европа не я разбира или не ѝ обръща внимание, вместо да употреби емоцията си за истинското назоваване и разбиране на разнообразното българско; Вместо да се отдава на патетиката, че българското е прекрасно (то си е прекрасно- ние сме убедени в това) - да употреби повече време за творческо пресъздаване на онова огромно разнообразие, което е вътре в нас. Едва тогава разликата между нас и Европа би могла да стане първо по-разбираема и второ - по-лесно усвояима, затова защото самата Европа в себе си е нещо невероятно различно. Само един много малоценностен човек би говорил за Европа като някаква идентичност. Ами разликата между английското и френското - и като култура и традиции, и като цел на живот е огромна. Отношението между англичаните и французите е същото, както да кажем между българите и гърците на Балканския полуостров. Ами Германия, ами Италия? Няма унифицирана Европа. От интелектуална гледна точка, която е добре усвещена, няма единна и еднозначна Европа. Има само различни европейски проявления, които се опитват да се свържат. Е, сега Европейският съюз, общата валута ги свързва,

обаче това е свързано с много големи драми. За един финландец, за един швед представлява също такъв голям проблем европейското, както за самите нас. Да не говорим за комплексите на един германец спрямо американското. Да не говорим за провинциалните реакции на френското общество спрямо американското, поради което самата френска национална същност в известна степен изbledнява, отслабва. Т.е. излиза, че всеки човек се намира в тази позиция, в която се намираме ние. И понеже въпросът е за Новия български университет, ще кажа, че в него най-съществена е борбата за различното.

Първото ни задължение е да различим здравата форма от онова, което е нездраво. Новият български университет се опитва да развие една либерална форма на функциониране. Примерно департаментите при нас не са подчинени на факултетите, а факултетите са функционални единици. Това позволява на департаментите да бъдат, така да се каже, едни свободни звена. Някои от тези департаменти ако правят безобразия, могат бързо да бъдат закрити.

Я ми кажете, в Софийския университет, чули ли сте за закрыта катедра, дори когато тя няма абсолютно никаква дейност? Няма такова нещо. Въпросът е да се влезе в номенклатурата веднъж - влезеш ли там, оставаш завинаги. Сега, като гоише борда, ще се явят неизбежно количествените критерии за съществуването на една катедра. Някои неизбежно ще бъдат закрити. Ще се вдигне невероятен вой на тази основа. Как е възможно да не съществува еднa коя си катедра? Ами от съвременна гледна точка е напълно възможно. Може да не съществува и факултет, затова защото промяната изисква напрежение вътре във формата. В Новия български университет такива движения са напълно възможни.

Американският университет обучава около 700 студенти

със сума, която годишно клони към 4 милиона долара. Новият български университет обучава в добро настроение и с много грешки, които водят до бързи протести на студенти, годишно 4 000 г. и 2 000 г. дистанционно. Сумата при нас тази година ще бъде 500 милиона лева. Преведете едното към другото! Как ги е получил Американският университет тези пари? Получил ги е от Съединените Щати. Освен това Американският университет е застава да спазва определени стандарти. Това е прекрасно! Трябва да има толкова компютри, толкова книги, така да е направена библиотеката, за да съществува, и прочее, и прочее. Но ние нямаме тази възможност...

Обаче ние имаме системата от тези стереотипи и смятаме, че ако не се приближим към тези стандарти рано или късно трябва да се закрием. Въпросът е: Софийският университет ще се закрие ли, ако установи, че той няма нужния брой книги, университетски места, компютри, да не продължаваме по-нататък? Софийският университет няма да се закрие. Но какво означава да не се закрие Софийският университет? Ами означава да съществува във формата, в която е. Това означава да не се развива, да не е в международната мрежа, да не обменя студенти, да няма отношения с чужди университети, неговите студенти, така или иначе, да не могат да продължат обучението си другаде и т.н.

Колко средства ще са необходими на един университет, за да съществува на съвременно равнище? Това изчислете! Става въпрос не само за заплатите, а за съвременния стереотип на висшето образование. Той е изчислим в средства. Няма кой да даде тези пари. Това е, което намирам за основно. Ние трябва да направим такива колективи, които бързо да могат да проучат реалността и в крайна степен да направят това, което измъчва Рангел Вълчанов. Той не ви каза от уважение

че аз присъствам тук, че се обърна и към мен за пари за своя филм. И тогава аз му казах: „Много съжалявам, но нашата фондация не дава за това пари. Ще се опитам да намеря други канали“, но така и не ги намерих. Т.е. един от първите ни неуспехи беше фондация „Отворено общество“. Но неуспехите са си неуспехи. Рангел Вълчанов може да има неуспехи. В края на краищата неговото творчество е творчество здраво, но ние с него принадлежим към едно друго поколение. Нямаме, така да се каже, тези вждания към света, които ще позволяват да се измъкват пари от някого. Но не е така с другите, по-младите поколения. Голямата задача, тази, от едната страна да бъде този човек, пълнеещият, който е типичен образ в сегашната наша реалност; от другата страна хората, които ще го принудят да си даде парите. Ще го принудят, макар че не зная как, не с бой във всеки случай. Именно срещата на различни типове и хора в едно общество, която може да създаде енергията на това общество - тя именно трябва да се осъществи, защото колкото и да се оплакваме от онази епоха и колкото и неща да казваме за нея, има едно, което е най-лошо. То е това, че онази епоха ни постави в пълна отдалеченост един от друг. Имаме съюз на кинодейците - гнездо. Имаме съюз на писателите - друго гнездо. Имаме трето, четвърто гнездо. Всички са отделили. Не се познават. Няма нужда един от друг. Голямото постижение на тази епоха, която сега наричаме лоша е това, че творецът Рангел Вълчанов е срещнат с нов тип личности, т.е. поставя се началото на контакти. За да имаме добра образователна система, ние трябва да срещнем преподавателите от университетите, да ги изведем от тяхната висока духовна позиция и да ги срещнем с напълняващия човек. Само тогава можем да имаме някакъв резултат - ако, разбира се тази среща, в края на краищата, излезе резултатна.

Проф. В. Найденова

Искам да споделя с вас, че слушахме един от най-блестящите оратори у нас. Беше ми приятно да го слушам, но един въпрос остава пред мен: как се избират преподавателите в Нов български университет? И ако трябва да сваля много равнището на изказа си, моето периферно наблюдение е, че там се канят предимно приятели и когато приятелството се развали, единият напуска, другият остава. Това съм го видяла със своите очи. Не претендирам нито за йерархия, нито за типли, опазил ме Бог, но някаква система и йерархия на избор на преподаватели трябва задължително да има. Това е въпросът ми!

Рангел Вълчанов не се нуждае от адвокат, нито аз, нито който и да било тук. Затова искам да кажа на младия колега - Морис Фадел: има разлика между трагизъм и оплакване, а трагиката се ражда в прозрението. Той би могъл да ви разкаже, същото предполагам, което разказа и в много оптимистични варианти. Но той носи това трагическо усещане на фактите днес и те са истина за нашето време, която той има право да сподели с нас. Но на въпроса, господин Богданов!

Проф. Богдан Богданов

Благодаря за оценката на моите ораторски качества.

Така е по отношение на преподавателите, както Вие казахте. Но когато казваме, че колективите, които правят програма, трябва да развият у себе си отговорност, няма как да не изтърпим и тези факти, които вие назовахте. Хубаво е, когато се получава една среда, една малка общност, на приятелска основа. Само че една част от тези приятелски групи в Нов български университет наистина работят много по-добре, отколкото биха работили със случайни, несвързани

пomeжду си хора другaде. Иmaмe и тaкaвa кaтeгopия oт пpиятeли oбaчe, кoитo пpoпaгaт. Зa paдocт пpoпaгaнeтo cтaвa вeднaгa. Cтyдeнтитe бързo дaвaт знaк, oплaквaт ce, пpoгpaмaтa влизa в кpизa и тpябвa дa ce пpeoбpaзyвa. И тя ce пpeoбpaзyвa.

Oт пpиятeлcтвoтo лecнo нямa дa ce oтървeм. Ние cмe eднo oбщecтвo, кoeтo кoмпeнcиpaшe зaвиcимocтa cи oт eднa cилнa гържaвa c eдин oгpoмeн, cилeн, чacтeн живoт. Toзи чacтeн живoт oт нeвepoятни пpиятeлcки мpeжи тopмoзи, в мoмeнтa, цялaтa cтpaнa. Иmaм пpeдвид тoвa в paбoтaтa cи кaтo peктop. Знaм, чe тoвa e eдин нeдocтaтък нa paстeжa нa Нoвия бългapcки yнивepcитeт.

Paнгeл Вълчaнoв

В caмoтo нaчaлo аз кaзaх, чe, мoжe би мoитe гyми нe cа пpигoдни зa тaзи aудитopия, зa тaзи тeмa и аз ce извинявaм, aкo нaпpaвих някaкви гpeшки. Te cа пpoдиктyвaни oт eдинcтвeнoтo жeлaниe дa cбyдят вaшeтo пpoтивocтoeнe, тaкa дa ce нaмepи някaкъв oтгoвop. Bepoятнo имaшe мнoгo кaпaни в мoeтo изкaзвaнe, кoeтo щe ви нaкapa дa мислeтe, cпopeд вaшиятe пoзиции. В тoзи cмисъл аз cъм зaклeт дeмoкpaт и нe жeлaя дa нaлaгaм cвoeтo мнeниe, кaтo ce пpигържaм към мaкcимaтa, чe изкyствoтo, вcъщнocт, e cумa oт дoбpe нaпpaвeни гpeшки. Aкo e пpaвильнo, нямa дa e изкyствo. Кoгaтo cтaнe гpeшкaтa, тaм някъдe вepoятнo ce paждa oбpaзът. Aз пpaвя кoнcтaтaция нa фaкти, a нe ce oплaквaм. Aкo иcкaм дa ce oплaквaм, нямa дa избepa тaзи aудитopия, зaщoтo нe вие cтe хoрa, кoитo щe зaдoвoлят мoитe пpeтeнции. Aз cпoдeлям нaиcтинa - кaктo кaзa пpoфecop Нaйдeнoвa - cпoдeлям eднo тpaгичecкo пoвeдeниe, кoeтo нaблюдaвaм, нo тo в paзлични cтeпeни e paзличнo в oтгeдни кaтeгopии хoрa, пpoфecии. Пpeдcтaвeтe cи и paзличнaтa им възpaст. Bидял cъм млaди хoрa,

oтчaяни пoвeчe oт мeнe. Bидял cъм cъщo и cpeщaм възpaстни хoрa, кoитo cа тaкивa oптимиcти, чe пpocтo дa им зaвидиш. Paзбupa ce oптимизмът гpaничи c глyпocттa. Глyпaвият чoвeк, пoнaчaлo e oптимиcт, нaли?!

Ta иcкaм дa ви кaжa, чe тoвa, в кoeтo дълбoкo вярвaм, изxoждaйки oт мaкcимaтa, чe cвeтът нe e oт вчepa и ние хoрaтa нe cмe oт вчepa, чe движeниeтo oт oптимизм към пecимизм и oбpaтнo e нeпpeкъcнaт пpoцec. Иma, тaкa дa ce кaжe, тpaгични интoнaции в цялaтa иcтopия нa чoвeчecтвoтo и в изкyствoтo и eceтвeнo тeзи движeния, тaзи cинycoидa нa вярa, тpaгизм, e вcъщнocт oбoгaтявaнe, зaтoвa зaщoтo иcтинcкaтa cвoбoдa ce paждa тaм, кoгaтo имaш oт кaквo дa ce ocвoбoдиш. Maкap чe, кaктo кaзвaшe Илия Бeшкoв „нe мoжe eдин чoвeк, кoгaтo e cвoбoдeн дa кaзвa: „Дaйтe cвoбoдa нa мисълтa!“ Caмo eдин poб мoжe дa изpeчe тeзи гyми. Cвoбoдaтa e въпpoc нa cобcтвeнo вepoизпoвeдaниe, cобcтвeнo ycещaнe дa нe гoвopим зa клacичecкия пpимep - M. Cepвaнтec, кoйтo e пиcaл нaй-cвoбoдoлюбивaтa книгa в зaтвopa.

Taкa чe, извинявaйтe, aкo cъм ви зapaзил c мoйтo oплaквaнe, нe cъм жeлaeл дa нaпpaвя тoвa. Пoвярвaйтe мe! A пък вие бъдeтe oптимиcти и вярвaйтe в живoтa - тoй нaиcтинa щe бъдe хyбaв.

Вaнинa Вaнeвa - cтyдeнткa в Унивepcитeтa зa нaциoнaлнo и cвeтoвнo cтoпaнcтвo

Мoжe би пoвeчeтo oт вac нe знaят, нo в нaшaя yнивepcитeт имa eднa cпeциaлнocт, кoятo ce кaзвa „Икoнoмикa и yпpaвлeниe нa coциaлнитe и кyлтyрни дeйнocти“ т.e. ние ce yчим кaк дa cтaнeм мeниджъpи в кyлтyрaтa. Дискyсиятa тyк пoкaзвa кoлкo вaжнo e във вcякa кyлтyрнa инcтитyция дa имa eдин мeниджър, пoдгoтвeн и oт икoнoмичecкa злeднa тoчкa. Зaщoтo имa нeщa, кoитo ce peшaвaт изключитeлнo cъc знaниeтo

и властта на икономиката. Е, нямаме опит като артисти, но имаме знания, които можем да приложим. И все пак, за да се вземат едни решения, като кой да бъде спонсор, какъв да бъде той, какъв проект да му предложим, за да се съгласи той да спонсорира тази културна организация, смятам, че тук помощта от подготвени икономисти е изключително важна. За съжаление в момента са много малко културните институции, които прибягват до тази помощ.

Бих желала да зная, какво е мнението на г-р Копринаров за намеса на икономистите в тази сфера?

Д-р Лазар Копринаров

Очевидно, моето мнение е положително. Всъщност искам в случая да се опра на един авторитет. Във въвеждащото си слово г-н Попйорданов посочва, че наскоро беше обсъждан националният план за културната политика на България в Съвета на Европа, а заедно с него и нормативен доклад на експерти на Съвета на Европа. Една от основните препоръки и в нашия доклад (аз бях ръководител на този екип, който подготви националния доклад), и на паралелния, нормативен доклад на експертите от Съвета на Европа беше този: създаване на една мрежа или една система за обучение по културен мениджмънт. И на професия, свързана с него - дилъри, както и преквалификация на културната администрация на България, защото очевидно е, че не може с манталитета на хуманната култура, ако така можем да наречем предишната форма на политика, да се действа, да се ръководи културния живот в комплекса на пазарната икономика...

За съжаление аз дойдох с малко закъснение на днешното заседание. Но това което чух, а надявам се то бе по-голямата част от доклада на професор Семов, силно ме впечатли, затова имам желание да се включа в диалог с някои от проблемите,

поставени от него. Със свойствения ярък и остър негов език, този доклад постави пръст в раната, а раната, безспорно е една от раните за обществената цена на духовния труд у нас днес. Впрочем тази обществена цена бих казал, че е проблем не само днес в България, а и в миналите десетилетия, защото по същество, с малки изключения, стойността на духовния труд през миналите десетилетия у нас, не беше по-висока от стойността на чиновническия труд. Бихте ли ми дали примери, проф. Семов, когато един интелектуалец - режисьор, писател получаваха по-големи стойности, като заплата, защото практически всички бяха на заплата, от стойността на средния чиновник в България. Искам да кажа, че този проблем не е новопоявил се, макар че днес, поради силното разслоение в обществото той стана така отчетлив и болезнен.

Но аз взех гумата, за да кажа, че всъщност проблема за стойността на духовния труд у най-вече мястото на човека на изкуството, в аранжиране на обществените стойности, е доста променливо в нашия век.

Бих започнал с няколко примера, защото те са достатъчно красноречиви за размисъл, показващи именно тази динамика и тази проблематичност днес, в световен мащаб. Първите ми два или три примера са от началото на века. Единият е взет от спомена на Гертруд Стайн, известната американска интелектуалка, която в началото на века е живяла в Париж, с творческата амбиция да обясни артистичната притегателност на Париж в 10-те години (първото десетилетие на века). Тя описва една такава случка: обикновено, пътувайки до провинцията, когато се връщала вечер в Париж, гаражът бил вече запълнен и портиерът, който е трябвало да размества колите, ѝ казва: „За вас, госпожо, както и за господин акадамик, винаги ще се намери място. Другите могат да почакаат.“ И тя обобщава: „Значи академикът

и аз, литературката, бяхме предпочитани пред милионера и политика." Заключение е красноречиво...

Но за да не изглежда твърде далеч Париж, ще си послужи с професор Александър Балабанов. Балабанов разказва как, пак в началото на века, почти по същото време, даже ако не се ляжа и в същата година, сегайки в „Дълбок зимник“ с Елин Пелин, който струва ми се, дотогава е бил издал само една книга с разкази, но е вече изгряла звезда. От дума на дума, четейки вестниците, те виждат, че в Париж има открита интересна изложба и пиейки си винцето, изведнъж решават, че е добре и те да отидат и да я видят. Напиват в джобовите си два златни лева, качват се на влака и прекарват две седмици в Париж, в средището на световната култура. Мисля, че и този пример е достатъчно красноречив.

Сега преминавам към края на века, при това към края на века не у нас, а така да се каже в меката на богатството, в Съединените Щати. Там има изследвания, при това повтаряни многократно, през последните години, за престижа на професиите. Оказва се, че човекът на изкуството стои някъде далеч зад втората половина на престижните професии - сега не си спомням точно, дали 40 или 43, или 47, но някъде там е мястото на човека на изкуството. Излиза, че и там, този драматичен проблем, как да остойностим човека на изкуството, стои. Това е проблем на края на века. И когато ние го осмислим, безспорно че у нас той е особено драматичен, то очевидно е, че е проблем на културата на XX век. Друг е въпросът, че там има единици писатели, музиканти и т.н., които получават годишни приходи, много по-високи от приходите на американския президент. Приходи, които се равняват на доходите на големите банкери, при това става дума за единици, а аз говоря за престижа т.е. за мястото на човека на изкуството в общественото съзнание. Това е в края

на краищата проблемът.

Връщайки се към днешните наши дебати, към днешните наши болки, съвсем безспорно е, че трябва да обсъждаме и да се тревожим от ниската обществена цена на духовния труд. От това, че днес чистачките в банките получават 5 или 10 пъти повече от човека на изкуството, от един голям режисьор или актьор. Това е действително сериозен проблем и аз вчера, макар и накратко, притеснен от времето, дадох някои конкретни данни, които подкрепят това твърдение. Въпросът е, обаче, по-нататък какво трябва да се направи, за да се възвърне в някаква степен статуса на човека на изкуството в обществото...

Струва ми се, че решението трябва да се търси поне в няколко посоки. Първо, един от болните ни проблеми е наличието на свръхголям брой хора, със свръхвисоки претенции в изкуството. Така или иначе от времето на социализма, броят на хората, наричащи се писатели, режисьори, художници и т.н. далеч надвишава броя на истинските писатели и режисьори. Мегаломанията беше белег на социализма, особено в областта на културата. Беше престижно да си художник, писател и т.н. Освен това, мисля, че Георги Марков в „Загочните си репортажи“ казваше, че не е важно по това време да имаш признанието на читателите, важното е да си член на Съюза на писателите. Значи, достатъчно беше да имаш книжка, че си член, което значи си писател, художник, и още едн-какъв си и можеш да претендираш за всичките облаги, които книжката дава...

Очевидно е, че от тези хиляда души, само 5 или 10, или малко повече са истински писатели. Това е единият проблем. И тук, аз вчера поставих въпроса, че културната ни политика трябва да бъде насочена не само в подкрепа на творчеството, а и в подкрепа на потреблението, така да се каже, в подкрепа

на търсенето. Защото този Човек (с голяма буква), който търси изкуството, той трябва да решава, дали този е писател или не е писател и това, че не му се купуват книгите, означава, че той до голяма степен е под съмнение.

Другата посока, в която трябва да се разсъждава и на която трябва да се търси решение на този сложен проблем, е обществения образ на културата и на изкуството.

Проблемът е много по-сложен и много по-голям. Обикновено, когато се аргументира, необходимостта да се инвестира в изкуството, усилията до голяма степен се задвижват в следната посока: нужно ни е изкуството, трябва да го подкрепяме, защото то е източник на национална идентичност, защото то е източник на духовна енергия на народа ни. Да, чудесно! Но тези аргументи ние ги слушаме десетилетия, може би и столетия. Очевидно е, че те малко вече могат да убедят обществеността. Те не са достатъчно силни, за да накарат хората да отделят от зълка си в полза на духовния труд, за да може заплатата на ректора или на художника, или на режисьора да бъде на висотата на неговия труд.

Очевидно, трябва ни нов тип аргументация, тръгваща от XXI век. А тя според мен трябва да се търси не само и не толкова във факта, че културата е източник на национална идентичност и на духовност, а в полза на това, че културата може да бъде източник на доходи за държава. И когато тук се цитира Ран, аз си мисля, че едва ли той просто от благородни идеи ще залага, ще инвестира в нашето „сиво вещество“. Между другото, в скоби казано, Ран сега влага в износа на отпадъци от цветни метали. Така че той съсем не е настроен да прави това от някакви чисти побуди. Просто тупа на културата, в полза на комуникацията трябва да бъде сменен. И аз бих апелирал в този или в друг състав, във

фондацията, която ръководи професор Семов, да се започне дискусия за културната политика и се надявам тя да продължи. Та идеята ми е в една по-нататъшна среща специално внимание да отделим на това, как да се трансформира аргументацията в полза на културата, за да може обществото по друг начин да осмисли подкрепата си за нея.

Тук бяха много интересни разсъжденията на проф. Семов за това, че след Освобождението имаме изведнъж такъв бум на таланти. Аз мисля, че тази промяна не е в генетични някакви заложби. Проблемът е в духа на свобода, на освободеност, проблемът е и в обществения престиж на духовния труд. Ето от това се нуждаем днес. Свободата я имаме, но общественият престиж, сиреч образът на културата, образът на изкуството в обществото ни е друг и тук трябва да търсим аргументация и сили, за да го променим.

Ранзел Вълчанов

Взимам отново гумата, защото съм въодушевен от фундаменталния доклад, който изнесе професор Семов и защото смятам, че тази дискусия трябва да продължи, при това без да се лимитира от времето. Наистина тук се правят заключения, които нашето малко общество, събрано тук, може би ще усвее да ги отнесе до онези институции, които биха могли да направят необходимото, за една реална промяна в отношението към националната ни култура. Практически обаче точно не мога да си представя как да се постъпи. Може би трябва на първо време да събудим интереса в Народното събрание или в някоя от партиите. Защото иначе ние ще си говорим красиви неща, и ще бъде глупаво, ако те останат в тази аудитория. Действително докладът на професор Семов събужда желание човек да изнесе още три доклада, допълнително. Не знам дали имаме същото чувство, но аз

просто, на всеки абзац, на който се спираше той, на всеки пример, който даваше, имах нужда или да възразя, или да се присъединя с допълнителни аргументи.

Всъсем накратко, ще изразя някои съображения, които събуди в мене неговия доклад.

Преди години, припомням на професор Семов, той ме покани да отидем на футболен мач. Аз не ходя на мачове, но времето беше хубаво и аз се съгласих. Седнахме ние някъде в гясната част на стадион „Васил Левски“. Играеха България и Франция. Бяхме зарбиколени от множество, както сега ги наричат „мургави“ запалянковци. Подскачаха, вееха националното ни знаме над главите си и викаха: „Българи - юнаци! Българи - юнаци!“ Спогледахме се и се оказа, че ние българите, които трябваше да бъдем юнаци, се бяхме навели малко срамежливо от техния възторг. Мълчахме от образованост ли, от какво ... и аз не знам, факт бе, че не се присъединихме към възторга им. Това проклетие, когато някой у нас каже нещо добро за другия - винаги ще се намери друг, който ще ти каже обратното. Или наопъки - кажеш ли нещо лошо, другият ще ти се навърли, като че ли спазва известният закон на драматургията - за да има разговор, единият трябва да каже „не“, а другият „да“.

Позволете ми да сложа още една капка за нашето национално самочувствие, защитавано най-темпераментно от професор Семов.

Имах нещастие то да бъде в Париж. Не се учудвайте, за мене това е граг-пустиния от камъни. По това време бях доста отчаян от „светлото“ бъдеще, което създава така наречената техническа цивилизация и която превърна зелените поля и градините в каменни пустини, наречени мегаполис. Та тогава в Париж водих едни доста злощастни преговори с френски продуценти и писатели. Понеже моят френски достига само до

„бонжур“ и „оревоар“, трябваше да взема преводач. Попаднах на един българин на име Георги Кацаров. Завършил бе френска филология, тук - в България, а там правеше докторат на тема „Монтен“. Преводът му беше такъв, че домакините се изумиха от блестящия му френски. Оказа се, че това наше момче се е потрудило да научи различията на френския език от времето на Монтен до съвременния френски език. Те го гледаха с някакъв невероятен възторг. Момче българче, неговият дядо ще да е бил кацар, щом е Георги Кацаров. Гледаха с възторг, след една седмица започнаха да му завиждат, а след още една чисто и просто го намразиха и казаха: „Ние не желаем с този да говорим вече.“ Той ги поставяше непрекъснато в неудобно положение, като си играеше както си иска не само с идиоматичните понятия, но и с всички възможни варианти на френския език. Освен това, той не беше, как да кажа, един страстен емоционал, а налагаше една тишина и благосклонност, в която прозираше лека ирония, посягаща на самочувствието им. И беше ми много приятно, че виждам един млад човек с име Кацаров, който защитава докторска титла на тема „Монтен“! А защо той, Кацаров, не развие тук, у нас своята сила, а търси да я развие там? Професор Семов ясно го каза: „Това е желанието да се учиш и да можеш да се приобщиш по някакъв начин към това, което става по света.“

Една от темите, върху която тука се говореше, бе връзката между култура и цивилизация. Очевидно проблем е как от културата да се направи цивилизация. Както е проблем и как тя да се запази.

Доюде от Франция, преди четири години, един културолог, който имаше приятелка българка, дъщеря на моя позната. Та този интелигентен младеж, обиколи България за 15 дни, и когато се върна го попитах: „Какво ще кажеш за България?“

- „Във възторг съм от духовността на вашия народ!“
- „Къде бяхте?“;
- „Ами бяхме в Казанлъшко, по селата, разгледах и тях.“
- „Е, и какво?“
- „Изпитвам страх, че това духовно богатство което имате, като имам предвид моята родина Франция, ще изчезне и ще бъде жалко.“

Последните 4-5 години виждам, че неговият страх не е бил случаен. Подигването, отиването към цивилизационните постижения, големият механизъм „Глад“, икономическите игри навлизат и у нас и колкото по-малко са нравствените устои, толкова по-бързо ще загине културата.

За съжаление много аргументи се събраха, които поддържат този мой страх. Като видях, особено млади хора, които говорят само за пари, изтръпвам.

Не говоря само за елитната интелигенция, а за страха си да не загуби интелектуалното си ниво целият наш народ. За тези, които могат да кажат като покойната ми майка: „И като се събудя сутрин, и като гледам нивата, она ми вика: „Ела, ме работи! Ела, ме работи!“ Един човек, който не отива да работи, **за да изкарва пари**, а защото нивата му казала „Ела, ме работи“. Това е и въображение, и духовност - и то каква - цом можеш по този начин да установиш връзка с онова, което наричаме свят и природа. Майка ми беше неграмотна, не можеше да пише. А откъде получаваше тя внушението, че земята ѝ говорила? Наивност? Вдетеняване? Нека някой ми каже какво му казва градът сутрин, когато се събуди.

И още нещо, което събуди в мене доклада на професор Семов. Един също озегледен въпрос. Аз имах щастието или нещастията да бъда през 1973 година в Индия, по покана на Индира Ганди и да снимам филм за нея. Там изкарах три месеца и там поставих под съмнение моето образование. Увеличих

своите възражения към моето, условно да го наречем „европейското възпитание“.

Тук разбрах, например, че можеш да живееш в една стая, в която да нямаш нужда от аргументи, които да поддържат твоето самочувствие. Като например скъпо легло, картина или друго, а можеш да имаш една бяла стена, което означава, че ще търсиш спасение в самия себе си. Да знаеш, че твоето съзерцание, твоето разбиране е много по-важно отколкото аргументите на случайни мисли, закачени във вид на картина или на подредени в библиотеката книги.

Много неща, които видях като манталитет, като настроение на по-друго ниво разбира се, ме отправиха към една наистина богата и силна с духа си културна цивилизация. Там попаднах и на една поема за сътворението на Света, която е първото произведение, изразяващо скепсис. Писана е около 3000 години преди Христа и съдържа приблизително следните разсъждения: „В началото бе нищо. Нямаше нито ден, нито нощ. Само там, на хоризонта светеше онова нещо, което няма име. Кой създаде и мен, и всичко това? Ръкотворно ли е то? От самосебеси ли се създаде? Или го направи онзи там, когото ние не познаваме? И може би всичко това знае този, който е на небето. Това го знае само Бог. А може би и не знае.“ По този начин текстът приключва ортодоксалното самочувствие на католицизма и на всички религии, в които е казано много добре кой е Съзателят.

Индиците даже и в това се съмняват.

Проф. Вера Наїгенова

Веднага бих дала гумата на следващия оратор, което и ще направя, но просто имам въпрос. И ще се старая да го формулирам бързо. Не знам дали Рангел е прав в това, че трябва на всяка цена дискусиите да имат практически резултат - да

кажем примерно на Народното събрание какво да прави. Защото от това май полза няма. Но се питам къде е българската телевизия? Вие представяте ли си, ако чрез Българската телевизия хората чуят нашата дискусия или други подобни. Ами няма да е толкова бедна, прагматична и вулгарна тогава телевизията ни. Там е мястото за тези обществени разговори. Не е обезателно в Парламента или там, където се прави бюджета.

Искам все пак да внеса малко надежда, не наивна разбира се. А може би нашият народ има способности, които не са точно за технологичния и техническия XX, а за някакъв друг век. И тук си позволявам леко да репликирам професор Семов: Не е била чак такава тъмната, от която са излезли нашите гении, защото културата на един народ има качеството да мимикира. По време на робството тя се е скрила дълбоко и се е превърнала в един невероятно богат фолклор. А ние фолклорът не е култура? Ако приемем, казаното от Юрий Тинянов, че вековете си приличат през един, както грядото и внучето, то вероятно следващият век, да речем, ще прилича на XIX. Той следователно ще бъде по-духовен век. Не така технологичен като изтичащия, където ние не можахме да се вместим. Нищо, че имаме и технологични умения. Позволявам си, с лекотата на есеистично мислещ, да кажа, че нашето умение и нашият талант е повече художествен... Без да съм траколог, мисля, че траките са ни дали художествения талант, и ще питам проф. Марко Семов [може да не ми отговори днес, а в бъдеще да си продължим диалога] - не култивира ли именно този талант индивидуалистично мислене? И дали оттам не ни идват големите ни днешни беда. Бидейки родени за художество, за монотворчество, ние не умеем да се консолидираме, да се коалираме, да се допълваме т.е. в нещо е наранен рефлекс на за социално мислене. Няма добро без лошо.

Едни ще бъдат силни в XX век, други ще дочакат своя. Нека да си дадем някаква надежда и някаква перспектива...

Към Лазар Копринаров имам въпрос и той е много важен за тази аудитория. Той каза, че е несправедливо да се готви елитарна култура, а да не се готви развлечението и развлекателната култура. Напълно съм съгласна. Мисля, че и ние тук, и в аудиториите, където преподаваме, все още робуваме на деленето на културата на „висока“, „ниска“, което е отпреди повече от 50 години. Масовата не струва - това всички го знаем. Живяхме във време, когато по радиото слушахме само Филип Кутев, т.е. само шефове, а хич не ни интересуваше с какво пък хората се развличат на една сватба, на едно кръщение например. Може да се каже, че направихме една схоластична култура. Не се ли променя и в това отношение представата ни за култура? И справедливо ли е да готвирате само елитарната култура? Края на века ни дава примери за широко отваряне на културните граници. За взаимодействие на културните пластове не само по хоризонтала, а и по вертикала.

Проф. Дойно Дойнов

По доклада и по това, което ни изложи професор Марко Семов, искам да кажа няколко думи. Неговото изложение е толкова резностранно и богато, а аз не крия своето пристрастие към това, което той пише, към това, което той ни изповяда в своите книги, че се чувствавам задължен да кажа - приемам голяма част от мислите, които бяха изложени тук. Някой от тях обаче будят у мене противоречиви съждения. Аз се питам, ако в края на XIX и началото на XX век, принципът беше „учи, за да не работиш“ тая тежка работа, не е ли време да се изменят нещата и да станат: „учи, за да работиш.“ Защото вече службите стават съвсем определено малко и

трябва да учиш, за да можеш да вземеш подходяща на духа ти работа. Не се ли измениха тези принципи вече?

Второ: Още в края на XIX век в българската действителност се поставя въпросът, че „прекалено дълго се извиняваме с турското робство за нашите недостатъци“. Като че ли 7-8 години стигат, за да кажем „Стига се извинявахме за нашите днешни неща с вчерашни гати!“ И чрез вчерашните недостатъци да гледаме съдбата си вече напред.

Трето: не се ли люшкаме между пълното възхищение и пълното отрицание твърде лесно? В България винаги е било така: всеки от нас е или учен, или творец, но е твърде често и потенциален политик. Дали е добро или лошо това - не зная. Е, вчера е учен, а днес е, примерно политик. Трябва ли да разделяме така остро категориите у нас и дидактичното ни отношение понякога към политиците, няма ли обратен знак? Ние ги поучаваме от нашата камбанира на интелигенция, но дали това не ги провокира да постъпват с обратни реакции, като не вземат предвид вашето мнение. Аз се впечатлявам и от това, което каза Рангел Вълчанов. Като приема част от неговите разсъждения си мисля: прагматизмът не е лошо понятие за една нация, нито прагматичната политика. Тя е резултативна. Наред със стимулирането на тоталната култура, не трябва ли да се дават възможности за развитие и на елитарната култура. Това според мене е закон, ако една нация иска да цени талантистите си хора.

От друга страна има една втора политика. Политика на потребление на културата, за да се поддържа духовното ниво. Това е вече политика на съответните екипи, които идват последователно в едно министерство. Това е вторият въпрос, който мисля, че трябва да поставя. Ето едни такива мисли буги у мене докладът на професор Марко Семов. Историческата част я приемам напълно. По-скоро у мене възбужда въпроси

разделът, който е за бъдещето, за политиката, която трябва да следваме за развитието на културата у нас.

В заключение само ще кажа едно. Нужни са хора, които да охрабряват българския път. Нужни ни са именно сега такива хора. Трябва да има и доза оптимистичен дълг, за който говори в заключението си професор Марко Семов. Като че ли в този тежък отрязък от историята ни все пак ролята на интелигенцията е да вижда ония зърна, онзи оптимистичен момент, който трябва да стои в основата на вярата, че можем да преодолеем трудностите. И мисията на такива народопсихолози и писатели като професор Марко Семов е, като не загърбват традициите ни, в същото време да развиват мисията на интелигента да говори и просветлява народния дух. Имаме такива хора, които българският народ ги слуша и не само слуша, но ги и чува. За мен това е много важно нещо, когато ги чува.

Ето това са част от мислите, които исках да изкажа пред вас. Струва ми си, че отпечатването на материалите от тази конференция е наложително. Има и хора от народните представители, има и хора от управляващите сега - те са от нашите среди, една голяма част са наши ученици. В този период на ферментация, зреем всички ние и всички търсим пътища. Струва ми се, че у част от хората, които поемат съдбините ни има желание и да научат нещо ново. И в това виждам смисъла на нашата конференция. Лично аз казвам, че след всичко, което чух тук, не съм субект, аз съм обект на тази конференция. Излизам от нея с нова мисъл, може би понякога противоречива, но главно, основното, което извеждам от нея е усилено и способността да се търсят пътища за утрешния ден. Това е патосът на всичко, което чухме и изприказвахме!

Д-р Лазар Копринаров

Всъщност, присъединявайки се към преценката за изключително интересните съображения, които господин Митев представи пред нас, бих искал от една страна да подкрепя една от тезите му, а друга да оспоря. Може би тя да беше странична, но тъй като е твърде силно разпространяваща се у нас в последно време, струва си да я посоча.

Тезата, която искам да подкрепя е, че може би Министерството на културата не ни е нужно точно в този си вид. Аз работя в това Министерство и сигурно най-малко би подхождало на мен да оспорям потребността от него. Въсъщност Министерството на културата едва ли някога ще отпадне като обществена необходимост. Когато не е имало Министерство на културата, е имало управление или отдел на Министерство на Образованието, което фактически е изпълнявало същите тези функции. Това, заради което искам да подкрепя господин Митев е тезата за делегиране на правата т.е. за преустановяване на функциите на Министерството като чисто контролиращ, като „абсолютен“ орган, управляващ културата. То наистина трябва да делегира правата си на един нов тип организации, може това да са центровете по изкуствата, които се оказаха единствената инициатива през последните 7-8 години в българската културна политика. Този модел беше взет от Франция и се оказа неуспешен дори и тогава, когато тия центрове бяха в наличност си вид т.е. когато бяха юридически лица.

Миналата година им отнеха това право. Сега новото (служебното) правителство се опита да възстанови юридическата самостоятелност на част от тях, но аз продължавам да твърдя, че дори тогава, когато те бяха в „наличност“ си вид, и като замисъл, и като осъществяване, те не

изиграха и няма да могат да изиграят истинската си роля. Защото те са един компромисен вариант. Центровете по изкуствата трябва не просто да бъдат юридически самостоятелни лица, а да приемат функциите на фондации и на фондове, както е в много страни, т.е. не да преразпределят държавните субсидии за изкуството, както е сега и както беше през всичките 7 години, а да набират средства.

В своя доклад вече поставих проблема за това, че трябва да се наруши това съотношение 99 срещу 1% субсидии директно към институциите и 1-2% за проекти. Същото се отнася и за самата администрация. Администрацията получава заплати - доволна и щастлива. Самата администрация трябва да заработи заплатите си по нов начин, а това може да стане, ако тези центрове по изкуствата се превърнат във фактор, който да изсмуква, да събира, да умножава парите за култура, а не да преразпределя държавния бюджет.

Така че, подкрепяйки тезата не за разрушаване на Министерството на културата, а за радикално преосмисляне на неговите функции, чрез делегиране на права на един нов тип центрове, тъждествени на фондове или на фондации, мисля че подкрепям един радикален ход в културната реформа, за който е добре да се замислим.

Втората теза, която присъстваше, макар и периферно, и с която искам да участвам в спора, е тезата, че емиграцията на млади и интелигентни хора е загуба за България. Аз бих казал, България сега не губи, но България може да загуби. В това, което губи има някаква надежда и някаква полза. Талантливи хора отиват и продават продукта си навън. Но България, ако погледнем нещата от друга, от либерална гледна точка, от гледна точка на интересите на индивида, на този, който тук не може да се осъществи, защото няма пари за Опера,

защото няма пари за Театър, защото няма пари за едн-какво си, този индивид е в правото си да се самоосъществи, да търси щастие то си там, където има условия за това. Дори да мие чинии, ако се чувства щастлив е по-добре. Тези две перспективи не бива да ги елиминираме. И двете са важни, и двете са валидни. Твърде дълго време бяхме приобщавани към максимата, че единствено обществото има право, а другите трябва да се подчинят на това право. Но защо аз казвам, че България все още не е загубила тези хора, но че може да ги загуби? Ако ние, като държава, скъсаме с тях, ако ние приемем в общественото си съзнание образа им на, едва ли не на родоотстъпници, те наистина са загубени вече за нас. Проблемът е как да поддържаме у тези хора българското самосъзнание, така че където и да живеят, защото аз съм убеден, че българската култура се твори навсякъде по света, да опазят българското си самосъзнание. Ако те, живеейки в Америка, в Германия или където и да са, се чувстват българи и създават изкуство или научен продукт, или каквото и да е, това е за мен българска култура. Независимо, че от нея може да се ползва французинът, германецът или американецът.

Румяна Маркова - НАТФИЗ „Кръстю Сарафов“

Повдигна се въпросът как трябва да извадим духовните ресурси от нашия безкрайно талантлив български народ. Смяя да твърдя, че той е такъв и имам аргументи за това. Плюс това имам самочувствието, че самата аз съм добър композитор, че върша добре и своята преподавателска работа. Но това самочувствие го имам, за съжаление, преди всичко от изявите ми в чужбина. От това оценяване там - а не от неочакването ми тука. Много ми е болезнено да го кажа. Но е така. Даже от студентите си някой път чувам: „Да, ама защо, госпожо, не сте толкова богата?“ т.е. „продаваемо ли е това,

което правите?“ Така че въпросът е, как да ги извадим тези ресурси? И пак идва проблемът, че изкуство се прави чрез протекция, морална и материална. Но кой ни я дава? Ако е до моралната само, ще се намери кой, материалната най-често липсва. Бизнесмените ли, които казват „Ти, всички тези книги чела ли си ги бе? Ти си луда жена бе, как ще си даваш парите за книги? Ама ти какво, даваш парите си за кино? Или: Айде бе, цял ден цъка-мъка на пианото и какво печелиш?“ Въпросите са толкова много. Как, по какъв начин, кой ще оцени този труд? Да, кой? По-рано имаше такива комисии, които се учредяваха към съюза на композиторите, към Министерството на културата, които определят по матричката - отговаря или не на нейните изисквания. А сега проблемът е наистина много тревожен, защото има толкова много талантливи хора, има толкова много талантливи студенти, които чакат, чакат някой да протегне ръка към труда им.

Цветана Андреева- студентка - УНСС, специалност „Икономика и управление на социалната и културна дейност“

Радвам се, че в тази дискусия беше зададен въпроса и беше стигнато до различни отговори на проблема, който вчера беше наречен „оплакването на българската култура“ Специално аз мисля, че нашата специалност - „Икономика на културата“, която съществува от 7 години, дава също някакви перспективи пред българската култура като цяло. Ние от своя страна имаме нужда именно от хората на културата и изкуството, които да ни подкрепят и да ни се доверят. И моят въпрос е именно към Вас: „Бихте ли желали да преодолеем най-после този скепсис по отношение на икономиката? Вярно е, че икономиката е нещо страшно, в нея има нещо мръсно. Бихте ли преодолели това „нещо“? Бихте ли работили с хора като нас?

Бихте ли ни подкрепили, така че хората на културата, на изкуството и т.н. да ни помогнат да оценим това, което изучаваме, за да можем да работим някои ден това, което изучаваме? Следователно да си бъдем взаимно полезни.

Проф. Вера Найгенова

Ако нашето внимание, с което Ви слушаме е опора за Вас, можете да бъдете сигурни в подкрепата ни! А мисля че изразявам тук убеждението на всички, ние се радваме, че ви има като специалност, което не може да не влезе в културната ни съдба.

Валентин Митев

Аз бих желал да направя едно пояснение. Ограниченията във времето често са свързани с риска човек да не може да каже всичко, което би искал, в изказването си. Думите на господин Копринаров ме наведоха на мисълта, че не съм разбран добре по отношение на младите хора. За мен въпросът стои по следния начин: тези хора, които избират чужбина, всъщност нямат реалната възможност за избор. За мен основната ценност е човек да може да направи избор. Едната страна на въпроса е да знаеш кой си, за да можеш да направиш избора си разумно и вярно. Другата страна е действително да имаш възможност за избор пред себе си. Човек трябва винаги да има повече от един изход. А това, което се получи у нас е мрачна картина - лумпени в политиката, лумпени в бизнеса... И младите хора не разбират какво става с тях и нямат наистина реален избор. Те напускат България. Аз нямам нещо против човек да се реализира, където и да е, стига да си дава сметка какво му носи това и дали му носи най-доброто. Аз също съм сравнително млад човек. Работейки в нестопанския сектор, където конкуренцията е много голяма, аз развих у себе си качеството

да виждам възможностите, които все още съществуват за младите хора, да си намерят мястото. Дълбоко съм убеден, че страна като България - с икономика, която е дори в разруха и т.н. - дава много повече възможности човек да се реализира тук, та дори и да живее по-богато, отколкото, ако напусне България. И за мен реалният избор на човека - за пътя в живота му, е свързан и с националното чувство. Ако можеш да изкараш навън толкова, колкото и тук, в страната си - трябва да избереш България. Ако можеш да изкараш навън малко повече, отколкото тук, пак трябва да избереш България. Ако можеш да изкараш много повече, разбира се, тогава е извинимо да се избере чужбината!

Но въпросът е в това, хората да имат наистина реален шанс за избор. Струва ми се, че един от основните проблеми в културата ни е довършването на готовите продукти и създаването на един културен пазар за тях. Голямата опасност - комерсиализацията в този процес е една интересна тема, която аз не видях в дневния ред на днешната дискусия. За малки страни като България този въпрос е безкрайно важен и интересен.

По отношение на възможностите тук, с желание да ви скандализирам и подразня, ще кажа, че аз за себе си съм намерил отговорите на моите въпроси и съм си направил избора. И съм направил така, че да получавам една огромна за България заплата. Моята заплата е \$ 800 и тя е по-малка от колкото струва моят труд, макар, че всъщност е огромна и е много по-голяма от средствата, които са ми необходими. И аз дарявам огромна част от това, което получавам за различни каузи. Това, което бих желал, за да не бъда сам в България, е да има качествени хора, с които да живея тук. Бих желал и другите да виждат подобни възможности за себе си.

Програмата на нашата фондация е европейска програма,

а това означава много пари. Но тази програма никой не е дошъл да ми я предостави на готово. Подобна програма в Полша беше реализирана чрез държавната администрация. Тук успяхме да се преборим първо да се създаде такава програма- говоря за фондация „Развитие на гражданското общество“; второ да бъде независима от държавата и трето, все пак да осигурява една значителни средства за нестопанските организации. Трябва да призная, че срещаме съпротива и противници от какви ли не места, те са много повече, отколкото приятелите и поддръжниците, но въпреки всичко, ако човек действително е посветен на една благородна цел и се стреми да търси начини, може да я осъществи.

Това е моята болка, но и моята надежда, свързана с младите хора.

Здравка Караиванова

Слушайки вчера и днес дискусията се изкушавам да изкажа и аз своите неособено подредени мисли. Дано не ви прозвучат много песимистично, но преди 10 години, когато завърших Софийския университет и започнах работа в едно издателство, попаднах на една интересна среда, в която общуваха преди всичко творци. Това, което сега ще ви разкажа, ми дава част от отговора, защо в момента, в условията на демокрация и на прохождащо пазарно стопанство, културата не може да намери онова подобаващо място, което би се искало на хората.

Един писател ми разказа следния случай, почерпен от негов личен опит. На 09.IX.1944 г. партизаните слизат в неговото родно село. Вуйчо му, който е 19-20 годишен, предвожда групата. Събират се хората в селото, прави се митинг, говорят се прекрасни неща за бъдещето. Сред събраните селяни била и неговата баба, проста и неграмотна

селянка, която извикала внука си - партизанския командир и му казала: - Ванчо, баба, ти тия хубави работи, дето ги говориш тука, с кои хора, баба, ще ги правиш?

- Как с кои - отвърнал той - с тия, с моите другари!

Бабицката поклатила глава: „Като ще е с тия хора, няма да стане“.

Разказвам този случай - като опит за реплика към господин Копринаров, който вероятно е прав в теоретичните си построения, че културата не бива да се дели на елитарна, на масова и т.н. Аз също мисля, че всеки вид култура има своето място. Но не мога да си представя един творец да го обърнем на просител, и дори на просяк. Защото в момента това е част от дейността, с която се занимават хората на изкуството- сами да търсят начини да финансират своя филм, своя спектакъл или книгата си. Затова лично на мен ми стана безкрайно приятен факта, че студентите от Университета за национално и световно стопанство, които са тук, сред нас сега, се учат да бъдат мениджъри в областта на културата. Все пак човешката цивилизация затова е разделила дейностите между хората: едни - да се занимават със създаването на култура и изкуство и други, които умеят и знаят как да се занимават с организационните проблеми, с финансирането и т.н. Това пенкилерство, на което години наред се бяхме учили, едва ли не да бъдем специалисти по всичко, не знам дали е най-големия ни успех в изграждането на информационното и на технологичното общество у нас!

И последното нещо, което искам да кажа е, че много бях впечатлена от речта, която президентът Клинтън произнесе по случай встъпването си във втория президентски мандат. В Америка на високите технологии, в Америка-месията на бизнеса и парите, американският президент обяви, че приоритет номер едно за встъпването на Америка в XXI век, ще

бъде образованието и съответно, и културата. Позволявам си да мисля, че независимо от необходимостта от все по-голяма самоорганизация и търсене и на други източници, освен държавните, за финансирането и въобще за съществуването на културата, в България високо отговорните институции си запазват суперотговорната грижа за формирането на национални приоритети. И докато те не обявят, че културата и образованието, независимо от кризата, независимо от недоимъка, са онзи желан за бъдещето, за XXI и за следващите, дай боже, векове приоритет, ние ще се събираме в едни, смея да твърдя, тесни относително елитарни кръгове, в които ще си говорим ясни за нас неща, но никога няма да достигнем до онази широта на обществена подкрепа и разбирателство, от които очевидно културата, образованието и въобще изкуствата имат нужда.

ЗАКЛЮЧИТЕЛНО СЛОВО

проф. Марко Семов

Не е много учудваща тази активация на нашия семинар към своя край. Това говори, че времето вчера и днес не е минало напразно, че бяха казани мисли, които провокират мисли. А когато се изказват мисли, които събуждат други, значи има мислене. И ако аз си позволявам да кажа, че съм в невъзможност да направя обобщение и изводи от тази наша дискусия, това е защото разнообразието от мисли беше много широко. Поради което се отказвам да отговарям и на въпросите, свързани с моя доклад. В крайна сметка аз не останах с впечатление, че това са въпроси. По-скоро това бяха разумни добавки към моите гледни точки, казани и неказани, по-добре или по-зле формулирани. Всичко, което бе казано като реплики, като въпроси, като допълнения беше по-нататъшен размисъл върху темата, която ни е събрала. Поради което аз ви моля да ме освободите, от нормалното за такива случаи, правене на заключение, което да служи като поанта, да удря камбаната и да казва: „Това е. Друго няма.“ Не, ние не знаем какво е още, тъй като дискусията ни си остава отворена... Тя просто трябва да продължи. Проблемите и днес са същите, каквито ги заварихме вчера сутринта. Ето защо пред мен възникват два въпроса. Единият от тях е: бихме ли могли, господин Митев, обръщам се към Вас, освен като отговорен представител на една духовна, но и на една финансова опора, да продължим този наш разговор с цел да достигнем до определено формулиране на възможните изходи, породени от нашата доказана тревога за съдбата на българската култура днес и утре. Или се изправихме пред една констатация, която изглежда се наложи, а именно: комбинацията между държавното начало и самоорганизацията е най-реалната възможност за

спасяването на нашата културна идентичност. Разбира се, преди да отговорим на тези въпроси, пред нас стои един много по-голям и по-общ въпрос. Този въпрос е: какво е мястото, което е определено на България през следващото хилядолетие, в следващия век или дори в момента, от онези сили, които и днес пишат рецептите за съдбата на една или друга държава.

Жак Атали, който беше началник на кабинета на Франсоа Митеран в продължение на 12 години, и който сега е председател на Банката за източноевропейски кредит и развитие т.е. човекът, който като банкер знае всички тайни на нашия източен свят, както и намеренията на западния свят по отношение на нашия източен свят, написа една книга, която излезе преди две-три години и у нас, озаглавена „Хилядолетието“. Т.е. книга за хилядолетието, което идва. Това е една твърде жестока книга за съдбата на нашия свят. В нея той доста недвусмислено ни определя мястото на заген двор на Европа. От този двор Европа ще си откъсва от време на време по някое екзотично цвете, ще си доставя някоя екзотична подправка за своята духовна трапеза, като ще ни допуска до нея, за да я развлечем за малко, след това ще ни връща пак тук, откъдето сме отишли. С голяма тревога можем да кажем, че тези злобещи прогнози за отношението на Запада към нас се потвърдиха. Списъкът на тези 101 държави, в които България заема „почетно“ място, Шенгенското споразумение, което ни хлопна вратите към Европа показва, че Жак Атали знае какво говори. Следователно, нашата съдба като духовност, съдбата на нашата култура, съдбата на нашата българска цивилизация до огромна степен зависи от два фактора. Първият е: какво място и каква задача ни е определено да играем като страна тук, на Балканите и какви са интересите на Европа и САЩ в следващия век по отношение на България и на другите балкански страни. Отговор на този

въпрос засега никой не ни дава. По този въпрос можем само да се досещаме индиректно, като виждаме какви са подходите към нас.

Вторият въпрос, който е свързан вече пряко с нашата дискусия е: ако докрай се потвърдят прогнозите на Жак Атали, може ли българската интелигенция, българската духовност като цяло да набере сили и да се противопостави на мястото на заген двор на Европа т.е. можем ли ние да съберем духовните си сили и воля дополкова, че да кажем „Тази прогноза ние няма да я приемем!“ Ако съумеем това да направим, аз мисля, че проблемите ни, свързани с болката, която изразихме по един или друг начин всички тук, биха били решени. Как точно? Чухме доста интересни гледни точки от изнесените доклади. Имаше много разумни, практически изводи, подсказани от практически опит. Имаше и по-общ разсъждения, без които не може и които носят белега на тревогата, която ни е събрала. Как - това ще ни покаже и утрешният ден! Готовите отговори все още са далече от нас, макар че някои от тях се виждат. Аз съм привърженик на оная мисъл на Антон Страшимиров, която казва, че интелектуалецът не постулира, интелектуалецът пита.

Струва ми се, на второ място, че вярното формулиране на проблемите на нашата култура е първата крачка към намиране на верен отговор и на верен изход от тези проблеми. Който знае да поставя въпросите, рано или късно получава отговора. Вярно ли поставихме проблемите за българското образование и култура, това е основния въпрос, на който трябва да си отговорим. Макар, че според мен дискусията премина много колегиално и коректно, че бе наситена с много интелигентна и компетентна мисъл, и дори точно поради това, отговорът на въпроса не може да бъде друг, освен „да“. Ако ние наистина точно сме формулирали тревогите си, то

отговорът за тяхното облекчаване също така ще бъде „да“. Как точно - пак повтарям, този въпрос е свързан с цялата сложност от взаимоотношения, в които днес България се явява на европейския терен. Все пак някой го каза тук преди малко, ние сме били много пъти в тежко и критично положение и изход също така винаги е имало.

Няма вечно нещастие, както няма вечно щастие. Днес сме зле, днес за нашата култура не се отделят средства. Бедна ни е държавата, а богатшите са ни глупави. Но, този процес също не може да продължи вечно. Глупавият човек не може да върти пари. Той ще ги загуби рано или късно. Парите обитават територията също така на интелегентните и умните хора. Те стоят при тях. Следователно ние изживяваме един кризисен период, не само в областта на културата. Ние изживяваме един цялостен критичен период, който е неизбежен и който ще завърши с едно ново преразпределение на собствеността, ще завърши с ново дистанциране на тъй наречения днес икономически и политически елит - една дума, която ме втрещява когато се заговори за такъв елит в България.

Но такъв ще имаме - ще трябва да се появят нови лица, с ново можене. В политиката мисля, че вече имаме един-два примера, можем дори да ги персонализираме. За мен е ново лице президентът, като поведение, като манталитет, като начин на отношение с българите и с България. И други нови лица се появяват с ново, с друго отношение към държавното управление, с нов начин на контактуване с българския народ. Очевидно и в икономиката ще настъпи една такава подмяна, неизбежна, след като приключи приватизацията. И тогава уверявам ви, както Тодор Живков искаше покрай него да има умни и интелегентни хора и в последните 10 години той ги търсеше, едни отидоха, други не отидоха, това вече е друг

въпрос, както Цар Борис III искаше да има до себе си Елин Пелин и Елисавета Багряна, защото му беше необходимо да бъде с тях и да се знае, че с него са едни от най-големите български писатели, така смятам, че няма да е много далеч времето, когато новите български владетели на икономиката ни, както и новите ни политици ще искат да бъде до тях, и с тях Рангел Вълчанов. И няма да го унижават да седи и да чака секретарките да се размотава и да благоволят да му предложат едно кафе, а те лично ще му предложат кафе и ще повикат телевизията да ги снима, за да видят всички как новите личности на България се самопоказват чрез духовните носители на най-доброто, което нацията ни е дала в областта на духа и културата.

Поради което, очевидно ние сме принудени да изтърпим един период мъчителен и болезнен! И ако моите разсъждения за предопределеността на България, такава, каквато я вижда Жак Атали се окажат неверни, то оптимизмът ми мисля, не е безпочвен. И вярата ми, че на Рангел Вълчанов няма да му се налага да се унижава пред един, пред втори, пред трети духовен дебелан, вярата ми, че такъв семинар като нашия ще бъде излишен, може би няма да се окаже съвсем безпочвена. Поради което, аз все пак искам да кажа, че както ние имаме нужда от подкрепа, за да оцелеем духовно в това критично време, тъй имаме нужда и от вяра, че пак ще има разцвет, че пак ще има развитие на българската култура.

В края на краищата голямото изкуство повече или по-малко се е раждало в страдание и чрез страдание!

Приложение

Кацухито Егуми (Препечатка от в. „Добрина“, бр.9/23.04.1997 г.)
„Справете се с престъпността и ще върнете доверието към държавата!“

/България през погледа на директора на Школата за мениджъри в Токио, Япония/

- В тежката икономическа ситуация, в която се намира България, може ли да разчитаме на помощ от Япония?

- Както добре е известно японските бизнесмени участват със свои инвестиции само в проекти, от които имат полза. При това те държат изключително много на коректността в отношенията между партньорите и особено на качеството. Това е секретът, който определя нашият успех в света. Той ни помогна да се възродим след Втората световна война и да изпълняваме определена икономическа роля. Имаме интереси към определени предприятия и отрасли в България, но сериозни инвестиции досега не са направени.

- Кое ви поражават най-много у нас?

- Това, че непрекъснато говорите за вашите задължения към различни страни. В същото време вие сте една от държавите, в която скъпите западни автомобили са повече от населението ви. Ако върнете само малка част от държавните коли, от този дълг няма да остане и следа.

- Имате ли впечатление от българския полицай?

- Да, срещнах високоинтелигентни хора, униформени полицейски служители. Научих обаче, че са твърде зле платени. Ако това е така, част от тях могат да се окажат лабилни в даден момент и да се подведат от някои съблазни. Човешко е

да се греша, дори и от служителя на закона.

- На какво учите във вашата школа младите японски мениджъри?

- Главната цел при тях е благосъстоянието на народа ни. Това може да се постигне с широко производство на стоки, които удовлетворяват потребителите. Учим ги да се подчиняват и на закона, да го почитат, за да имат спокойствие и сигурност в работата си и в семейството си.

- Какво бихте ни препоръчали?

- Да се чувства полицейското присъствие навсякъде - на улицата, на пазара, в магазина, в заведенията, в кината и театрите. Това не е лекомислие, а пряка необходимост от икономическия хаос, който ви залива. Много важен е личният пример.

- Какво имате предвид?

- Управляващите да не ползват привилегии, в това число и служебни автомобили. Ако имат лични - да си ги карат. Да спрат да се разхождат по света, без да правят нищо конкретно за народа си. Да не лъжат и сами да не крадат, да не ползват безплатни телефони, да нямат пари за представителни нужди, ако са в държавната администрация. Това е „привилегия“ само на частните бизнесмени.

- А какво да прави народът ни?

- Да бъде критичен. Да се обедини в нравствено-патриотично движение, което да няма отношение нито към религията, нито към политиката, нито към идеологиите, а да е свързано със същността и особеностите на човешката натура. Нужни са гаранции на държавно ниво за всеобщ план на развитието на икономиката, да не разчитате на чужди помощи, да въведете навсякъде контрол върху качеството на базата на петте принципа на кодекса на работното място в света: ред, спретнатост, чистота, справедливост и вежливост. Не

оставяйте безработни високкоквалифицираните си специалисти. Справете се най-после с престъпниците. Това не е чак толкова трудно, особено ако с тази задача се заеме младото поколение.